

ARISTO

ORGANON
V
Topikler
TOPIKA

Çeviren:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR

ARISTO

ORGANON
V
Topikler
ТОПІКА

Çeviren:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR

Organon -5 - ARISTO

ORGANON V

Topikler

ТОПІКА

Bu eseri Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR dilimize çevirmiştir.
İSTANBUL 1952 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Bu eseri Dil ve T. - C. Profesörlerinden Hamdi Ragıp ATADEMİR J. Tricot'nun Fransızca (J. Vrin Basımevi, Paris 7939) tercümesinden dilimize çevirmiş, Tercüme Bürosu Aristo Komisyonu Üyelerinden Dr. Suat SİNANOĞLU ile Dr. Samim SİNÂNOĞLU Yunanca asliyle, Mehmet KARASAN da Fransızca tercümesiyle karşılaştırarak incelemişlerdir.

GİRİŞ

Topikler'i teşkil eden ve ehemmiyet bakımından pek farklı olan sekiz kitabın konusu, olası bilginin aleti olarak alınan diyalektiğin incelenmesidir. Bu kitaplar bilhassa **Port Royal mantığı** (3. bölüm, I. XVIII) ile «kullanılan bütün delillerin kendilerine icra olundukları bazı umumi başlar» diye tarif olunabilen bir **Topoi** veya müşterek yerler koleksiyonunu ihtiva eder. Argümantasyon burada **Birinci ve ikinci Analitikler**'de incelenen ilmî ispattan çok farklıdır: gereklinin yerini olası, ilmin yerini sanı alır; tartışma, hakikatin kendini aramağa ve keşfetmeğe değil, ancak bir hasmı açıkça kuvvetsiz düşürmeğe, itirafa mecbur etmeğe çalışır.

Bu demektir ki bir bütün olarak **Topikler**, iki **Analitikler'in** yazılışından önce yazılmış ve **Organon'un** ilk kitaplarına bağlanmış gibi görünüyor. II. den VII. ye kadar olan kitaplar muhtemel olarak en eskileridir ve doğrudan doğruya **Kategoryalar'** dan sonra gelmeleri lâzımdır. İspatçı ilim teorisi burada henüz bilinmiyor, terimlerin mânasının henüz hiçbir teknik katılığı yoktur. Sözelimi, αλλογιόζ ve συλλογιζεσθαι terimleri umumi olarak istidlâli ifade etmek için kullanılmışlardır. Hiçbir suretle, **Birinci Analitikler'in** başında tarif edildiği üzere sillogistik tümdengelim mânasına gelmez. Bunun aksine olarak, **Eflâtun** diyalektiğinin hatırlamaları burada bol bol mevcuttur. Μετέχιν fiilinin sık sık kullanılması bunun şahididir. — I. ve VIII. kitaplar (öbür kitaplardaki kısa birtakım parçalan gibi) muhakkak daha sonradır: Fakat sık sık kıyas teorisine başvurmakla beraber, bu kitaplar **Analitikler**'den sonra yazılmışlardır. Gerçekte, argümantasyon katilikten mahrum olmakta devam eder, terminoloji de gene ilk devre kitaplarında olduğu gibi belirsizdir.

Topikler'in kronolojisini tesbit etmek için varılan sonuçlar, bütünlüğü içinde, bunlardır. **Ana- litikler'e** yapılan yollamalara gelince, bunlur daha sonra yapılan düzeltmeler, yeni baştan işlemler ve kısmî rötuşlar olarak açıklanabilir. Öbür yandan, **Analitikler'de** de **Topikler'e** yollamalar vardır. **Topikler'in** doktrini ara sıra burada bile bile nakzedilmiş bulunuyor.

Böylece **Topikler**, **Aristo'nun** bir gençlik eseri gibi alınabilir. Sonradan gözden geçirildikleri belli olan bazı kısımlar müstesna, terkip ve yazılması kusurludur, yazarın tecrübesizliğini hissettiriyor gibidir. Eski şerhcilerin bir çoğunun kanaati hilâfına, olasının mantığı gereklinin mantığının mütemmimi delildir; ilmî hakikatin erişilemeyeceği bir alana tevafuk eden ikinci bir mantık da değildir. O, daha çok, ispat ve ilim teorisine hazırlık mahiyetinde bir nevi ekzersiz olarak görünmektedir. Bu teorinin, **Aristo'nun** kafasında, **Eflâtun'un Sofist'lerin** ve bizzat kendisinin kullandıkları, ananevi diyalektiği tamamlaması lâzımdı.

Eserin bütününe **Aristo'ya**, ait olduğu muhakkaktır; bilhassa bunu **Aristo'nun** eserinin pek çok sayıda mevcut sitasyonları ispat eder. Bu sitasyonların listesi **index Aristotelicus'tedir** (102 a 40) Bazı kısımlar üzerine, hattâ V. kitabın bütünü üzerine birtakım şüpheler belirdi, fakat ileri sürülen sebepler (bilhassa, J. Pflug, **De Aristotelis Topicorum libro quinto dissertatio. Leipzig, 1908**) katî olmaktan uzaktır.

Biz, dokuzuncu kitabını teşkil ettiği **Topikler'in** gerçekte bir zeylinden başka bir şey olmıyan Σοφιστικοί ἐλέγχοι'u ayrı bir cilt olarak neşretmeyi uygun gördük.

Bibliyografya

METİNLER

Bu tercüme 7. *Stracbe* ve Al. *Wallies* baskısı (Leipzig, Bibi. Teubner, 1933) ndan yapılmıştır ki bugün elimizde bulunan en iyi metindir. Bununla beraber, notlar halinde gösterilen bazı yerler için *Waitz'in* veya *Bekker'in* section'lerini tercih ettik: bu son baskıya ait referanslar kenarda, usule göre gösterilmişlerdir.

Grekçe ve Lâtinçe Kommanterler

Alexandre d'Aphrodise. — *În Aristotelis Topicorcem Iibros octo Commentaria* éd. M. Wallies, Berlin, 1891 (Coll. Ac. Berol., II, 2,)

Pacius (J-).— *Aristotelis... Organum*, Morgiis, 1584.

— 7» *Porphyrii Isagogen et Aristotelis Organum Commentarium*. Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — *Aristotelis Opera...* Tomus I, Roma, 1668.

Waitz (Th.). — *Aristotelis Organon, Graece*, Leipzig, 1844- 1846. 2 Vol.

Başvurulan Başlıca Eserler

Bundan önceki ciltlerin bibliyografyasına başvurulmasını tavsiye ederiz. Biz, ayrıca *The works of Aristotle* (Oxford, I, 1928) de *Pickard Cambridge'in* İngilizce tercümesinden de faydalandık.

ORGANON V - TOPİKLER

KİTAP I

< DİYALEKTİK ÜZERİNE UMUMİ FİKİRLER. — DİYALEKTİK'İN KONULARI. — DELİLLER >

1

< KİTABIN UMUMİ PLANI >

Bu kitabın gayesi, olası öncüllerden hareket ederek, ortaya atılan her mesele üzerinde bir delil serdetme imkânını verecek bir metot bulmaktan ve bir delil ileri sürdüğümüz zaman kendimizin buna zıt olacak bir şey söylemekliğimizi menetmekten ibarettir. O halde bizim ilkin diyalektikle kıyasın ne olduğunu kavrıyacak tarzda bir kıyasın ne olduğunu, çeşitlerinin neler olduğunu göstermemiz gerekir, çünkü bizim bu kitapta inceleme konumuz diyalektik kıyas olacaktır.

Kıyas bir sözdür ki bu söz içinde bazı şeyler konulmuş olmakla onlardan farklı bir başka şey, konulan şeyler vasıtasıyla zaruri olarak çıkar. — Kıyas, doğru ve ilk olan öncüllerden, veya kendilerinden edindiğimiz bilginin (****) kendisinin de kaynağı ilk ve doğru olan öncüllerde bulunan öncüllerden hareket ettiği zaman bu bir *ispat'tır*. — Olası öncüllerden netice çıkaran kıyas ise **diyalektik**'tir. — Yakînlüklerini (****) başka şeylerden değil, kendi kendilerinden çıkaran şeyler *doğru* ve *ilk*'tirler: Çünkü, ilmin ilkeleri için niçin'lerini araştırmak gerekmez; bu ilkelerin her biri kendiliklerinden yakînî olmalıdır. — Bütün insanların, veya onların pek çoğunun veya hakimlerin, ve bunlar arasında da hepsinin, veya çoğunun veya en hatırı sayılanların ve en ünlülerinin sanıları **olası'dır**. — Olası görünmekle beraber, gerçekte olası olmıyan sanılardan hareket eden kıyas, bir de, olası sanılardan veya olası görünen sanılardan başka netice çıkaran kıyas **Eristik'tir'tir**: gerçekte olası görünen her şey olası değildir, çünkü olası denilen hiçbir şey, ilk bakışta, muhakkak bir yanlışlık karakteri arz etmez, nitekim eristik delillerin ilkeleri için durum budur, bu delillerde yanlışlığın tabiatı derhal kendini belli eder, hattâ birçok zaman, orta halli bir anlayış sahibi kafalar için bile. Böylece, demin sözünü ettiğimiz eristik kıyasların birincisine yine **Kıyas** diyelim, fakat öbürüne sadece **kıyas** değil, **eristik kıyas** adını verelim. Çünkü o gerçekte netice çıkarmadığı halde, ancak görünüşte netice çıkarır.

Üstelik, sözünü ettiğimiz bütün kıyaslardan başka, paralojizmalar vardır ki bunlar birtakım belli ilimlere has öncüllerden kurulurlar. Nitekim geometri ve kendisiyle aynı cinsten olan ilimler için durum budur. Gerçekte, bu istidlal şekli yukarda gösterilen kıyaslardan farklı görünüyor. Söz gelimi, yanlış şekiller çizen kıyas ne doğru ve ilk olan öncüllerden başlayarak, ne de olası öncüllerden başlayarak netice çıkarır: o bizim tarifimiz içine girmez, çünkü ne bütün insanların, ne çoğunun, ne hakimlerin ve bunlar arasında da ne hepsinin, ne en ünlülerinin önermeleri kabul etmez; ama sözü edilen ilme has olsa da, doğru olmıyan önermelerden başlayarak kıyasını yapar. Gerçekte o, ya olduğundan başka türlü yarım daireler çizmekle, veya çizilmeleri icabetmediği şekilde bazı çizgileri çizmekle, paralojizmasını vücuda getirir.

öyleyse, basit bir taslağın sınırları içinde kalmamız için, türlü kıyas nevilerinin gösterdiğimiz kıyaslar olduğunu kabul edelim. Umumi bir tarzda, hem sözünü ettiğimiz bütün kıyaslar, hem de bundan sonra sözünü edeceğimiz kıyaslara gelince ayırtlarımızı burada durdurabiliriz. Maksudımız, gerçekte, bunlardan her birinin kesin tarifini vermek değildir. Biz ancak onların kısa tasvirlerini yapmak istiyoruz, ve bu, benimsediğimiz metot için, onların her birini herhangi bir tarzda bilebilmemize tamamiyle yeter düşüncesindeyiz.

2

< DİYALEKTİK'İN FAYDASI >

Bu söylediklerimizden sonra, bu kitaptan elde olunabilecek faydaların sayısı ve tabiatını söylemek zorundayız. —Üç tarzda faydalıdır: ekzersiz olarak, günlük karşılaşmalarda ve felsefi ilimler için. Ekzersiz olarak faydalı olması kendiliğinden belli: bu metoda sahip olmamız ileri sürülen konuda bizi daha çokdelil serdetmeye muktedir kılacaktır. — Günlük karşılaşmalarda da faydalıdır; çünkü, bir kere halk adamının kanaatlerini sayıp gözden geçirdikten sonra, ona yabancı olan sanılar alanında değil, onun kendi öz sanıları alanında onunla karşılaşabileceğiz, ve onun bize pek temelli görünmiyecek olan bütün delilleri bir yana atacağız. — Nihayet, felsefi ilimlerin incelenmesine gelince meselelerde her iki yönde deliller sağlamak imkânı bize her bir halde hakikat ve yanlışı daha kolayca keşfettirecektir. — Bir başka faydası da her bir ilmin ilk ilkeleri hakkındadır: gerçekte, adı geçen ilme has olan birtakım ilkeler üzerine dayanarak onlar üzerinde istidlal yapmak imkânsızdır, çünkü ilkeler bütün geri kalanın ilk unsurlarıdır; yalnız onlardan her birine taallûk eden olası sanılar vasıtasıyla ki bunları gerekli bir şekilde açıklamak lâzımdır. O halde, diyalektiğin öz işi, veya en münasip işi buradadır: çünkü araştırmacı tabiatı gereğince, o bize bütün araştırmaların ilkelerine yolu açar.

3

< DİYALEKTİK MAHARET >

Retorik, tıp ve bu cinsten başka hünerlere karşı nasıl isek metoda karşı da aynı öyle olduğumuz zaman, yani elde bulunan imkânların yardımıyla, gözetilen gayeyi gerçekleştirdiğimiz zaman metoda tamamiyle sahip olacağız. Çünkü retorikçi herhangi bir şekilde ikna edecek, veya hekim herhangi bir şekilde iyi edecek değildir; fakat kendi eline geçen imkânların hiçbirisini ihmal etmezse, biz onun yeter derecede ilmine sahip olduğunu söyleyeceğiz.

4

< DİYALEKTİK İSTİDLALİN UNSURLARI ÜZERİNE UMUMİ BİLGİLER. >

ilkin metodumuzun hangi bölümlerden kurulduğunu gözden geçirmek zorundayız. Biz bir yandan diyalektik istidlallerin tatbik olunduğu nesnelerin sayı ve tabiatını ve hareket ettikleri unsurları; bir yandan da bunları bol bol temin etmenin yolunu yakalamaya muvaffak olsak, maksudımıza yetecek kadar nail oluruz.

Diyalektik tutamakları teşkil eden unsurlar sayıca eşit ve istidlâle konu vazifesi görenlerin aynıdır.

Kıyasların konuları meseleler olduğu halde, diyalektik deliller gerçekte, önermelerden gelir Her mesele gibi her önerme de kâh hassayı, kâh cinsi, kâh ilintiyi ifade eder, çünkü cinsin tabiatında olduğuna göre, ayırımın da cinsiyle aynı sıraya konulması gerekir. Bir yandan da, hassa kâh nesnenin mahiyetini ifade ettiğinden, kâh da onu ifade etmediğinden ayırımı bizim demin gösterdiğimiz iki bölüme ayıralım: birisine, mahiyeti ifade edene **tarif** denecek; öbürüsü ise, bu ilk bilgilere her zaman verilen isimle, **hassa** diye kalacaktır. — Şu halde, söylediklerimiz, şimdiki bu ayırmamıza göre elde edilen unsurların sayısının dört olduğunu gösterir: tarif, hassa, cins, ilinti. Esasen haddizatinde alınarak onlardan her birinin, tek başına bir önerme veya bir mesele teşkil ettiğini söylediğimiz farz olunmasın: meselelerin ve önermelerin bu ilk bilgilerden hareket ettiklerini söylemek istiyoruz. — Mesele ile önerme arasındaki fark bilhassa cümlelerin biçimine dayanır. Söz gelimi, **hayvan-yürüyen - iki ayaklı insanın tarifidir, değil mi ?** veya: **hayvan, insanın cinsidir, değil mi?** denilirse bir önerme elde olunur. Buna karşılık, **hayvan - yürüyen - iki ayaklı insanın tarifi mi, yoksa değil mi?** denilirse bu bir meseledir. Bütün öbür ilk bilgiler için bu aynıdır. Bundan tabii olarak meselelerin ve önermelerin eşit sayıda oldukları sonucu çıkar. Çünkü her önermeden, sadece cümlelerin biçimi değiştirmek suretiyle bir mesele vücuda getirilebilir.

5

< DİYALEKTİK UNSURLARIN HUSUSİ İNCELENMESİ >

Şimdi tarifi, hassanın, cinsin ve ilintinin ne olduğunu söylememiz lâzımdır:

Tarif, nesnenin mahiyetini ifade eden bir sözdür. Onu ister terimin yerini tutan bir sözün, ister sözün yerini tutan bir sözün şekline sokmak kabildi^ çünkü bir sözle ifade edilen bazı nesneler tarif de edilebilirler. Fakat hangi tarzda olursa olsun, tarif edilecek nesne bir tek kelime ile ifade olunduğu zaman, nesnenin tarifini vermek olmadığı apaçıktır, çünkü bu bir tarifi daima herhangi bir nev'inden bir sözdür. Bununla beraber, **uygun olan, güzeldir** gibi hallerde, veya **duyum ve ilim tek ve aynı bir şey mi, yoksa farklı mıdır?** gibi sorularda tarif karakteri görülmelidir. Çünkü tariflerde, bilhassa bir özdeşlik veya bir ayrılık meselesi ile meşgul olunur. Bir tek kelime ile, tarif karakterini, tariflerle aynı düzene giren araştırmalara verebiliriz. Ele aldığımız bütün misallerin bu karakteri haiz oldukları kendiliğinden meydana çıkmaktadır: Gerçekte, biz tartışmada iki şeyin aynı veya ayrı olduklarını ortaya koyabilirsek, aynı tarzda tarifler için de bol bol deliller bulmağa muktedir olacağız. Böylece nesnelerin özdeş olmadıklarını gösterdik mi, tarifi yok etmiş olacağız. Bununla beraber şimdi koyduğumuz kaide için karşılıklılık bulunmadığını kaydedelim. Çünkü tarifi teşkil etmek için iki nesnenin özdeşliğini ispat etmek yetmez, halbuki tarifi yok etmek için bu özdeşliğin bulunmadığını ispat etmek yeter.

Hassa, nesnenin mahiyetini ifade etmekle beraber, yalnız bu nesneye ait olan ve onunla karşılanabilendir. Sözgelimi gramer öğrenmeğe müstait olmak insanın bir hususiyetidir, çünkü A insan ise, gramer öğrenmeğe muktedirdir ve gramer öğrenmeğe muktedir ise insandır. Gerçekte,

bir başka nesneye ait olabilecek şeye asla hassa denmez, söz gelimi, insan misalinde **uyumak** gibi, hattâ gerçekte, birkaç zaman için bu yüklem yalnız ona ait bulunsun bile. O halde bu cinsten bir tâyin bir hassa adını alabilirse de, ona mutlak mânada değil, zamana ait ve görelî mânada **hassa** denilecektir. Gerçekte, **sağda olmak** zamana ait mânada bir hassadır, halbuki **iki ayaklı**'ya gerçekte, görelî mânada hassa denilmiştir: söz gelimi, insan için bu, ata ve köpeğe nispetlidir. Fakat konudan başka herhangi bir şeye de ait olabilen şeyden hiçbir şeyin onunla karşılanmaması apaçık bir şeydir, çünkü, bir varlık uyursa gerekli olarak, bunun insan olması sonucu çıkmaz.

Cins, çok ve nevi yönünden kendi aralarında farklı nesnelere öz yönünden yüklenen şeydir. **Önünüzde qulunan konu nedir?** sorusuna uygun gelecek tarzda cevap verecek tabiattaki bütün terimlere **özlük yüklem**ler göziyle bakılmalıdır: söz gelimi, insan misalinde, onun ne olduğu sorulursa uygun olan cevap, onun bir hayvan olduğudur. **Bir nesne bir başkasiyle aynı cinse mi girer, yoksa ayrı bir cinse mi?** sorusu da cinse taallûk eden bir sorudur, çünkü böyle bir soru cinsle aynı bir araştırma düzenine girer: tartışmada hayvanın, insanın ve aynıyle öküzün bir cins olduğunu göstermiş olmakla hor ikisinin de aynı cinse girdiğini göstermiş olacağız. Halbuki hayvanın, birinin cins olduğunu, öbürünün cinsi olmadığını gösterirsek, bu nesnelerin aynı cins içinde olmadıklarını göstermiş oluruz.

İlinti, bütün bunlardan hiçbirisi, yani ne tarif, ne hassa, ne cins olmayıp nesneye ait olan şeydir; veya hangisi olursa olsun, bir tek ve aynı şeye ait olabilen veya ait olamıyan şeydir: söz gelimi, **oturmuş olmak** aynı bir varlığa ait olabildiği veya ait olamadığı gibi; **ak** da böyledir, çünkü hiçbir şey aynı nesneyi kâh ak, kâh ak-olmıyan olmaktan alakoyamaz. İlintinin bu iki tarifinden İkincisi en iyisidir: çünkü birinciyi kabul etmekle, onu anlamak istiyorsak, daha önceden tarifi, hassanın ve cinsin ne olduğunu gerekli bir şekilde bilmek lâzımdır, halbuki İkincisi, söz konusu olan terimin kendinden ne olduğunu bize bildirmek için kendi kendine yeter. — Nesnelerin kendi aralarındaki bütün mukayeselerinde ilintiye atfolunabilir; ne tarzda husule gelirlerse gelsinler, bunların ilintiden ileri geldiği söylenir. Söz gelimi, şu sorular için durum budur: **Tercihe lâyık olan güzel mi, yoksa faydalı mıdır?** ve: **en hoş olan, fazilete göre hayat mı, yoksa zevklenmeye göre hayat mıdır?** ve aşağı yukarı aynı tarzda beyan edilebilen her başka mesele için böyledir. Çünkü bu cinsten bütün hallerde istenilen şey: **sözü edilen yüklem iki terimden hangisine daha çok uygun bulunuyor ?** dur. Kendiliğinden apaçıktır ki hiç bir şey ilintiyi zamana ait veya görelî bir hassa olmaktan alakoyamaz: böylece bir ilinti olan **oturmuş olmak**, bir insan tek olarak oturmuş olduğunda, zamana ait bir hassa olabilir, halbuki insan tek olarak oturmamışsa bu oturmamış olanlara nispetle görelî bir hassa olacaktır. O halde ilintinin bir görelî hassa veya bir zamana ait hassa olmasına hiçbir şey karşı değildir; buna karşılık, mutlak mânada, o bir hassa olmıyacaktır.

6

< YÜKLEMLERİN İNCELENMESİ >

Hassaya, cinse ve ilinti ile ilgisi olan her şeyin tariflere de tatbik olunabileceğini müşahade etmekten kalmıyalım. Gerçekte, sözü edilen yüklem tarife giren bir tek terime ait olmadığını gösterdikten sonra (esasen hassa için de yapıldığı gibi) veya tarif içinde gösterilen cinsin

gerçekte cins olmadığını veya tarifte zikredilen unsurlardan birinin tarif edilene ait olmadığını gösterdikten sonra (bu, ilinti için de göz önünde tutulabilir), tarifi kendini yok etmiş olacağız ; öyle ki daha önce verdiğimiz açıklamalara göre saydığımız bütün ilk bilgiler, bir mânada tarifi tabiatına ait olabilecektir.

Fakat bunun için, bütün bu ilk bilgilere bütüncül olarak tevafuk edecek bir tek metod keşfetmeği ümidetmemelidir; çünkü bu bulunması kolay olmıyan bir şeydir, ve hattâ bulunsa bile, bu metod tamamen karanlık olacak ve bu incelememize pek az yardımcı dokunacaktır. Bunun aksine olarak, ayırdettiğimiz cinslerin her birine bir hususi metod tahsis edilirse, o zaman her bir ilk bilgiye uygun kaidelerden hareket ederek belki konumuzu incelemek daha kolay olacaktır. — Böylece, daha yukarda dediğimiz gibi, şematik bir bölme ile yetimsemek zorundayız. Öbür sorulara gelince, kendilerinden tarife ve cinse taallûk eden sorulardan bahseder gibi bahsederek, her birini, kendine en tabii bir şekilde uygun gelen soruya bağlamak gerekir. Burada sözünü ettiğim sorular esasen ilmî olarak kendi türlü başlarına bağlanmışlardır.

7

< TÜRLÜ ÖZDEŞLİK ÇEŞİTLERİ >

Her şeyden önce *özdeş* teriminin kaç mânada alındığını tarif etmem lâzımdır.

Özdeşin, ilk bakışta, üç nev'e ayrıldığı düşünülebilir: mûtat olarak, özdeşlik'ten kâh sayı yönünden, kâh nev'i yönünden, kâh cins yönünden bir özdeşlik anlarız. — Özdeşlik, birçok isimlendirme, ama tek bir nesne olması halinde *sayı yönünden*'dir: söz gelimi, *elbise* ve *manto* gibi nev'e göre hiçbir ayrılık göstermiyen birçok nesneler olduğu zaman, özdeşlik, *nevi yönünden*' dir: söz gelimi, bir inşan bir insana, bir at bir ata özdeştir, çünkü aynı nev'e giren bu tabiattaki nesnelere nev'i yönünden özdeştir denilir. Yine bunun gibi, aynı cinse giren nesneler *cins yönünden* özdeştir, bir at ile bir insan gibi. — Aynı kaynaktan gelen suya *aynı su* denildiği zamanın yukardaki mânalardan biraz farklı olduğu zannedilebilir. Fakat, gerçekte, bu türlü bir özdeşlik, nev'in birliği gereğince şu veya bu tarzda özdeş olduğu söylenen nesnelerle aynı sınıf içinde yer almak zorundadır, çünkü bu kabîl nesnelerin hepsi, öyle anlaşılıyor ki, aynı ailedendir ve birbirlerine çok yakındırlar. Her suya, gerçekte, herhangi bir su ile, bir benzerliği haiz olması yüzünden, nev'i yönünden bu suya özdeştir denilir ve aynı kaynaktan gelen su misalinde, biricik fark, bu benzerliği daha çok kuvvetlendirmesindedir. İşte bunun için biz onu herhangi bir tarzda, nev'in birliği gereğince özdeş denilen nesnelerden ayırmadık.

Umumi olarak kabul olunur ki *özde?* terimi, tercihan yaygın mânasiyle sayı yönünden özdeşlik mânasında kullanılmıştır. Fakat, hattâ böyle de, o yine birçok mânalara bürünebilir. Temel ve ilk mânası, özdeşlik bir isim ile veya bir tarif ile gösterildiği zaman mevcuttur: Söz gelimi, *manto*, *elbise* ile *hayvan-yürüyen - iki ayaklı* insan ile özdeşleştirildiği zaman olduğu gibi. Özdeşlik hassa ile gösterildiği zaman ikinci mânaya gelir. Söz gelimi, ilmi elde etmeğe istidatlı olan, insanla; yukarıya doğru tabii bir hareketle yükselen, ateşle özdeşleştirildiği zaman bu mânaya vardır. Bir üçüncü mânaya ise özdeşlik ilintiden çıktığı zaman mevcuttur : söz gelimi, oturmuş olanın veya musikicinin *Sokrates* ile özdeşleştirildiği zaman olduğu gibi. Bütün bu hallerde, gerçekte, ifade edilmek istenilen şey, sayıca birliktir. — Yukarda geçen mülâhazaların

doğru olduğuna, bir isimlendirmenin bir başkasının yerine konulması halinde bilhassa kanaat getirilebilecektir. Çünkü çok defa, söz gelimi, adını anarak, oturan şahıslardan birini çağırmasını birinden istediğimiz zaman, emri alan adam anlamışsa, ilintilik bir karakterden hareket ederek onun bizi daha iyi anlayacağı düşüncesiyle **oturan** veya **münakaşa eden** insanı çağırmasını emrederiz. Bunun sebebi apaçık olarak ister ismiyle, ister ilintiyle ifade etmenin aynı şey olduğunu kendi kendimize farz etmemizdir.

8

< YÜKLEMLERİN TÜRLÜ DELİLLERİ >

Böylece, **özdeş** terimi, dediğimiz gibi, üç ayrı mâna arz eder: Yukarda gösterdiğimiz unsurların, diyalektik tutamakların kendilerinden itibaren teşkil edildikleri, kendileriyle başladıkları ve kendilerine tatbik olundukları unsurlar olduğuna kanaat getirmenin bir yolu tümevarım yoludur. Gerçekte, önermeler ve sorular birer birer incelenecek olursa, görülecektir ki onlardan her biri kâh bir nesnenin tarifinden kâh hassadan, kâh cins, kâh ilintiden gelir. — Bu hususta bir başka kanaat getirme tarzı istidlâl yoludur. Gerçekte, bir konunun her yüklemi gerekli olarak nesne ile ya karşılanabilir, ya karşılanamaz. Karşılanabilirse, bu onun ya tarifi veya hassası olacaktır. Mahiyeti ifade ederse, tarifi; ifade etmezse, hassası olacaktır. Çünkü, dediğimiz gibi, bir hassa, her ne kadar mahiyetini ifade etmekle beraber, nesne ile karşılanabilir olandır. Bunun aksine olarak, yüklem, nesne ile karşılanamazsa ya konunun tarifinde bulunan terimlerden biridir, veya değildir; tarif içinde bulunan terimlerden biri ise, bir cins veya bir ayırım olacaktır, çünkü tarif cinsle ayırimlardan mürekkeptir, halbuki, tarif içinde bulunan terimlerden biri değilse, apaçıkça bu bir ilintidir, çünkü biz ne bir tarif, ne bir hassa, ne bir cins olmamakla beraber nesneye ait olan şeye **ilinti** adını verdik.

9

< KATEGORYALAR VE YÜKLEMLERLE OLAN MÜNASEBETLERİ >

Bu dediklerimizden sonra bizim sözünü ettiğimiz dört yüklemnin içinde bulunacağı kategorya cinslerini tâyin etmek gerekir.

Bu kategoryaların sayısı ondur: öz, nicelik, nitelik, görelilik, nerelik, zaman, durum, sahip olma, fiil ve infialdir, ilinti, cins, hassa ve tarif daima bu kategoryalardan birinin içinde olacaktır, çünkü bu dört kavram tarafindân teşkil edilen bütün önermeler ya özü, ya niteliği, ya niceliği, ya öbür kategoryalardan birini ifade ederler. — Kendiliğinden apaçıktır ki nesnenin ne olduğunu ifade ederken kâh cevher (****), kâh nitelik, kâh öbür kategoryalardan biri ifade olunur. Gerçekte, bir insanın karşısında bulunduğu vakit, önünde bulunanın bir insan veya bir hayvan olduğu söylenir, onun ne olduğu gösterilir ve bir cevher ifade olunur; fakat bir beyaz renk karşısında bulunduğu zaman önünde bulunanın ya beyaz veya bir renk olduğu söylendiği vakit onun ne olduğu söylenir ve bir nitelik ifade olunur. Daha bunun gibi, bir dirsek büyüklüğü karşısında bulunduğu zaman, önünde bulunanın bir dirsek büyüklüğü olduğu söylenirse onun ne olduğu gösterilecektir; ve bir nicelik ifade olunur. Öbür kategoryalarda da böyledir: bu tabiatla olan kavramların her birisi için verilmiş bir nesnenin kendisi, ister nsenenin kendisi, ister cinsi

tasdik olunursa ifade olunan öz (****) dür; bunun aksine olarak, tasdik nesnenin kendisinden başka bir nesneye taallûk ettiği zaman ifade olunan öz olmayıp nitelik, veya nicelik, veya öbür kategoryalardan biridir. Bundan kategoryaların tabiatça ve sayıca, diyalektik tutamamların konuları ve unsurları olduğu neticesi çıkar. Bunları elde edebilmek tarzına ve bunlardan bol bol sağlamamıza gelince, bu şimdi ele alınacak mevzudur.

10

< DİYALEKTİK ÖNERMELER >

İlkin, diyalektik bir *önerme*' nin ne olduğunu ve diyalektik bir *mesele*'nin ne olduğunu tarif edelim. Gerçekte, ne her önermeyi, ne de her meseleyi diyalektik olarak almamalıdır; çünkü sağduyuya sahip olan hiçbir insan ne hiçbir kimse tarafından kabul edilmeyeni ileri sürecektir, ne de herbir kimseye veya insanların çoğunca apaçık olanı soru haline koymıyacaktır: İkinci halde, zorluk yoktur, birincide ise, hiçbir kimse muvafakat etmiyecektir.

Diyalektik önerme kâh her kimse, kâh çokluk için, kâh hakimlerce, bunlar arasından da, ister hepsince, ister çoğu için, ister en hatırı sayılırları için, olası bir sorma (*****) dır; esasen bu sorma paradoksal olmamak zorundadır, çünkü çokluğun kanaatlerine zıt olması şartıyla hakimlerin kanaati kabul olunabilir.

Olası samlara benziyen önermeler ve olası sayılan sanıların zıtlarını çelen önermelerle, kabul edilen sanatların öğrettikleriyle uygunluk halinde bulunan bütün kanaatler de diyalektik önermelerdir. Böylece, zıtların ilminin bir ve aynı olduğu bir olası sanı ise zıtların duyusunun da bir ve aynı olması, olası görünecektir. Bunun gibi, gramerin sayıca bir olduğu olası bir sanı ise, fülüt çalmak sanatının da sayıca bir olduğu olası görünecektir Halbuki birçok gramer ilimleri olduğu bir olası sanı ise birçok fülüt çalma sanatlarının bulunduğu da olası görünecektir. Bütün bu sanılar, gerçekte, birbirlerine benzer ve aynı bir aileye ait gibi görünürler. Bunun gibi, olası sanıların zıtlarını çelen önermeler de olası görüneceklerdir. Gerçekte, dostlarına iyilik etmek gerektiği olası bir sanı ise onlara kötülük etmemek gerektiği de yine olası bir sanıdır. Dostlarına kötülük yapmak gerektiği önermesi umumi sanıya zıttır ve onlara kötülük etmemek gerektiği önermesi ise bu zıt önermeyi çeler. Daha bunun gibi, dostlarına iyilik yapmak gerekiyorsa düşmanlarına iyilik yapmamak gerekir: zıt kanaat, düşmanlarına iyilik yapmak gerektiği olduğuna göre bu da umumi sanılara zıt sanıları çeler. Bütün öbür hallerde de bu böyledir. Mukayesede de zıt yüklem, zıt konuya ait olduğu umumi kanaate uygun görülecektir. Sözgelimi dostlarına iyilik etmek gerekirse, düşmanlarına da kötülük etmek gerekir. Öyle gelebilir ki dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmeye zıttır; ama, gerçekte, bunun böyle olup olmadığını bilmek meselesi zıtlar üzerine münakaşalarımızda incelenecektir. — Nihayet, sanatların öğrettikleri ile uygunluk halinde bulunan bütün sanıların diyalektik önermeler olduğu apaçıktır. çünkü bu konularla uğraşanların kabul ettiği sanılar kabul olunabilir: söz gelimi tıp soruları üzerinde hekim gibi, geometri soruları üzerinde geometrici gibi hüküm verilecektir. Diğer sahalarda da böyle.

< DİYALEKTİK MESELE, DİYALEKTİK TEZ >

Bir diyalektik mesele hakikat ve bilgiyi ister seçmeğe ve önlemeğe, ister elde etmeğe çalışan, bunu da, ister kendi kendine, isterse bu cinsten herhangi başka bir meselenin çözümüne yardım olarak yapan bir araştırma konusudur; bunun hakkında halk adamının ne şu mânada, ne de bu mânada hiçbir sanısı bulunmayan veya hakimlere zıt bir sanısı olan, veyahut hakkında hakimlerin halk adamına zıt bir sanısı bulunan veya nihayet hakkında hakimler arasında veya halk arasında uyuşmazlık bulunan bir şey olması gerekir. — Gerçekte, bazı meseleler vardır ki bir nesneyi seçmek veya önlemek maksadiyle bilinmesi faydalıdır: söz gelimi; hazzın seçilmesi gerekli bir şey olup olmadığını bilmek, gibi. Bunun aksine olarak, başka meseleler hakkında bu sırf bilmek maksadiyle olur: sözgelimi, âlemin öncesiz-sonrasız olup olmadığını bilmek, gibi. Nihayet, kendiliklerinden ve kendileri ile bu iki konudan hiçbirisi için faydası olmayan ve yalnız bu cinsten herhangi bir mesele hakkında bir yardımcı teşkil eden daha başka meseleler vardır ki biz bunları kendiliklerinden ve kendileri ile değil, yalnız başka şeyler dolayısıyla, vasıtaları ile bir başka şeyi bilecek tarzda bilmek arzu ederiz.

Kendileri hakkında zıt istidlaller bulunan sorular (burada zorluk, her iki istikamette ikna edici tutamakların ileri sürülebilmesi yüzünden, nesnelerin böyle olup olmadıklarını bilmekten ibaret olmakla) ve çok geniş olduklarından ve sebebini de elde etmemizin zor olduğuna inandığımızdan ötürü, kendilerine dair elimizde hiçbir delil bulunmayan sorular da meseledirler: sözgelimi âlemin öncesiz - sonrasıız olup olmadığı gibi; çünkü bu cinsten meseleler bile bir araştırmanın konusunu teşkil edebilir.

O halde meseleler ve önermeler söylediğimiz gibi tarif edilmek zorundadırlar.

Bir tez, hatırı sayılır bir filozof tarafından ortaya çıkarılan ve umumi sanıya zıt bir hükümdür: Söz gelimi, Antisthenes'in iddia ettiği gibi, mümkün hiçbir çatışma olmadığı veya Herakleitos'a göre her şeyin hareket olduğu, veya, Melissos'un dediği gibi, Varlık'ın bir olduğu gibi. **<Hatırı sayılır'ı ekliyorum >**, çünkü rasgele biri tarafından söylenmiş, ve yaşıyan sanılara zıt olan sanılarla uğraşmak bir ahmaklık olacaktır. — Tez yaşıyan sanılara zıt bir istidlal ile doğru olduğunu göstereceğimiz bir iddia da olabilir: söz gelimi, var olan her şey, sofistlerin iddia ettiklerine göre, ne olmuştur, ne de öncesiz - sonrasıızdır; çünkü, onlara göre gramerci olan bir musikici, gramerci olmadan ve öncesiz - sonrasıız olarak böyle olmaksızın böyle**dir**. Bu iddia, gerçekte, kabul olunmasa bile aklî olarak doğru gösterilmiş olduğundan kabul olunabilecektir.

Tez de bir meseledir, ama her mesele bir tez değildir. Çünkü hakkında ne şu mânada, ne bu mânada hiçbir sanıya sahip olmadığımız gibi bir tabiatta olan bazı meseleler vardır. Bununla beraber tezin bir mesele olduğu apaçık bir şeydir. Çünkü dediklerimizden gerekli olarak ya halk adamının tez üzerinde hakimlerle uyuşmazlık halinde olduğu, veya hakimler arasında veya halk arasında uyuşmazlık olduğu sonucu çıkar, çünkü tez umumi sanıya zıt bir hükümdür. Amelî olarak, bütün diyalektik meseleler bugün tez adı altında gösterilmektedir. Fakat terim ne olursa olsun, pek ehemmiyeti yok: Gayemiz, bu ayırtları yapmakla bir terminoloji yaratmak değil, bu kavramların farklarının neler olabileceğini gözden kaybetmekten ibarettir.

Ne her tezi, ne de her meseleyi incelemek gerekmez: bir ceza istediği veya gözleri açmak yettiği zaman değil, bir tutamak araştırıldığı zaman, zorluğun bir delil araştıran insanlar tarafından öne sürüldüğü zaman incelenir. Söz gelimi, Tanrılara tazimde bulunup bulunmamak,

ana babayı sevip sevmemek meselesini koyanlar iyi bir cezaya lâyıktırlar; karın ak olup olmadığını soranların ise bakmaktan başka yapacakları bir şey yoktur. O halde tartışmanın ne ispatı pek yakın olan nesnelere, ne de pek uzak olanlara taallûk etmemesi gerekir: birinci halde hiçbir güçlük yoktur, ikinci halde ise, basit bir ekzersiz için güçlük pek çok büyüktür.

12

< DİYALEKTİK İSTİDLÂL VE TÜMEVARIM >

Bu ayırtlar ortaya konulduktan sonra, diyalektik istidlâllerin nevilerinin sayısını tâyin etmek gerekir. Bir yandan tümevarım, bir yandan da istidlal vardır. İstidlâlin ne olduğunu daha yakarda söyledik — Tümevarıma gelince, bu, bölümcül hallerden bütüncüle geçmektir: söz gelimi, en becerikli pilot, bilen ise ve arabacı için de bu böyle ise, o zaman umumi olarak, her bir hal de en iyi olan, bilen insandır. Tümevarım daha ikna edici ve daha açık, duyum vasıtasıyla daha kolayca bilinen ve bunun sonucu olarak, halk adamına elverişli bir şeydir. Fakat istidlâlin daha çok kuvveti vardır, çalışanlara cevap vermek için daha tesirlidir.

13

<UMUMİ OLARAK DİYALEKTİK ALETLER >

Diyalektik istidlallerin tatbik olundukları ve kendilerinden itibaren teşkil olundukları nesne cinslerinin, demek, bizim daha yukarda gösterdiğimiz gibi taksim olunmaları gerekir. — Bize bol sayıda istidlaller temin edecek âletlere gelince, bunların sayısı dördüttür: Birincisi önermelerin elde edilmesi; İkincisi, bir bölümcül ifadenin kaç mânada alındığını ayırdetmek gücü; üçüncüsü ayrımların keşfedilmesi; dördüncüsü ise özdeşliğin tahkididir. Bu son üç âlet de, bir mânada, önermedir; çünkü onlardan her biri için bir önerme teşkil olunabilir. Söz gelimi, *seçilmesi gereken, kâh güzel, kâh hoş a giden, kâh faydalı olabilir; duyum kaybolduktan sonra, tekrar bulunabilmesi bakımından ilimden farklıdır. Halbuki ilim tekrar ele geçirilemez.* Nihayet sıhhatli sıhhate nazaran neyse, iyi olan da iyiliğe nazaran odur: bu önermelerden birincisi aynı bir terimin mânâ değişikliğinden; İkincisi nesnelerin farklarından; üçüncüsü benzerliklerinden çıkarılmıştır.

14

<ÖNERMELERİN SEÇİLMESİ>

Önermenin kendisinde ayırd ettiğimiz neviler kadar önermeleri seçme tarzı vardır : böylece

herkesin, veya çokluğun, veya hakimlerin, bu sonuncular arasında da hepsinin veya çoğunun veya en hatırı sayılır olanlarının sanılarını; veya umumî olarak kabul edilmiş görünenlere zıt olan sanıları; veya sanatların öğretimine uygun sanıları toplıyabiliriz. Daha yukarda gösterdiğimiz gibi, umumi olarak kabul edilmiş görünenlere zıt sanıların çelişik sanılarını da önerme diye kabul edebiliriz. Sade olası olan sanıları değil, aynı zamanda onlara benziyenleri de önermeler olarak seçimimize sokmak faydalıdır; söz gelimi, zıtların duyumu bir ve aynıdır (çünkü zıtların ilmi de öyledir), ve görme, içimizden gelen bir yayımdan değil, herhangi bir şeyin (içimize giren) algısından ibarettir, nitekim diğer duyumlar için de böyledir, dinleme, içimizden gelen bir yayım değil, içimize giren herhangi bir şeyin algısından ibarettir, tıpkı tadım (le goût) için de, öbür duyumlar için de olduğu gibi. Bundan başka bütün hallerde veya çoğu hakkında doğru görünen bütün önermeler, ilke olarak; herkes tarafından kabul edilen bir tez olarak alınmalıdır; çünkü önermeler, kaidenin hangi istisnayı arz edeceğini aynı zamanda fark etmiyen hasımlar tarafından konulmuştur. Aynı zamanda yazılı delillerin derlenmesine bir seçme yapmak, ve **iyilik** veya **hayvan** gibi ayrı başlıklar altına koyarak ve **iyilik** umumiliği içinde alınarak, özden başlamak suretiyle her cins için listeler tertibetmek gerekir. Aynı zamanda kenarına her bir filozofun kanaatini kaydetmek de gerekecektir : söz gelimi, Empedokles'in doktrininine göre, unsurların sayısının dört olduğu gibi; çünkü umumi olarak tanınmış bir otoritenin tasdikine rıza ve muvafakat gösterilebilir.

Basit bir taslak ile yetimsememiz için üç türlü önerme ve mesele vardır, önermelerin bir kısmı ahlâkî önermeler, bir fizikî önermeler, öbürleri de mantıkî önermelerdir. **Aralarında anlaşmazlık varsa, ana babalara mı, yoksa kanunlara mı itaat etmelidirler?** gibi önermeler, ahlâkî önermelerden, söz gelimi **zıtların ilmi bir ve aynımıdır, değil midir?** mantıkî önermelerden; söz gelimi, **âlem öncesiz - sonrasız mıdır, değil midir?** fizikî önermelerdendir. Taksim meseleler içinde aynıdır. Yukarıda gösterilen nevilerin her birinin tabiatına gelince, bunun bir tarif ile künhüne kolayca varılamaz. Yalnız tümevarımın verdiği alışkanlık vasıtasıyla daha yukarda verilen misallerin ışığında tahkik ederek onların her birini tanımağa tesebbüs etmelidir. Felsefede, bu şeyleri hakikate göre incelemelidir. Fakat diyalektikte sanıya bağlanmak yeter. Bütün önermeler en büyük umumilikleri içinde alınmalıdır ve bir tanesinden birçok önermeler çıkarmalıdır. Söz gelimi, ilmin, karşılar için, bir ve aynı olduğu; bundan sonra, zıtlar için ve göreliler için de aynı olduğu ortaya konulur. Aynı tarzda, bu son iki önerme de, taksimin gidebileceği yere kadar, taksim olunabilirler: sözgelimi, iyiliğin ve kötülüğün, veya akın ve karanın, veya soğuk ve sıcakın ve ilh.. ilminin bir ve aynı olduğu söylenecektir.

15

< HOMONİM TERİMLERİN ARAŞTIRILMASI >

Önermelerin seçimi hakkında söylediklerimiz yetmelidir.

Bir terimin mânasının çokluğuna gelince, bizim yalnız türlü mânalar arz eden bu terimleri incelememiz değil, aynı zamanda bunların tariflerini de temin etmemiz gerekir : söz gelimi, biz sade, adaletin ve cesaretin bir mânâda iyi olan ve sıhhatli olanın ise bir başka mânâda, iyilik diye adlandırıldığını söylemek zorunda değil, aynı zamanda bu kavramlardan ilkinin herhangi bir

iç nitelik ifade ettiğinden dolayı böyle adlandırıldığını; sonuncuların ise kendiliklerinden herhangi bir nitelik ifade ettiklerinden değil, herhangi bir sonuç husule getirdiklerinden dolayı böyle adlandırdıklarını söylemek zorundayız. Öbür hallerde de bu böyledir.

Bir terimin spesifik olarak birçok mânada veya bir tek mânada alınıp alınmadığını bilmek meselesi, aşağıdaki tarzda göz önüne alınmalıdır. Ayrım ister spesifik ister yalnız nominal olsun, ilkin, terimin zıddının birçok mânalar arz edip etmediğini araştırmalıdır. Gerçekte, bazı hallerde, ayrım birdenbire isimlerde bile belirir: söz gelimi, tizin seste zıddı pest, katıda ise yumuşak (körlenmiş) tır. O halde tizin zıddı birçok mânalar arz eder. Bu böyle ise, tizin de birçok mânaları olması gerekir, çünkü yukarda geçen terimlerin her birine ayrı bir zıt takabül edecektir. Gerçekte, her ne kadar tiz her ikisine zıt olsa da, yumuşağa, ve peşte zıt olacak olan aynı tiz değildir. Diğer taraftan peştin seste zıddı ise tizdir, ama bir katı da hafif'tir; öyle ki pest birçok mânalara alınmıştır. Çünkü zıddı da öyledir. Güzel için de bu böyledir: bir canlı varlığa tatbik olunduğu zaman zıddı çirkin olan; bir eve tatbik olunduğu zaman zıddı örendir; öyle ki güzel homonim bir terimdir.

Bazı şeyler için, isimlerde hiçbir ayrım yoktur. Onlarda doğrudan doğruya beliren spesifik ayrımdır. Sözelimi, açık ve koyunun durumu budur: bir ses hakkında açık veya koyu olduğu söylenir, renk hakkında da aynı şeyler söylenir. Bu şeyler için isimlerde ayrım yoktur. Onlarda doğrudan doğruya beliren bir nevi ayrımdır. Çünkü renge, sese denilen aynı sebeple açık denilmemiştir. Bu duyum tarafından da apaçık kılınmıştır: nevi yönünden aynı olan şeylerin aynı duyumuna sahibiz, halbuki ses ve renk hususunda açıklığa aynı duyumla hükmetmiyoruz, fakat ikinci halde görme ile, birinci halde işitme ile hükmediyoruz. Tıpkı bunun gibi lezzet ve katılarda sert (tiz) ve yumuşak için bu aynıdır. Sonuncu halde, dokunma ile; birinci halde, tatma ile; çünkü burada da, ne kök terimlerin kendileri için, ne de zıtlar için, isimler arasında bir ayrım yoktur. Çünkü tizin her iki mânasına zıt olan şeye yumuşak denir.

Bundan başka, terimin mânalarından birinin mutlak olarak hiçbir zıddı olmadığı halde, öbürünün bir zıddı olup olmadığını araştırmak gerekir. Söz gelimi, içme zevkinin zıddı susamak ıstırabıdır. Halbuki diyagonalin kenarla ölçülemezliğini görmek zevkinin hiçbir zıddı yoktur. Böylece, zevk birçok mânalara bürünüyor. Başka misal: ruhi mânada *sevmek'in* zıddı *nefret etmek'tir*, fakat cinsî münasebet mânasında alındığı zaman, hiçbir zıddı yoktur. O halde apaçık olarak, *sevmek* homonim bir terimdir. — Onların ara terimleri hususunda, bazılarının ara terimleri olmadığı halde bazı mânaların ve zıtlarının bir ara terimi olup olmadığını veya her iki halde de, bir zıddı varsa da aynı olup olmadığını görmek lâzımdır. Söz gelimi, renkte açık ve koyunun bir arası vardır, bu, kül rengidir. Halbuki seste, hiçbir ara terimleri yoktur veya bir taneye sahip iseler, bu boğuk sestir; nitekim bazılarına göre boğuk bir ses bir aradır. Bundan çıkan sonuç, koyu gibi, açığın bir homonim terim olduğudur. Bundan başka, bu mânalardan bazılarının *açıklık ve koyuluk* için olduğu gibi, ancak bir ara terimi olduğu halde, bazılarının birden fazla ara terimi olup olmadığına bakmak lâzımdır: renklerde birçok aralar vardır, fakat seste ancak bir tane, boğuk vardır.

Bunun gibi, çelişmenin karşı - olumu halinde, terimin birçok mânalar arz edip etmediğini araştırmak gerekir: birçok mânaları varsa, onun karşısı da birçok mânalarda alınacaktır. Söz gelimi, *görmemek* birçok mânalarda anlaşılır. Biri görmek gücüne sahip olmamaktır; öbürü görme fiilini yapmamaktır. Fakat *görmemek* birçok mânada alınırsa, bundan gerekli olarak *görmek'in* de birçok mânada alındığı sonucu çıkar, çünkü *görmemek'in* her bir mânasına birer karşı bulunacaktır. Söz gelimi, görme gücüne sahip olmamak'ın karşısı görme gücüne sahip

olmaktır, ve görme fiilini yapmamak'ın görme fiilini yapmak'tır.

Bundan başka, yoksunluk ve sahip olmaya göre karşı olan terimlerin durumunu incelemek gerekir. Gerçekte, iki terimden birinin birçok mânaları varsa geri kalan terimin de birçok mânaları olacaktır. Söz gelimi, ruha veya bedene tatbik edilmesine göre, **duymak**'ın birçok mânaları varsa **duymamak**'ın da ruha veya bedene tatbik olunduğuna göre birçok mânaları olacaktır. Bizim sözünü ettiğimiz terimler arasında karşı - olumun yoksunluk ve sahip olmaya göre olması ise apaçık bir şeydir, çünkü canlı varlıklar tabii olarak, beden için olduğu kadar ruh için de duyumların her ikisine sahiptirler. .

Üstelik, kelimelerin çekimlerine (enfleksiyonlar) de bakmak gerekir. Gerçekte **doğru olarak** birçok mânalarda alınırsa **doğru** da birçok mânaya alınacaktır. Çünkü **doğru olarak**'ın mânalarının her birine **doğru'nun** bir mânası tekabül edecektir. Söz gelimi, **doğru olarak** gerektiği gibi hükmetmek hususunda olduğu kadar kendi öz duygusuna göre de hükmetmek hakkında söylenirse, **doğru** hakkında da öyle olacaktır. Yine aynı tarzda, **sıhhatli** birçok mânada alınırsa, **sıhhatlice** de birçok mânada alınacaktır. Söz gelimi, **sıhhatli**, hem sıhhati husule getiren, onu muhafaza eden, onu haber veren ise, **sıhhatlice** de. sıhhati **husule getiren tarzda**, veya **muhafaza eden tarzda**, veya **haber veren tarzda** mânasına gelecektir. Öbür hallerde de bu böyledir, asıl terim birçok mânalar arz ettiği zaman kendinden teşkil edilen enfleksiyon da birçok mânalar arz edecektir. Aksine olarak, birçok mânası olan enfleksiyon ise asıl terimin kendisinin de birçok mânaları olacaktır.

Terimin kendilerine taallûk ettiği categorya cinslerini de göz önünde tutmak, ve bunların bütün hallerde aynı olup olmadıklarını görmek gerekir. Aynı değillerse, terimin homonim olduğu apaçıktır. Söz gelimi, iyilik, gıda hususunda zevkin âmîlidir, tıpta ise sıhhatin âmîlidir. Halbuki ruha tatbik edildiği zaman, mutedil, cesur ve âdil gibi herhangi bir niteliği haiz olmak mânasına gelir. İnsana tatbik olunursa yine böyledir. Bazan iyiliğin categoryası zamandır: söz gelimi, münasip zamanda vâki olan iyilik gibi; çünkü münasip zamanda gelen şeye iyilik denilir. Çok defa iyilik, tam ölçüye tatbik olunduğu zaman, nicelik categoryasıdır, çünkü tam ölçüye de iyilik denilir. Böylece iyilik bir homonim terimdir. Cisme tatbik olunduğu zaman bir renk olan, sese tatbik olunduğu zaman işitilmesi kolay olan açık hakkında da bu böyledir. Tiz aşağı yukarı aynı durumdadır, çünkü aynı terimin bütün tatbikatında aynı mânası yoktur. Böylece tiz bir ses, ahengin matematik teorisinin temin ettiği üzere, süratli bir sestir, halbuki sivri (hadde) bir açı, dik açıdan daha küçük bir açıdır ve sivri bir kılıç sivri ucu olan bir kılıçtır.

Aynı isim içine giren şeylerin cinslerini de incelemek, ve söz gelimi, hem hayvan, hem de makine mânasına gelen **eşek** kelimesi gibi birbirine bağlı olmaksızın, başka başka olup olmadıklarını görmek de gerekir, çünkü isme karşılık olan tarif her ikisi için de başkadır; biri herhangi bir neviden bir hayvan, öbürü ise herhangi bir neviden bir makine denilecektir. Fakat cinsler birbirine bağlı iseler, tariflerin ayrı olması için hiçbir zaruret yoktur. Böylece hayvan, karganın cinsidir, kuş da böyle. O halde, karga bir kuştur dediğimiz zaman onun herhangi bir hayvan nev'i olduğunu da söylüyoruz, öyle ki iki cinsin ikisi de onun hakkında tasdik edilmiştir. Tıpkı bunun gibi, karga, kanadlı - iki ayaklı bir hayvandır, dediğimiz zaman onun bir kuş olduğunu söylüyoruz. Bu halde de, iki cinsin ikisi de, tarifleri gibi karga hakkında tasdik edilmiştir. Buna karşılık, aralarında bağıllık olmıyan cinsler için, bu vâki olmaz. Bir nesneye bir makine adını verdiğimiz zaman ne ona bir hayvan diyebiliriz; ne de ona bir hayvan dediğimiz zaman bir makine diyebiliriz.

Bir de, cinslerin sade tekli! edilen terim hususunda değil, aynı zamanda zıddı hususunda da, birbirlerine bağlı olmaksızın, ayrı olup olmadıklarını da incelemek gerekir. Gerçekte, zıt, birçok mânalarda alınmışsa, teklif edilen terim için de bunun böyle olduğu açıktır.

Söz gelimi, açık cisim, açık ses gibi, mürekkep terimin tarifi üzerine de dikkati çekmek faydalıdır. Çünkü her bir hale has olan şey çıkarılırsa aynı tarif kalmak zorundadır. Bizim zikrettiklerimiz gibi homonim terimler durumunda ise bu vâki olmaz. Birincisi, gerçekte, filân belli rengi haiz olan bir cisim olarak tarif edilecektir. Halbuki İkincisi, işitilmesi kolay bir ses olacaktır. Cisim ve ses kaldırılırsa kalan her iki halde özdeş olmayacaktır. Halbuki, açık, sinonim bir terim olsaydı, her iki halde aynı tarifi olması lâzım gelirdi.

Çok defa, homonimlik de tariflerin içine kendiliğinden sokulur, işte bu sebepten tarifleri de incelemek gerekir. Sözelimi, sıhhati haber veren ve sıhhati husule getiren şey, sıhhate ölçülü bir tarzda taallûk eden şey olarak tarif olunursa bu tarif, reddolunmamalıdır, fakat **ölçülü bir tarzda** teriminin her iki halde hangi mânada kullanıldığını incelemek gerekir: söz gelimi, son halde, nicelik yönünden sıhhati husule getirmeğe muktedir olan şey mânasına ; birinci halde, nitelik yönünden süjenin durumunun ne tabiatta olduğunu göstermeğe muktedir olan şey mânasına gelip gelmediğini araştırmalıdır.

Bundan başka, terimlerin az veya çok olduğuna göre veya, bir açık ses ve bir açık manto, bir ekşi (****) tat ve acı (***) ses halinde olduğu gibi derece eşitliğine göre aralarında mukayese olunup olunamayacaklarını görmek gerekir. Gerçekte, bu şeylere ne aynı derecede ne de birine öbüründen daha fazla açık veya ekşi denilemez. Öyleyse açık veya ekşi homonim terimlerdir: gerçekte, sinonimler daima, haklarında aynı derecede oldukları veya birinin öbüründen daha fazla olduğu daima söylenebileceğine göre, her zaman kıyaslanabilirler.

Mademki aralarında bağıllık olmayan ayrı cinslerin ayrımları da spesifik olarak ayırdılar; söz gelimi, hayvan ve ilim ayrımları gibi (çünkü bu kavramların ayrımları ayırdır), aynı adlandırma içinde bulunan mânaların sözelimi, tiz sesin ve katının ayrımı olduğu gibi, aralarında bağıllık bulunmayan ayrı cinslerin ayrımları olup olmadığını incelemek gerekir: gerçekte, bir ses bir sestten tiz olduğu için, aynı şekilde, bir katı da öbür katıdan ayrılır. Bundan çıkan sonuç, tizin homonim bir terim olduğudur. Çünkü o, aralarında bağıllık bulunmayan ayrı cinslerin ayrımlarını teşkil eder.

Bundan başka, aynı adlandırma içinde bulunan mânaların ayrımlarının kendilerinin de ayrı olup olmadıklarını görmek gerekir, sözelimi, cisimlerde renk, melodilerde renk gibi: çünkü renk ayrımları cisimde görüşün ayırıcı ve birleştiricisidir, halbuki melodilerde bunlar aynı ayrımlar değildir. Bundan rengin homonim bir terim olduğu sonucu çıkar; çünkü aynı olan şeylerin ayrımları aynıdır.

Nihayet, nevi hiçbir şeyin ayrımı olmadığından aynı isim altında bulunan mânalardan birinin bir nevi, öbürünün bir ayrım olup olmadığını incelemek gerekir: sözelimi, açık gibi: açık cisme tatbik olunduğu zaman rengin bir nev'idir, bir sese tatbik olunduğu zaman ise bir sesin açık olduğundan ötürü bir sestten ayrıldığına göre, bir ayrımdır.

Bir terimin türlü mânaları, bizim gösterdiğimiz vasıtalarla ve aynı mahiyette başka vasıtalarla incelenmelidir.

Nesnelerin kendi aralarındaki ayrımlara gelince, bunları aynı cinslerin içinde gözönünde tutmalıdır. Sözelimi, adaletin ne yönden cesaretten, hikmetin de itidalden farklı olduğunu araştırmak gerekir (çünkü bütün bu taayyünler aynı cinse taallûk ederler); ve yine bir cinsten öbürüne, şu şartla ki sözelimi, duyumun ne yönden ilimden farklı olduğu araştırılmasındaki gibi, birbirinden fazla uzaklaşmış olmasınlar: çünkü pek uzaklaşmış olanlar için ayrımlar apaçıktır.

17

< BENZERLİKLERİN ARAŞTIRILMASI >

Benzerlik, ilkin, aşağıdaki tarzda, türlü cinslere ait olan şeylerde incelenmelidir: bir terimin bir İkinciye nispeti ne ise, bir üçüncünün de dördüncüye odur (sözelimi, ilmin konusuna nispeti ne ise, duyumun da duyulabilene nispeti odur) ve bir terim bir ikinci içinde bulunduğu gibi, böylece bir üçüncü de bir dördüncü içindedir (sözelimi görme gözde olduğu gibi, böylece akıl da ruhtadır; ve sükûnet denizde olduğu gibi, böylece rüzgârların sükûneti havadadır). Bilhassa birbirinden pek uzaklaşmış terimlerde ki benzerlikleri bulmağa çalışmak lâzımdır, çünkü böylece öbür hallerde benzerlik noktalarını daha kolaylıkla bulabileceğiz, Aynı cinse giren şeyleri de incelemek ve aynı yüklem onların hepsine, söz gelimi, insana, ata ve köpeğe ait olup olmadığını görmek gerekir. Çünkü bu şeylerin benzer olması onların aynı bir yüklemi haiz olmaları ile mümkündür.

18

< SON ÜÇ DİYALEKTİK ALETİN FAYDASI >

Tartışmanın vuzuhu bakımından olduğu kadar (çünkü mânalarının çeşitliği açıkça ortaya konulduktan sonra, ileri sürülen şey daha iyi bilinebilir). İstidlallerimizin yalnız ismine değil nesnenin kendisine tatbik olunması bakımından da bir terimin mânalarının sayısını incelemiş olmak faydalıdır. Gerçekte, bir terimin kaç mânada alındığını açıkça görmemekten, cevap verenin de, sual soranın da zihinlerini aynı bir şeye tevcih etmedikleri vâki olabilir. Bunun aksine olarak, bir terimin türlü mânalarını açıkça belirttikten ve bunlardan hangisi üzerine muhatapın, tasdikini vaz'ederek zihnini yönelttiği bilindikten sonra, sual soran, delilini bu mânaya tatbik etmezse gülünç olur. — Bu inceleme bize birtakım paralojizmalarla başkalarını aldatmak kadar kendi kendimizi aldatmamak için de faydalıdır. Gerçekte, bir terimin mânalarının sayısını bilmekle paralojizmalarla aldanmıyacağız, sual soranın muhakemesini aynı noktaya yöneltip yöneltmediğini göreceğiz ve sual soran biz kendimiz isek paralojizmalarla başkasını aldatabileceğiz; meğerki cevap veren, terimin bütün ayrı manalarını bilmek durumunda

bulunmasın. Bununla beraber bu, bütün hallerde mümkün değildir, ancak türlü manalardan bir kısmının doğru, bir kısmının yanlış olduğu zaman mümkündür. Bu argümantasyon nev'i, üstelik, diyalektiğe has değildir. Bu yüzden diyalektikçiler her ne pahasına olursa olsun, bu türlü verbal tartışmadan sakınmak zorundadır, meğer ki ele alınan konuyu bir başka tarzda münakaşa etmekten mutlak surette mahrum bulunulmasın. Ayrımların keşfi her bir nesnenin özünün bilgisi için olduğu kadar, aynı ve gayri üzerine taallûk eden istidlallere yarar. Bir yandan aynı ve gayriye taallûk eden istidlâller için faydalı olduğu, apaçıktır: çünkü bize teklif edilen nesneler arasında ne olursa olsun, bir ayrım keşfettikten sonra, bununla bu nesnelerin bir tek ve aynı şey olmadıklarını göstermiş oluruz. Öbür yandan da, bu, her bir şeyin cevherine has olan tarifi o şeye has olan ayrımlar vasıtasıyla mûtat olarak ayırdettiğimizden, özün bilgisi yönünden de faydalıdır.

Benzerliğin incelenmesi hipotetik istidlaller kadar tümevarımlık deliller için de faydalıdır; bu, aynı zamanda tarifleri sağlamaya da yarar. — Tümdengelimlik delillere de yarar, çünkü benzer bölümcül hallerin tümevarımıyledir ki biz bütüncülü çıkarmayı düşünürüz, çünkü benzerlikleri bilmeden tümevarmak kolay değildir. — Hipotetik istidlaller için de faydalıdır. Çünkü umumi olarak bu benzerliklerden biri hakkında doğru olanın bütün öbürleri hakkında da doğru olduğu kabul olunur. O halde onlardan herhangi biri hakkında tartışma için elimizde bol miktarda deliller bulunursa, biz bu hal için muteber olan her şeyin, bahis konusu olan hal için de muteber olduğunu önceden kabul edilmiş sayacağız. O zaman birinciyi tasdik ve ispat ettiğimiz zaman, böylece, hipoteze dayanarak bize teklif edileni tasdik ve ispat etmiş olacağız; çünkü bu hal için muteber olan her şeyin, bahis konusu hal için de muteber olduğu hipotezini almakla, istenilen ispatı yapmış oluyoruz. — Nihayet, her bir halde özdeş olanı fark etmeğe muktedir olmakla, bir nesneyi tarif ettiğimiz zaman, bu bahis konusu olan nesnenin hangi cinse ait olduğunu bilmekte güçlük çekmiyeceğize göre benzerliklerin araştırılması tariflerin sağlanması için, faydalıdır. Çünkü müşterek yüklemeler arasında öze en fazla ait olanı cins olacaktır. Yine bunun gibi, birbirinden çok uzak olan nesnelerde benzerliğin incelenmesi tarifler için faydalıdır: Söz gelimi, denizde sükûnet, havada rüzgârların sükûtiyle (her biri bir sükûnet şekli olmakla) ve çizgi içinde nokta da sayı içinde birlik (l'unité) ile aynı şeydir. Çünkü noktada birlik birer ilkedir. Bunun sonucu olarak, bütün hallerde müşterek olanı cins olarak vermekle, görüldüğüne göre, uygun olmıyan bir tarzda tarif etmiyeceğiz. Halbuki tarif edenler tariflerini mûtat üzere aşağı yukarı böyle yaparlar. Çünkü onlar birliğin sayının ilkesi, noktanın ise çizginin ilkesi olduğunu söylerler. Böylece onların bu kavramların her birisinde müşterek olanı cins olarak koydukları görülür.

Şu halde istidlallerin, sayesinde yapıldıkları âletler bunlardır :

Bizim sözünü ettiğimiz âletlerin, faydalı oldukları müşterek yerlere gelince, bunlar aşağıdadır.

KİTAP: II

< İLİNTİNİN MÜŞTEREK YERLERİ >

I

<UMUMİ BİLGİLER >

Meselelerin bir kısmı bütüncül, bir kısmı bölümcüdür. Bütüncüller, söz gelimi, *her zevk bir iyiliktir* ve *hiçbir zevk bir iyilik değildir* gibi; bölümcüller, söz gelimi *bazı zevk bir iyiliktir* ve *bazı zevk bir iyilik değildir* gibi. Bu iki türlü meselede bölümcülü koymağa veya çürütmeğe yarıyan *yerler* müşterektir: gerçekte, biz olumlu bütüncül bir yüklemeyi tasdik ettiğimiz zaman bununla olumlu bölümcül yüklemeyi ispat etmiş olacağız. Bunun gibi, olumsuz bütüncül bir yüklemeyi ispat ettiğimiz zamanda, bununla olumsuz bölümcül yüklemeyi ispat etmiş olacağız.

İlkin, demek, biz bütüncül bir önermeyi çürütmeye yarıyan yerlerden bahsetmek zorundayız, çünkü böyle yerler hem bütüncül meseleler de hem de bölümcül meselelerde müşterektir, ve yine, çünkü olumsuz tezlerden ziyade olumlu tezler koyan muhatap, delil ileri sürenler, netice itibariyle, onları çürütmek zorundadırlar. Fakat ilintiden çıkarılan hususi ismi aksetmek güçtür, çünkü ancak ilintiler halindedir ki bir şey bütüncül olarak değil, yalnız herhangi bir tarzda doğru olabilir. Tariften hassadan, cinsten çıkarılan isimler ise gerekli olarak aksolunabilirler : Söz gelimi hayvan - yürüyen - iki ayaklı olmaklık her hangi bir konunun yüklemi ise, bu konunun bir hayvan - yürüyen - iki ayaklı olduğunu akis yoluyla söylemek doğru olacaktır. İsim, cinsten çıkarılmışsa yine bu böyledir: hayvan olmaklık herhangi bir konunun yüklemi ise, bu yüklem bir hayvandır. Hassa halinde de aynı mülâhaza: gramer öğrenmeye kabiliyetli olmaklık herhangi bir konuya ait ise, bu konu grameri öğrenmeye kabiliyetli olacaktır. Gerçekte, bu yüklemelerden hiçbirisi görelî bir tarzda konuya ait olamaz veya ait olmaz, olamaz ama yüklemeleri veya yüklenmemeleri mutlaklıdır. Bunun aksine olarak, ilintiler halinde, hiçbir şey, söz gelimi, ahlâk veya adalet gibi bir yüklemi herhangi bir tarzda nesneye ait olmaktan alakoyamaz, öyle ki insanın ak ve âdil olduğunu tasdik ve ispat etmek için aklığın veya adaletin insanın bir yüklemi olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez, çünkü bu nokta üzerinde şüphe vardır ve insanın yalnız herhangi bir tarzda ak veya âdil olduğu daima söylenebilir. O halde ilintiler için gerekli olarak akis yoktur.

Fakat meselelerde çıkabilecek hataları da tâyin etmek gerekir. Bunlar iki çeşittir: ya aldanılır, veya bir terim kabul edilen mânasından başka mânaya çekilir. Aldananlar ve bir nesneye ait olmıyanların ona ait olduğunu söyliylenler bir hata işlerse; nesneleri başka nesnelerin adıyla adlandıranlar (söz gelimi, çınara *insan* diyenler) onun kullanılmakta olan mânasını başka mânaya çekerler.

Bir ilk yer, hasmın bir konuya ilinti olarak, ona herhangi bir tarzda ait olan bir yüklem verip vermediğine bakmaktan ibarettir. Bu hata bilhassa cinsler hakkında işlenir, söz gelimi, ak için bir renk olmanın bir ilinti olduğu söylenirse. Çünkü akın bir renk olması ilinti yönünden olmayıp renk onun bir cinsidir. Tezi koyanın, söz gelimi, adalet için bir fazilet olmanın bir **ilinti** olduğunu söyliyerek, ilintinin kendi adını kullanarak yüklemi tarif ettiği olabilir. Fakat çok defa, hattâ böyle bir tarif olmaksızın, cinsin bir ilinti olarak alındığı apaçıktır: sözgelimi, aklık renklidir veya yürüme harekettir, denilirse. Çünkü cinsten çıkarılan yüklem, müştak şekli içinde, hiçbir zaman nevi hakkında tasdik edilmez, ama neville cinslerinin hem adını hem de tarifini almakla, cinslerin neville hakkında tasdik edilmesi daima sinonim bir tarzda olur. Akın renkli olduğu söylenirse, **renkli** onun cinsi olarak alınmış değildir, çünkü müştak bir şekil kullanılmıştır; onun hassası veya tarifi olarak da değil, çünkü tarif ve hasa konudan başka hiçbir nesneye ait değildirler, halbuki aktan başka birçok nesneler renklidirler, söz gelimi, tahta, taş, insan ve at. O halde bu yüklem ilinti olarak alındığı açıktır.

Bir başka yer de, bir yüklem bir konu hakkında bütüncül olarak tasdik veya inkâr edildiği bütün halleri incelemekten ibarettir. Fakat bu hallerin incelenmesi, fertlerin sayısız çokluğuna değil, neville taallûk etmesi gerekir. Çünkü inceleme o zaman daha metodlu bir tarzda ve daha az sayıda merhalelerle yapılacaktır. Bu araştırmaya ilk olan gruptan başlayarak girişmeli ve tedricî bir tarzda bölünmez neville kadar inmelidir. Söz gelimi, hasım, karşıların bir tek ve aynı bir ilmi olduğunu söylediyse, görelilerin, zıtların, yoksunluk veya sahip olmaya göre karşı terimlerin, ve çelişmeye göre karşı terimlerin ilminin de bir tek ve aynı olup olmadığını araştırmak gerekir. Bu sonuncu haller için, hiçbir neticeye henüz açıkça erişilememişse onları da artık bölünmeye elverişli olmıyan hallere varıncaya kadar bölmelidir: söz gelimi, doğru ve haksız fiillerin, çift ve yarımın, körlük ve görmenin, varlık veya varlık - olmıyanın da böyle olup olmadığını görmelidir. Bu hallerden biri için, ilmin bir tek ve aynı olmadığı tasdik ve ispat edilmişse biz böylece meseleyi çürütmüş olacağız. — Olumsuz bir bütüncül yükleme için de bu böyledir. — Bu yer esasen karşılıklı bir tarzda, beyanı çürütmek için olduğu kadar onu ortaya koymak için de kullanılır: gerçekte bölmeyi beyan ederken, yüklem bütün hallere veya büyük sayısına uyduğu görülürse, hasımdan beyanı bütüncül olarak koyması, veya o zaman hangi halde böyle olmadığını göstermek maksadiyle menfi bir mi sal karşı koyması istenebilir: çünkü ne onu, ne de öbürünü yapmazsa, teze muvafakatini reddetmesi saçma görünecektir.

Bir başka yer de, ilintinin olduğu kadar kendisine yükletilmiş olan konunun da tariflerini veya ayrı ayrı her ikisinin veya yalnız bir tanesinin tarifini vermekten ibarettir, ve bundan sonra doğru olmıyan bir unsurun tariflerde doğru olarak alınıp alınmadığına bakmalıdır. Söz gelimi, mesele: **Tanrının hukukuna tecavüz etmek mümkün müdür?** ise, **hukuka tecavüz etmek nedir?** diye sorulur. Gerçekte, **bilerek zarar vermek** işe Tanrının hukukuna tecavüz olunamayacağı açıktır, çünkü Tanrıya zarar vermek imkânsızdır. Başka misal: hasım, faziletli adamın hasut olduğunu vaz'ederse **hasut nedir?** ve **haset nedir?** diye sorulacaktır. Çünkü haset, hürmete lâayık birinin saadetini görmekle bir teessür duygusu ise, faziletli adamın hasut olmadığı açıktır, çünkü kötü bir insan olurdu. Bir başka misal daha : infiale kapılan insan hasut olarak konulmuşsa her ikisinin de ne olduğu sorulacaktır. Çünkü böylece ifade edilen beyanın doğru

veya yalnız olup olmadığı görülecektir : söz gelimi, iyilerin başarısından üzüntü duyan kimse ise ; infiale kapılan insan da kötülerin başarısından üzüntü duyucu kimse ise, infiale kapılan insanın bir hasut olmayacağı apaçıktır. — Bu tariflerin içinde bulunan terimlerin yerine kendi tariflerinin konulması da gerekir, ve iyi bilinen bir terime varmadan durmamalıdır: çünkü çok defa, tarifi bütünü içinde almakla da aranılan çözüm yine görülmez, halbuki tarif içinde bulunan terimlerden birinin yerine kendi tarifi konulursa derhal apaçık olur.

Bundan başka, meseleden biz kendi kendimiz için bir önerme yapabilir ve o zaman buna karşı itirazlarımızı tevcih edebiliriz: çünkü itiraz teze karşı bir hücum olacaktır. Bu yer aşağı yukarı bir yüklem bütüncül olarak yüklendiği veya inkâr edildiği hallerde İncelenenin aynıdır. Biricik fark argümantasyon hünerindedir.

Bundan başka, insanların müşterek malı olarak ne türlü şeylerin söylenmesi uygundur, ne türlü şeylerin söylenmesi uygun değildir bunu tâyin etmek gerekir. Gerçekte, bu bir meseleyi hem koymak, hem de çürütmek için faydalıdır. Böylece diyebilirim; ki nesneleri, kullanılmakta olan isimleri ile ayırdetmelidir, fakat hangi türlü şeylerin filân neviden olduklarını veya olmadıklarını sorduğumuz zaman artık halk adamının fikrine kalmak doğru olmaz, Söz gelimi, herkesin bildiği gibi, sıhhatli olanın sıhhatin âmili olduğunu söylemek lâzımdır, bahis konusu edilen şeyin sıhhatin âmili olduğu veya olmadığını bilmeğe gelince, dilinin benimsenmesi gereken artık halk olmayıp daha ziyade hekimdir.

3

< BAŞKA YERLER >

Bundan başka, bir terim birçok mânalarda alınmışsa, ve bir konuya ait olduğu veya ait olmadığı konulmuşsa, şayet her ikisi birden tasdik ve ispat olunamazsa, iki ayrı mânadan biri tasdik ve ispat olunmalıdır. Homonimliğin gizli kaldığı hallerde bu yeri kullanmalıdır; çünkü terimin birçok mânada alındığı biliniyorsa muhatap bizzat kendilerinin, bahis konusu ettiği mânanın değil, öbürünün münakaşa edildiğini ileri sürecektir. — Bu yer karşılıklı olarak bir meseleyi hem koymak, hem de çürütmek için kullanılır.

Gerçekte, bir tez koymak istiyorsak, iki mâna için gösteremediğimiz zaman, iki mânasından birisi içinde, yüklem konuya ait olduğunu göstereceğiz. Buna karşılık, çürütmek icabederse her iki mâna için gösteremediğimiz zaman iki mânasından birisi içinde, yüklem konuya ait olmadığını göstereceğiz. Yalnız çürütme halinde, münakaşayı hiçbir suretle hasmın bir tavizine tâbi kılmaya ihtiyaç yoktur, ister tez olumlu bütüncül bir yükleme, ister olumsuz bütüncül bir yükleme koysun : çünkü herhangi bir halde, yüklem konuya ait olmadığını tasdik ve ispat edersek bununla olumlu bütüncül yüklemeyi çürütmüş olacağız, ve yine bunun gibi, bir tek halde, yüklem konuya ait olduğunu gösterirsek, bu suretle olumsuz bütüncül yüklemeyi çürütmüş olacağız. Bunun aksine olarak, bir tezi koyduğumuz zaman, biz önceden hasım ile birlikte, herhangi bir halde yüklem konuya ait ise, kabul olunabilecek bir postulatın bahis konusu olduğunu farz ederek, yüklem konuya bütüncül olarak ait olduğunu kabul etmek zorundayız. Gerçekte, bütüncül bir yüklemeyi tasdik ve ispat etmek için bir tek hal üzerinde münakaşa etmek yetmez, söz gelimi, her ruhun ölümsüz olduğunu ortaya koymak için insanın ruhunun ölümsüz olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez; bunun sonucu olarak, önceden herhangi bir ruh ölümsüz

ise her ruhun ölümsüz olduğu hususunda önceden mutabık kalmak gerekir. Bu ise her zaman yapılmaması gereken bir şeydir, bu ancak, söz gelimi, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğunu tasdik ettiği zaman geometrici halinde olduğu gibi, bütün hallerde müşterek bir delili kolayca meydana koyamadığımız hallerde yapılmalıdır.

Bundan başka, bir terimin türlü mânaları gizli değil de, tezi çürütmeden veya koymadan önce kaç mânada alındığını ayırdetmemiz gerekir. Söz gelimi, vazifenin faydalı olan veya namuslu olan olduğunu farz etmekle, söz gelimi, onun namuslu ve faydalı olduğunu, veya ne namuslu, ne de faydalı olmadığını göstererek ileri sürülen konu için bu iki beyanı ortaya koymaya, çürütmeye çalışmak lâzımdır. Fakat her iki mânayı da tasdik ve ispat etmek kabil değilse, ileri sürülen konunun iki halden birinde doğru, öbüründe yanlış olduğunu haber vererek hiç değilse onlardan birini tasdik ve ispat etmek gerekir. Konunun bölündüğü mâna sayısı ikiden fazla olduğu zaman da kaide aynıdır.

Homonimlik yönünden değil de başka bir tarzda birçok mânaları olan ifadeleri de göz önünde tutmak gerekir. Söz gelimi, **birçok şeylerin ilmi bir ve aynıdır**, gibi. Burada **birçok şeyler** şu mânalara gelebilir: ya gaye ve bu gayeye ulaşmanın vasıtaları, söz gelimi, tıp hem sıhhatin, hem de rejimin husule gelmesinin ilmidir, gibi; veya gaye olarak alınan iki şey, söz gelimi, zıtların ilmi bir ve aynı'dır (çünkü zıtlardan biri öbüründen daha çok gaye değildir) der gibi; veya bir kendiliğinden yüklem ve bir ilinti olarak yüklem, söz gelimi, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu esas yüklemi ve eşkenar şeklin açılarının bu türlü olduğu ilintilik yüklemi gibi. Çünkü bir eşkenar üçgenin bir ilinti olarak bir üçgen olduğu içindir ki biz iki dik açıya eşit olduğunu biliyoruz. O halde, terimin mânalarının hiçbirinde birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olması mümkün değil ise, apaçık olarak denebilir ki birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olması mutlak surette imkânsızdır; veya bu mânalardan birinde o, bir ve aynı olabilirse, birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olduğunun söylenebileceği apaçıktır. — Faydasının gerektirdiği kadar mânaya bölmelidir : söz gelimi, biz bir tez ortaya koymak istersek, onunla tevafuk edebilecek tabiatla olan mânaları ileri sürmeli ve yalnız, aynı zamanda bu tezi ortaya koymak için faydalı olan bu mânalara taksim etmelidir. Bunun aksine olarak, istediğimiz çürütmek ise, tezin uyuşmaya elverişli olmıyan bütün mânalarını ortaya dökerek ve geri kalanını bir yana bırakacağız. Bunu terimin kaç mânada alındığını görmediğimiz zaman da yapmak lâzımdır. — Bundan başka, bir şeyin bir başka şey hakkında söylendiğini veya söylenmediğini aynı yerler vasıtasıyla ortaya koymak gerekir, söz gelimi, falan ilmin ister gaye olarak, ister bu gayeye ulaşmak için vasıta olarak, ister ilinti olarak alınan hususi bir şey **hakkında** olduğunu veya aksine olarak, filân şeyin, gösterilen tarzlardan hiçbirisine göre falan şey **hakkında** olmadığını ortaya koymak gerekir. Aynı kaide arzuya ve birçok şeyler **hakkında** söylenen bütün öbür şeylere de tatbik olunur. Gerçekte, şu şeyin arzusu, ister gaye olarak (söz gelimi, sağlık arzusu gibi), ister bu gayeye ulaşmak için vasıta olarak (söz gelimi, kendine bakmak arzusu gibi), ister, söz gelimi, tatlı şeyleri seven kimsenin şarap olduğundan dolayı değil, tatlı olduğundan dolayı şarabı arzu ettiği şarap misalinde olduğu gibi, ilinti olarak alınan nesnenin arzusu mânasına gelebilir: çünkü, öz yönünden, onun arzuladığı tatlıdır, ancak ilinti olarak şaraptır; nitekim şarap sek olduğu zaman o onu artık istemez, o halde onun şarabı arzu etmesi ilinti yönündendir. — Bu yer göreliler için de faydalıdır. Çünkü bu cinsten şeylerin hemen hemen hepsi göreliler içine girerler.

Bundan başka, bir terimden daha çok bilinen bir başkasına geçmek iyidir: söz gelimi, bir hükümde *sahih* (exact) in yerine *açık*'ı ve *birçok işlere karşı olgunu*'nun yerine birçok işlere karışmaktan hoşlanmak olgusu'nu koymak gibi. Çünkü ifade daha çok bilinmiş olmakla, teze hücum etmek de daha kolaydır. Bu yerin kendisi de, esasen, bizim iki maksadımızda, yani bir beyanı ortaya koymak veya çürütmek için, müşterektir.

Zıtların aynı konuya ait olduklarını tasdik ve ispat için, bu konunun cinsini; göz önünde tutmak gerekir : söz gelimi, mahsüs idrakte, doğruluk veya yanlışlık olabildiğini göstermek istersek diyeceğiz ki idrak etmek hükmetmektir ve doğrulukla veya doğruluk olmadan hükmolunabilir ve mahsüs idrakte de doğruluk ve yanlışlık olabilir. Eldeki misalde, ispat cinsinden itibaren yapılır ve nev'e tatbik olunur, çünkü hükmetmek, idrak etmenin cinsidir. Çünkü idrak eden nevima bir hüküm yapar. Bunun aksine olarak, neviden cinse gidilebilir : gerçekte, nev'in bütün yüklemeleri cinsin de yüklemeleridir; söz gelimi, bir iyi bir de kötü ilim varsa, aynı zamanda bir iyi bir de kötü istidat ve kabiliyet vardır, çünkü istidat ve kabiliyet, ilmin cinsidir. — İlk olarak verilen yer bir tezi koymak için yanlıştır, halbuki İkincisi doğrudur. Gerçekte, cinsin bütün yüklemelerinin aynı zamanda nev'in de yüklemeleri olması gerekli değildir: Böylece hayvan kanadlı ve dört ayaklıdır, ama insan böyle değildir. Buna karşılık, nev'in bütün yüklemeleri gerekli olarak cinse de aittir. İnsan faziletli ise, hayvan'da faziletlidir. Öbür yandan, bir tezi çürütmek için doğru olan birinci, yanlış olan ise sonuncu -Olarak verilen yerdir: Çünkü cinse ait olmıyan her şey nev'e de ait değildir, halbuki nevi hakkında inkâr olunan her şey gerekli olarak cins hakkında da inkâr edilmiş değildir.

Mademki cinsin kendilerine yüklendiği nesneler de gerekli bir tarzda yüklem olarak nevilerden herhangi birisini almak zorundadır ve cinse sahip olan veya cinsten çıkma bazı terimlerle gösterilen her şey aynı zamanda nevilerden herhangi birine gerekli olarak sahip olmak veya nevilerden birinden çıkma bazı terimlerle gösterilmek zorundadır, söz gelimi, *ilim* bir nesne hakkında tasdik edilmişse, o zaman gramer, musiki veya öbür ilimlerden biri nesne hakkında da tasdik edilmiş olacaktır, ve herhangi bir kimse bir ilme sahipse veya ilimden çıkma bir terimle gösterilmişse, o gramere veya musikiye veya öbür ilimlerden birine de sahip olacaktır, veya onlardan çıkma bir terimle gösterilecektir, (söz gelimi, *gramerci* veya *musikici* gibi); o halde herhangi bir tarzda cinsten çıkarılmış herhangi bir ifade konulmuşsa (söz gelimi, ruhun hareket halinde olduğu), hareketin nevilерinden birine göre, ruhun hareket edip edemeyeceğini: söz gelimi, artabileceğini veya yok olunabileceğini, veya olabileceği, veya herhangi bir başka hareket nev'ini haiz olabileceğini araştırmak lâzımdır. Çünkü bu hareketlerden herhangi biriyle hareket etmiyorsa onun hiç hareket etmediği apaçıktır. Bununla beraber bu yer bizim her iki maksadımız için, tezi koymak kadar çürütmek için de müşterektir: çünkü ruh hareket nevilерinden birine göre hareket ediyorsa, onun hareket ettiği açıktır; halbuki hareket nevilерinden hiç birine göre hareket etmiyorsa, onun hareket etmediği açıktır.

Teze hücum etmek için elde yetecek sayıda delil bulunmazsa, bunların sözü edilen nesnenin gerçek tariflerinden veya zahiri tariflerinden alınabilip alınamıyacaklarını incelemek gerekir; ve bunun için bir tariften yetecek kadar yoksa bunları birçoğundan çıkarmalıdır, çünkü nesne bir defa tarif edildi mi, artık tariflere hücum daima daha kolay olduğu için, teze hücum etmek

kolaylaşacaktır.

Aynı zamanda, sözü edilen konu hususunda, konunun hangi verilmiş şeyi takibettiğini, veya konu verilmişse hangi nesnenin gerekli olarak onu takibettiğini araştırmak gerekir: bir tez konulmak istendiği vakit sözü edilen nesnenin hangi verilmiş şeyi takibedeceğini araştırmak gerekir (çünkü birincinin varlığı tasdik olunmuşsa bununla sözü edilen konunun varlığı tasdik edilmiş olacaktır); buna karşılık, bir tezi çürütmek istenildiğinde, teklif edilen konu verilmişse, hangi nesnenin var olduğunu araştırmak gerekir, çünkü teklif edilen konuyu takibedenin var olmadığını göstermiş olacağımız zaman bu suretle sözü edilen nesneyi yok etmiş olacağız.

Üstelik, zamana dikkat etmek, ve bu hususta herhangi bir uymazlığı bulunup bulunmadığını görmek lâzımdır. Söz gelimi, muhatap, beslenenin gerekli olarak büyüdüğünü söylemişse, ona hayvanların, daima beslenmekle beraber, her zaman büyümedikleri cevabı verilebilir. Bilmek hatırlamaktır denilmişse, yine durum aynıdır: zira hatırlama geçmiş zamana, bilme hale ve geleceğe taallûk eder. Çünkü biz şimdiki şeyleri ve gelecekteki şeyleri bildiğimizi söyleriz (söz gelimi, bir tutulmanın olacağını), halbuki geçmişten başka hiçbir şeyin hatırlanması mümkün değildir.

5

< BAŞKA YERLER >

Hasını bol bol deliller karşı koymamıza elverecek mahiyette bir noktaya sevk etmekten ibaret olan sofistlik münakaşa etme tarzı da vardır. Bu işi ele alma tarzı kâh bir gerçek gereklilik, kâh görünüşte bir gereklilik olacaktır; kâh ne görünüşte bir gereklilik, ne de bir gerçek gereklilik olacaktır. — Cevap verenin, teze hücum etmek için herhangi bir faydalı beyanı inkâr etmiş olması üzerine sual soran argümantasyonunu bu itiraz edilen noktaya yönelttiği ve bu nokta onun birçok delilleri dayandırdığı noktalardan biri olduğu zaman, bir gerçek gerekliliktir. Bunun gibi, sual soran, cevap verenin beyanı üzerine dayanan bir tümevarım yaptıktan sonra, kendisinin varıp dayandığı bir önermeyi çürütmeye çalıştığı vakit de bir gerçek gereklilik vardır: çünkü bu önerme bir kere yıkıldı mı, ilkin konulan beyan da çöker. — Münakaşanın taallûk ettiği nokta, gerçekte, böyle olmamakla beraber, teze faydalı ve has görüldüğü zaman bir görüşte gereklilik vardır; ister delili müdafaa eden kimse herhangi bir noktada ta'vizde bulunmayı reddetsin, ister sual soran, bu noktaya ulaşmaya muvaffak olan cevap verenin tezi üzerine dayanan gerçeğe benzer bir tümevarım ile bu noktayı yıkmaya çalışsın. — Geri kalan hal, münakaşanın taallûk ettiği noktanın ne gerçekte, ne de görünüşte gerekli olmadığı ve cevap verenin bambaşka bir soru üzerinde çürütülmüş olduğu zamanki haldir. Esasen sonuncu yerde gösterilen bu münakaşa şeklini önlemek gerekir, çünkü bu, görüldüğüne göre, diyalektiğin tamamıyla dışında ve ona yabancıdır. — Yine bu sebepten, cevap veren bundan dolayı kızmak değil, ta'viz yapmakla beraber şahsi kanaatine uygun olmıyan bütün noktaları göstermek suretiyle, tezin çürütülmesi için hiçbir faydası olmıyan noktaları kabul etmelidir. Gerçekte, bu cinsten bütün önermeler ta'viz olunduktan sonra, sonuç çıkarmaya muvaffak olmazlarsa, soruları ortaya koyanların bocalamaları çok defa artmış bulunuyor.

Bundan başka, herhangi bir beyan ifade edildikçe, her bir beyanın gerekli olarak birçok

sonuçlar tevliedettiğine göre, herhangi bir mânada bir çokluk ifade olunur. Söz gelimi, filânın bir insan olduğu söylendiği vakit onun bir hayvan olduğu, canlı olduğu, iki ayaklı olduğu, akla ve ilme istidatlı olduğu da söylenir, öyle ki hangisi olursa olsun, bu sonuçlardan biri yıkıldığı zaman ilk önerme de yıkılır. Fakat bir konudan daha güç olan bir başkasına geçmeyi önlemek gerekir: bazan, gerçekte, çürütülmesi daha kolay olan kâh sonuçtur, kâh sözü edilen tezin kendisidir.

6

<BAŞKA YERLER>

Zıt iki yüklemden bir tekinin gerekli olarak kendilerine ait olması gereken konular hakkında (söz gelimi, hastalık veya sağlık gerekli olarak insana aittir gibi), bu yüklemlerden birinin konuya ait olduğunu veya ait olmadığını tasdik ve ispat etmek için elimizde birçok deliller bulunursa bunlar öbürü için de elimizde bulunacaktır. Bu yer bizim her iki maksadımıza da karşılıklı bir şekilde yarıyabilir: iki yüklemden birinin konuya ait olduğu tasdik ve ispat edildikten sonra bu suretle biz öbürünün ona ait olmadığını tasdik ve ispat etmiş oluruz; bunun aksine olarak iki yüklemden birinin konuya ait olmadığını tasdik ve ispat ettiysek, bununla öbürünün ona ait olmadığını tasdik ve ispat etmiş oluruz. Öyleyse bu yerin her iki hal için faydalı olduğu görülür.

Bir terimi kendi literal mânasına geçirerek de, hasma terimi gündelik dilde konulan mânasından almaktansa bu tarzda almanın daha uygun olduğu fikriyle, hasma hücum olunabilir: sözgelimi, denilebilir ki **büyük bir kalbi olan** deyiminin şimdi yerleşen bir kullanışa göre cesur adam mânasına gelmeyip **iyi ümidi olan** deyiminin iyi şeyler bekliyen insan mânasına geldiği tarzda kalbi iyi olan insan mânasına gelir. Bunun gibi, **mesut**'un her insanın dehasının ruh olduğu için Ksenokrates'in faziletli ruhu olanın mesut olduğunu söylediği tarzda, **deha**'sı faziletli olan mânasına geldiği söylenebilir.

Mademki bazı şeyler gerekli olarak, bir kısmı çok defa, öbürleri de herhangi bir tesadüf dolayısıyla vâki oluyor; gerekli olan, sabit olarak, veya sabit olan (ister kendisi, ister zıddı) gerekli olarak konulursa, daima kendine karşı bir hücumu sebebiyet verilir. Gerçekte, gerekli olan sabit olarak konulmuşsa bir yüklem bütüncül olduğu halde bütüncül olmasının reddedildiği apaçıktır ve böylece bir hata işlenmiştir; sabit yüklem gerekli gibi beyan olunmuşsa yine aldanılır. Çünkü bütüncül olmadığı halde, onun yüklemesi bütüncül olarak tasdik olunur. Sabit olanın zıddının gerekli olduğu söylenirse yine böyledir, çünkü sabit bir yüklem zıddı her zaman ondan daha az mükerrer olan bir yüklemedir: söz gelimi, insanlar, çoğu zaman kötü iseler bu demektir ki onlar daha az mükerrer olarak iyidirler. Öyle ki insanların gerekli olarak iyi oldukları söylenmişse daha büyük bir hata işlenmiştir. Sırf bir tesadüf ile vâki olan gerekli veya sabit olarak alınmışsa, durum aynıdır, çünkü herhangi bir tesadüfe tabi olan şey ne gerekli, ne de sabittir Çok defa vaki olan bir şey bahis konusu ise, o zaman, muhatabın onun gerekli veya sabit olup olmadığını tâyin etmediğini farz etsek bile, onun gerekli olarak vâki olduğunu söylediği münakaşada kabul olunabilir: söz gelimi, ayırdetmeksizin, mirastan mahrum bırakılan insanların kötü olduklarını beyan etmişse, münakaşada onların gerekli olarak böyle oldukları kabul olunabilir.

Üstelik, hasmın nesneyi, Prodikos'un hazları sevinç, lezzet ve memnurluk diye ayırdığı gibi, ayrı bir isim taşıdığından ötürü onu başka şey yerine alarak kendi kendinin ilintilik bir yüklemi olarak koyup koymadığını da araştırmak gerekir. Çünkü bunlar aynı şeyin, hazzın isimlerinden başka şey değildir. O halde *sevinmek'in memnurluk duymanın* ilintilik bir yüklemi olduğu söylenirse bu, nesnenin kendi kendinin ilintilik bir yüklemi olduğunu söylemek demek olacaktır.

7

< BAŞKA YERLER >

Mademki zıtlar kendi aralarında altı tarzda bağlanıyorlar, bu bağlanmalardan dördü bir zıtlık teşkil ediyorlar, o halde zıtları bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için arz edebilecekleri fayda yönünden almak gerekir. — Zıtların altı tarzda birleştikleri, bu apaçık bir şeydir. Gerçekte, ya zıt yüklemelerden her biri zıt konuların her biriyle birleşecektir, bu da iki tarzda olacaktır: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmek*, veya aksine olarak, *dostlarına kötülük etmek, düşmanlarına iyilik etmek* gibi. Veya iki zıt yüklem bir tek konuya taallûk edebilirler, bu da iki tarzda olur: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek* ve *dostlarına kötülük etmek*, veya *düşmanlarına iyilik etmek* ve *düşmanlarına kötülük etmek*. Veya nihayet zıt yüklemelerden bir tanesi iki konuya taallûk edebilir, bu da yine iki tarzda olur: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek* ve *düşmanlarına iyilik etmek*, veya *dostlarına kötülük etmek* ve *düşmanlarına kötülük etmek* gibi.

Gösterdiğimiz ilk iki birleştirme bir zıtlık teşkil etmez: *dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmek*'in zıddı değildir, çünkü bunlar arzu edilen ve aynı ahlâki istidat ve duruma taallûk eden iki şeydir; ve *dostlarına kötülük etmek* de *düşmanlarına iyilik etmek*'in zıddı değildir; çünkü bunlar önlenemez, ve aynı ahlâki istidat ve duruma taallûk, eden şeydir. Önlenemez bir şey, önlenemez bir şeye zıt olmasa gerek, meğer ki biri fazlalık, öbürü eksiklik yönünden söylenmiş olmasın. Çünkü fazlalık, umumiyetle düşünüldüğüne göre, önlenemez şeylere dahildir, tıpkı eksiklik gibi. — Buna karşılık, geri kalan dört birleştirmenin her biri bir zıtlık teşkil ederler. Gerçekte, *dostlarına iyilik etmek, dostlarına kötülük etmek*'in zıddıdır. Çünkü bu zıt bir ahlâki istidat ve durumdan ileri gelir ve bu şeylerden birinin arzu edilmesi, öbürünün ise önlenmesi gerekir. Öbür birleştirmeler için de bu yine böyledir : her bir çiftte, gerçekte, nesnelerden biri arzu edilmeli, öbürü önlenmelidir, biri iyi öbürü kötü bir duygudan ilerigelir. — O halde şimdi dediklerimizden apaçık olarak, aynı bir şeyin birçok zıtlara meydan verebildiği sonucu çıkar. Gerçekte, *dostlarına iyilik etmek*'in zıddı hem *düşmanlarına iyilik* etmek, hem de *dostlarına kötülük etmek*'tir. Öbür beyanların her biri için de böyledir: onu bu tarzda incelemekle, zıtlarının sayısının iki olduğunu farkına varılacaktır. Bunun sonucu olarak iki cinsten teze hücum etmeğe yarıyabilecek olanı seçmek gerekir.

Üstelik, bir nesnenin ilintisine bir zıt varsa bu zıddın, sözü edilen ilintinin kendisine ait olduğu beyan edilmiş olan aynı konuya ait olup olmadığını incelemek gerekir. Gerçekte, bu ilinti konuya ait ise öbürü ona ait olmayacaktır, çünkü zıtların aynı zamanda aynı konuya ait olmaları imkânsızdır.

Veya, verilme, zıtların gerekli olarak konuya ait olmaları lâzım geldiği veçhile, bir şeyin herhangi bir şey hakkında bir şeyin tasdik edilip edilmediğini görmek gerekir, öyle bir şey ki verildiği takdirde zıtlar gerekli olarak: söz gelimi, Fikir (*****)lerin bizde olduğu söylenirse durum budur. Çünkü bundan onların hem hareket halinde, hem de sükûnet halinde oldukları sonucu çıkacaktır. Ve bundan başka, hem mahsûs, hem de makuldürler. Gerçekte, -Fikirler'in varlığı konulduğu zaman Fikirler sükûnet halinde ve makul gibidirler; halbuki onlar bizim içimizde iseler onların hareketsiz olmaları imkânsızdır, çünkü biz hareket halinde olduğumuz zaman gerekli olarak, bizim içimizde olan her şeyin de bizimle birlikte hareket ettiği neticesi çıkar. Bizim içimizde iseler mahsûs oldukları da açıktır, çünkü bir görme idrakiyledir ki her bir fertte mevcut şekli biliriz.

Bundan başka, tez bir zıddı olan bir ilintiyi koymuşsa, ilintiyi kabul etmeğe elverişli konunun bu ilintinin zıddını kabul etmeğe de elverişli olup olmadığını araştırmak gerekir. Çünkü aynı şey zıtları kabul etmeğe muktedirdir. Söz gelimi, kinin, öfkenin neticesi olduğu söylenmişse kin, öfkenin bulunduğu yer olduğundan, ruhun ilcaî bölümü içinde olacaktır; bunun ardından, kinin zıddının ruhun ilcaî bölümü içinde bulunup bulunmadığını incelemek gerekir, çünkü orada değilse, başka deyimle, dostluk ruhun iştihaî bölümü içinde ise, o zaman kin öfkenin neticesi olmayacaktır. Ruhun iştihaî bölümünün bilgiye sahip olmadığı söylenmişse, bu yine böyledir. Gerçekte, o bilgisizliği kabul etmeğe kabiliyetli olsaydı, ilmi kabule de kabiliyetli olurdu: umumi olarak kabul olunmayan şey işte, budur, yani iştihaî bölümün ilmi kabul etmeğe elverişli olmasıdır. Demek, bir tezi çürütmek bahis konusu olduğu zaman kullanılması gereken, bizim dediğimiz gibi alınan bu yerdir; bunun aksine olarak, bir tezin konulması bahis konusu olursa, bu yer bir ilintinin konuya ait olduğunu tasdik ve ispat etmeğe yaramıyacak, yalnız ilintinin konuya ait olabildiğini tasdik ve ispat etmeğe yarıyacaktır. Gerçekte, sözü edilen nesnenin, tasdik edilen ilintinin zıddını kabul etmeğe elverişli olmadığını tasdik ve ispat etmiş olduğumuz zaman, bu suretle ilintinin konuya ait olmadığını ve olamayacağını da tasdik ve ispat etmiş olacağız; ama zıddın konuya ait olduğunu, veya konunun, zıddı kabul etmeğe kabiliyetli olduğunu tasdik ve ispat edersek, tasdik edilen ilintinin ona ait olduğunu da henüz tasdik ve ispat etmiş olmayız: yalnız ona ait olabileceğini tasdik ve ispata muvaffak olmuş oluruz.

8

<BAŞKA YERLER>

Karşı olumların sayısı dört olduğundan, ister bir tez çürütülsün, ister konulsun, ardarda gelişlerini tersine çevirerek, terimlerin çelişiklerinden delil çıkarılıp çıkarılamayacağını incelemek gerekir, ve biz kendimize tümevarım vasıtasıyla bu cinsten deliller sağlayabiliriz. Söz gelimi, *insan hayvan ise, hayvan olmıyan insan değildir*. Öbür çelişikler misallerinde de aynıdır. İnsanın ikinci haddi gerçekte, ardarda geliş tersine çevrilmiştir. Çünkü insanın ardından hayvan gelir, halbuki insan - olmıyan'ın ardından hayvan - olmıyan gelmez. Fakat bunun aksine olarak, hayvan olmıyanın ardından insan - olmıyan gelir. Bütün hallerde, demek, bu cinsten bir posulata başvurmak ve söz gelimi: *iyi olan hoşsa, hoş olmıyan iyi değildir*-, fakat *bu sonunca önerme doğru değilse, öbürü de doğru değildir*, demek gerekir. Tıpkı bunun gibi: *hoş olmıyan şey iyi değilse, iyi olan hoştur*. Böylece görülür ki, ters yönden yapıldığı takdirde, çelişmeye

göre ardarda geliş karşılıklı bir şekilde bizim her iki maksadımız için faydalıdır.

< Tezin konusu ve yüklemenin> zıtları hakkında da birinin zıddının, ister doğrudan doğruya, ister aksine olarak, öbürünün zıddının ardından gelip gelmediğini araştırmak gerekir; bu yer ise bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için faydalıdır. Bize faydalı olduğu ölçüde, kendimize tümevarım vasıtasıyla bu cinsten deliller sağlanabilir. Böylece ardarda geliş, söz gelimi, cesaret ve korkaklık halinde doğrudan doğruyadır. Çünkü birinci terimin ikinci haddi fazilet gelir, İkincisinin ise rezilet gelir. Birincisin ikinci haddi arzuya değer olması, İkincisinin, önleneyece olmasıdır. Bu son iki tayyün için ardarda geliş, arzu edilecek şey önleneyece olanın zıddı olmakla, yine doğrudan doğruyadır. Gerisi de bunun gibi. Buna karşılık, ardarda geliş, şu halde olduğu gibi, tersinedir: iyi olmanın ikinci haddi sağlıktır, fakat kötü olmanın ikinci haddi hastalık değildir. Bunun aksine olarak, hastalığın ikinci haddi kötü olmadır. O halde görülüyor ki bu son misallerde ard arda geliş tersinedir. Bununla beraber ters ard arda geliş zıtlar halinde nadir vâki olur: çok defa, ard arda geliş doğrudan doğruya yapılır. Böylece bir terimin zıddı ne doğrudan doğruya, ne de tersine olarak öbürünün zıddının ikinci haddi değilse, ortaya konulan mesele de bir terimin öbürünün ikinci haddi olmadığı da apaçıktır, halbuki zıtlar halinde, biri öbürünün ikinci haddi ise gerekli bir surette ilk terimler için aynı olması gerekir.

Zıtlarda olup biten yoksunluk ve sahip olmaların incelenmesine de tatbik olunmak zorundadır. Yalnız yoksunluklarda ters ardından geliş yoktur. Ama ardından gelişin her zaman doğrudan doğruya yapılması gerekir: söz gelimi, görmenin ikinci haddi görme duyumu, körlüğün ise duyumun yokluğudur. Gerçekte, duyumun, duyumun yokluğuna karşı olumu sahip olma ile yoksunluğun karşı olumudur. Çünkü bu şeylerden biri bir sahip olma öbürü ise bir yoksunluktur.

Sahip olmanın ve yoksunluğun incelenme tarzı göreliler haline de teşmil edilmelidir, çünkü onlar için de ardından geliş doğrudan doğruyadır. Söz gelimi, üç katlık birçok katlık ise üçte bir, birçok katlık - altıdır. Çünkü üç katlık üçte bire, çok katlık ise, çok katlık altına göreliktir. Başka misal: ilim bir inanç ise, ilmin konusu da inancın konusudur; görme bir duyum ise, görmenin konusu da duyumun konusudur. Görelilerde, ardından gelişin gerekli olarak bizim gösterdiğimiz tarzda yapıldığına itiraz olunabilir, çünkü duyumun konusu ilmin konusudur. Halbuki duyum, ilim değildir. Bununla beraber itiraz doğru görünmüyor : birçokları, gerçekte, duyum konularının ilmi olmayacağını ileri sürerler. Bundan başka bizim sözünü ettiğimiz yer zıt bir beyanı, söz gelimi, duyumun da ilim olmadığına göre duyumun konusunun ilmin konusu olmadığını tesdik ve ispat için daha az faydalı değildir.

9

<BAŞKA YERLER >

Tezi hem çürütmek için hem de koymak için dizili terimlere ve infleksiyonlara. dikkat etmelidir. Şu gibi terimlere dizili terimler denilir: *âdil fiiller ve âdil insan adalet'le; cesaretli fiiller* ve cesur insan *cesaretle* beraber dizilidirler. Yine bunun gibi herhangi bir şey husule getirmeye veya muhafaza etmeye çalışan nesneler de husule getirmeğe veya muhafaza etmeye çalıştıkları şeyle beraber dizilidir, söz gelimi, *sıhhatli şeylerin sıhhat'le, kuvvetlendirici*

şeylerin iyi olma ile dizili olduğu gibi. Geri kalanlar da böyledir.— O halde mûtat olarak dizili adı verilen nesneler bunlardır. Halbuki infleksiyon, sözgelimi, *âdilce, cesurca, sıhhatlice* ve bu tarzda teşkil edilen bütün terimler olacaktır. Esasen öyle geliyor ki infleksiyonlar da dizili terimlerdir, sözgelimi, *adalete* nispetle *âdilce, cesaret'e* nispetle *cesurca* gibi; o zaman da *adalet âdil insan, âdil fiil, adilâne* gibi aynı seri içinde bulunan bütün terimlere dizili adı verilecektir. Böylece aynı bir seriye ait olanlar arasından alınan herhangi bir terim, söz gelimi, *iyi* veya *makbul* diye tasdik ve ispat edilmişse, bu suretle bütün öbürleri de tasdik ve ispat edilmiş olurlar: Sözgelimi, *adalet* makbul nesneler içine girerse *âdil insan, âdil fiil* ve *âdilce* de makbul nesneler içine girerler. *Âdilce*'nin *makbul* olarak olduğu söylenecektir, çünkü *makbul* olarak *âdilce*'yi *adalet*'ten türeten aynı infleksiyon gereğince *makbul*'den türetmedir.

Zıt yüklem için sade sözü edilen konuyu değil, onun zıddını da göz önünde tutmalıdır; Söz gelimi, iyilik gerekli olarak hoş değildir denilebilir. Çünkü kötülük de gerekli olarak elemli değildir; veya kötülük gerekli olarak elemli ise iyilik de gerekli olarak hoştur. Bunun gibi, adalet ilim ise haksızlık da bilgisizliktir; şayet *âdilce, bilgilice* ve *hünerlice* ise, *haksızca* da *bilgisizce* ve *hünersizce* dir; bu son iki münasebet doğru değilse, bizim şimdi zikrettiğimiz misalde olduğu gibi, birinciler de doğru değildir: çünkü belki *haksızca*'nın *hünersizce* olmaktan ziyada *hünerlice* olduğu düşünülebilecektir. Fakat bu yer, zıtların ard arda gelişlerinde, dana önce açıklandı, çünkü şimdi yüklem zıddının, konunun zıddının ikinci haddi olduğunu söylemekten başka bir şey yapmıyoruz.

Bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için bir nesnenin var oluşunun veya yok oluşunun şekillerini ve husule geliş ve yok oluşunun ajanlarını da göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, oluş şekilleri iyi şeylerin sayısınca olan nesnelerin kendileri de iyidirler, nesnelerin kendileri de iyi iseler, onların oluş şekilleri de iyidir. Bunun aksine olarak, oluş şekilleri kötü şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısındadır [ve nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısınca ise oluş şekilleri de kötü şeylerin sayısındadır], — Yok oluş şekillerine gelince, doğru olan bunun aksidir: yok oluş şekilleri iyi şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri kötü şeylerin sayısındadır; yokoluş şekilleri kötü şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri de iyi şeylerin sayısındadır. — Aynı delil nesnelerin husule gelmesi ve yok olmasının ajanlarına da uyar: husule getirme ajanları iyi olan nesnelerin kendileri de iyi şeylerin sayısındadır ve yok olma ajanları iyi olan nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısındadır.

Sözü edilen konuya benziyen nesneleri de incelemek ve benzer şekilde bulunup bulunmadıklarını görmek gerekir. Söz gelimi, bir tek ilmin bir konudan fazla konusu varsa, bir tek sanı hakkında da bu böyledir ve görme duyusuna sahip olmak görmek ise, işitme duyusuna sahip olmak işitmektir. Öbür nesneler halinde de hem gerçekten olanlar için, hem de görünüşten başka bir şeyi haiz olmıyanlar için bu böyledir. Bu yer iki maksadımız için faydalıdır: gerçekte, benzerlerden biri için bu, böyle ise öbür benzerler için de bu yine böyledir. Halbuki onlardan biri için bu böyle değilse, öbürleri için de böyle değildir. — Bir tek şey veya birçoğu hakkında

durumun aynı olup olmadığını da göz önünde tutmak lâzımdır, çünkü bazan ayrılık vardır. Söz gelimi, bir şeyi bilmek onu düşünmekse, birçok şeyi bilmek de birçok şeyi düşündürmektir. Halbuki bu son beyan doğru değildir, çünkü birçok şeyi bilmek mümkündür, fakat onları düşünmek mümkün değildir. O halde sonuncu beyan doğru değilse, bir tek şeye tatbik olunan birincisi de aynı şekilde doğru değildir ve denemez ki bir şeyi bilmek onu düşündürmektir.

Üstelik, daha çok, daha az'ın yardımıyla delil gösterilebilir. Daha çok için, dört yer vardır. — Birisi yüklem, en çoğunun konunun, daha çok'un ikinci terimi olup olmadığını görmekten ibarettir. Sözgelimi, haz bir iyilik ise daha büyük bir hazzın daha büyük bir iyilik olup olmadığını görmek gerekir ve haksız olmak bir kötülük ise, daha çok haksız olmanın daha çok büyük bir kötülük olup olmadığını görmek gerekir. Bu yer iki maksadımız için faydalıdır: gerçekte, konunun artmasının sonucu, denildiği üzere, ilintinin artması ise, ilintinin konuya ait olduğu apaçıktır. Halbuki konunun artma, sınırın sonucu ilintinin artması değil ise ilinti konuya ait değildir. Bu da tümevarım yoluyla konulabilmek zorundadır. — Başka yer: bir tek yüklem iki konuya yüklendiği zaman, kendisine ait olması daha çok tabii olana ait değilse, kendisine ait olması daha az tabii olana da ait değildir; halbuki kendisine ait olması daha az tabii olana ait ise, kendisine ait olması daha çok tabii olana da ait olur. — Bunun aksine olarak, iki yüklem bir tek konuya ait olduğu zaman, konuya daha çok ait gibi görünen ona ait değilse ona daha az ait gibi görünen de ona ait değildir; veya konuya daha az ait gibi, görünen ona aitse, ona daha çok ait gibi görünen de ona aittir. — Üstelik, iki yüklem iki konu hakkında tasdik edildiği zaman, iki konudan birine daha çok ait gibi görüneni o konuya ait değilse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya ait değildir; veya iki konudan birisine daha az ait gibi görünen iki yüklemde biri ona aitse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya aittir. Üstelik, bir yüklem, daha çoğa ait üç yer için en son olarak gösterdiğimiz üç tarza göre aynı derecede ait ise veya ait gibi görünüyorsa bundan delil çıkarılabilir. — Gerçekte, bir tek yüklem, aynı derecede, iki konuya ait ise veya ait gibi görünüyorsa, birine ait olmadığı takdirde öbürüne de ait değildir; halbuki birine ait ise, geri kalan konuya da aittir. — Veya iki yüklem, eşit derecede, aynı konuya ait ise, biri konuya ait olmadığı takdirde, geri kalan yüklem de ona ait değildir; halbuki biri ona ait ise, geri kalan yüklem de ona aittir. — İki yüklem, aynı derecede, iki konuya ait ise durum yine aynıdır : yüklemlerden biri konuların birine ait değilse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya ait değildir ; halbuki yüklemlerden biri konulardan birine ait ise, geri kalan yüklem de geri kalan konuya aittir.

11

<BAŞKA YERLER >

Demek, bizim şimdi dediğimiz kadar tarzda, daha çok ve daha azdan ve aynı zamanda benzerden delil çıkarılabilir.

Bundan başka, toplamdan delil çıkarılabilir. Bir başka şey eklenen bir şey daha önce ne iyi, ne de ak olmadığı halde eklendiği şeyi iyi ve ak yapıyorsa eklenen şey iyi ve ak olacaktır, bütüne verilebileceği aynı karaktere sahip olacaktır. Bundan başka, belli bir nesneye her hangi

bir şeyin eklenmesi (addition) onun malik olduğu niteliği yoğunlaştırırsa, eklenen nesnenin kendisi de bu nitelikte olacaktır. Öbür yüklem için de bu böyledir. Bu yer bütün hallere tatbik olunamaz ; fakat ancak daha çoğa göre artmanın husule gelmeye elverişli bulunduğu hallere tatbik olunabilir. Bundan başka, bu yer, çürütme için karşılıklı bir şekilde faydalı değildir; çünkü eklenen şey öbür şeyi iyi yapmazsa buradan, eklenen şeyin kendisinin de iyi olmadığı sonucu çıkmaz: bu suretledir ki kötülüğe eklenen iyilik bütünü gerekli olarak iyi yapmaz, nitekim karaya eklenen ak da bütünü gerekli olarak ak yapmaz.

Bundan başka, bir yüklem az veya çok bir konuya ait olduğu söylenirse, bu ona mutlak surette de ait olduğu içindir. Çünkü iyi veya ak olmıyanın az veya çok iyi veya ak olduğu söylenemez ; kötü bir şeyin, bir başkasından daha çok veya daha az iyi olduğu değil, ama yalnız daha çok veya daha az kötü olduğu söylenebilir. Bu yer, çürütme için karşılıklı olarak da faydalı değildir. Gerçekte, çokluğa ve azlığa elverişli olmıyan birçok yüklem mutlak olarak konuya aittirler; bu suretledir ki insan hakkında daha çok veya daha az insan olduğu söylenmez, fakat bu onun insan olmamasını icabettirmez.

İster görelî olarak, ister belli bir zamana nispetle, ister belli bir yere nispetle yüklenmiş yüklemelerin de aynı tarzda göz önünde tutulması gerekir. Gerçekte bir yüklem görelî olarak mümkün ise, o mutlak olarak da mümkündür. Belli bir zamanda veya belli bir mekânda tasdik edilen için de bu aynıdır: çünkü mutlak olarak imkânsız olan şey ne görelî olarak, ne belli bir zamanda, ne de belli bir yerde mümkün değildir. Buna, görelî bir şekilde tabii olarak faziletli olunabileceği itirazı yapılacaktır ; söz gelimi, âlicenap veya mutedil olunabilir, halbuki mutlak bir surette, tabii olarak faziletli değildir. Yine bunun gibi, yok olabilen bir şey belli bir zamanda yok olmaktan kurtulabilir. Halbuki mutlak olarak, yok olmamazlık edemez. Yine aynı tarzdadır ki her ne kadar mutlak surette filân rejimi takibetmek iyi olmasa da belli bir yerde söz gelimi sıhhate muzır yerlerde bu rejimin takibi iyidir. Üstelik, belli bir yerde, bir tek insanın olması mümkündür. Halbuki mutlak olarak bir tek adamın bulunması mümkün değildir. Yine aynı tarzda, bazı yerlerde, söz gelimi, Triballerde, babasını kurban etmek iyidir. Ama mutlak olarak, bu bir iyilik değildir. Veya belki bu âdet bir yerle değil, bazı insanlarla olan bir münasebet ifade eder: gerçekte, bunların bulunabileceği yerin pek ehemmiyeti yok, çünkü bulundukları her yerde, bu fiil, Tribal olduklarından, onlara göre iyi olacaktır. Daha başka misal: herhangi bir anda, sözgelimi, hasta olunduğunda, ilâç almak iyidir, fakat mutlak surette, bu iyi değildir. Veya belki burada da herhangi bir zamanla değil de herhangi bir cismani istidat ve durum bahis konusu olur: gerçekte, yalnız bu istidat ve durum içinde bulunuluyorsa zamanın pek ehemmiyeti yok. — Hiçbir ekleme olmadan bir şeyin iyi veya zıddı olduğu denilebildiği zaman o şey mutlak olarak ne ise odur. Böylece, babasını kurban etmenin bir iyilik olduğu değil, bunun yalnız bazı inanlarca bir iyilik olduğu söylenebilir; o halde bu mutlak olarak bir iyilik değildir. Buna karşılık, Tanrılara saygı göstermenin, hiçbir şey eklemeksizin bir iyilik olduğu söylenecektir. Çünkü bu mutlak olarak bir iyiliktir. — Böylece hiçbir ekleme olmadan güzel veya çirkin görünen her şeyin veya bu türlü niteliği haiz gibi görünen her şeyin mutlak olarak öyle olduğu söylenmiş olacaktır.

< İLİNTİNİN YERLERİNİN ARKASI >

1

< YERLER >

İki veya birçok şeylerden hangisinin tercihe şayan veya daha iyi olduğunu bilmek meselesi aşağıdaki gibi incelenmelidir.

Fakat, ilkin, bizim incelememizin, birbirinden çok uzaklaşmış ve aralarında büyük bir fark olan nesnelere değil (çünkü hiçbir kimse, söz gelimi, tercihe şayan olanın saadet mi, yoksa zenginlik mi olduğunu kendi kendine sormaz), daha ziyade, daha yakın ve birinin öbüründen hiçbir üstünlüğünü fark etmediğimizden, hangisini tercih etmemiz gerektiğini bilmek için, kendileri hakkında şüphe içinde bulunduğumuz şeylere taallûk ettiğini tasrih etmek gerekir. O halde bu cinsten şeyler içinde, bir veya birçok üstünlük tasdik ve ispat olunur olunmaz, zihnimizin, nesnelerin üstün olanı hangisi olursa olsun, onun tercihe şayan olduğunu kabul edeceği görülür.

O halde, ilkin, daha devamlı daha sağlam olan, daha az devamlı ve sağlam olana tercih edilebilir. — Daha ziyade ihtisasları dahilinde tedbirli adamın veya iyi adamın veya âdil kanunun veya maharetli oldukları sahada seçmelerini yaptıkları zaman maharetli adamların veya her bir nesne cinsi hususunda bilgili olanların seçecekleri şey; ister ekeriyetin, ister onların hepsinin seçeceği şey tercihe şayandır: söz gelimi, tıpta veya doğramacılık sanatında, hekimlerin çoğunun veya hepsinin seçeceği şey ; veya umumi olarak, insanların çoğunun, veya herkesin veya hattâ bütün nesnelerin seçeceği şey, yani iyilik tercihe şayandır; çünkü bütün şeyler iyiliğe meylederler. Kullanılması tasarlanan delili, ihtiyaca göre, bu noktalardan birine yöneltmek gerekir. Fakat, mutlak olarak en iyi ve tercihe şayan olan en iyi ilme taallûk edendir. Belli bir fert için ise, bu, sahip olduğu hususi ilme taallûk eden şeydir.

Bundan sonra, öz yönünden tâyin edilen bir şey olan, bir cinsten bulunmayana, söz gelimi, adalet, âdil insana tercih olunabilir. Çünkü biri öz yönünden iyilik olan şeydir, halbuki öbürü öyle değildir. Gerçekte, hiçbir şeye cinsi içinde bulunmadığı zaman, öz yönünden cins olduğu söylenmez: söz gelimi, ak insan öz yönünden renk değildir, diğerleri de böyle. Kendisi için arzuya şayan olan, başka bir şey için arzuya şayan olandan daha çok arzuya şayandır: söz gelimi, sağlık, jimnastikten daha arzuya şayandır, çünkü biri kendisi için, öbürü bir başka şey için arzuya şayandır. Kendisi için olan ise ilinti yönünden olana tercih olunur: söz gelimi, dostlarımızın, düşmanlarımızdan daha ziyade âdil olmaları arzu olunmalıdır, çünkü biri kendisi için, öbürü ilinti yönünden arzuya şayandır; gerçekte, düşmanlarımızın âdil olmalarını ancak ilinti olarak, arzu ederiz; bunun sebebi onların hiçbir zararımıza sebeb olmamalarıdır. Fakat bu yer, bundan önceki ile aynıdır ve ancak ifade yönünden ondan farklıdır: çünkü dostlarımızın âdil olmalarını, hattâ bundan elimize hiçbir şey geçmese bile, hattâ Hindistan'da olsalar, kendisi için arzu ederiz; halbuki düşmanlarımızın bir başka şey için, âdil olmalarını isteriz, bize bir zararları dokunmasın diye.

Kendiliğinden iyiliğin sebebi olan şey ilinti olarak onun sebebi olana tercih olunur: söz gelimi, fazilet talihe tercih olunur (çünkü biri kendiliğinden, öbürü yalnız ilinti olarak, iyi şeylerin sebebidir), aynı neviden öbür hallerde de böyledir. Zıd hakkında da bu yine böyledir: kendiliğinden kötülüğün sebebi olanın, ancak ilinti yönünden sebep olandan daha çok önlenmesi gerekir, söz gelimi, rezilet ve talih gibi. Çünkü biri kendiliğinden, öbürü ilinti yönünden kötüdür.

Mutlak olarak iyi olan ise sadece belli bir şahıs için iyi olana tercih olunur, söz gelimi, bir uzvun kesilmesine mâruz kalarak sağlığa kavuşmak gibi. Çünkü biri mutlak olarak; öbürü ancak bir uzvu kesilmeye muhtaç olan için iyidir. — Tabiatı yönünden iyi olan, tabiatı yönünden iyi olmıyandan daha çok arzuya şayandır: söz gelimi, adalet, âdil insana tercih olunur, çünkü o tabiatı yönünden iyidir, halbuki âdil insan için, iyilik kazanılmış bir şeydir. — Daha iyi ve daha takdire şayan bir konuya ait olan yüklem de tercihe şayandır: söz gelimi, Tanrı'ya ait olan, insana ait olana ; ve ruha ait olan, bedene ait olana tercih olunur. — Daha iyi bir konuya has olan da, daha az iyi olan birine has olandan daha iyidir: söz gelimi, Tanrı'ya has olan yüklem, insana has olan yüklemden daha iyidir, çünkü her ikisinde de müşterek olan yüklem için onlar arasında hiçbir ayrım yoktur. Fakat onlara has olan yüklem için biri öbürünü aşar. — Daha iyi veya önce, veya daha takdire değer olan şeylerde bulunan şeyde daha iyidir, böylece sağlık, kuvvet ve güzellikten daha iyidir. Çünkü birincisi yaş, kuru, sıcak ve soğuk bölümlerde, bir tek kelime ile hayvanın ilk kurucu unsurları içinde bulunuyor, halbuki öbür ikisi ancak ikinci derecede bölümlerde bulunuyor, çünkü kuvvet liflerde ve kemiklerde ; güzellik ise, öyle anlaşıyor ki, unsurların herhangi bir simetrisinden ibarettir. — Gaye de, gaye dolayısıyla vasıtalarından daha çok arzuya şayan görünüyor ve iki vasıttadan en çok arzuya şayan olan, gayeye en çok yakın olanıdır. Umumi olarak, hayatın gayesine çalışan vasıta bir başka gayeye çalışana tercih olunur: söz gelimi, saadete hizmet eden, tedbire hizmet edene tercih olunur. — Mümkün, imkânsıza tercih olunur. — Bundan başka, iki husule getirme ajanından, gayesi en iyi ol'an tercihe şayandır; fakat bir husule getirme ajanını bir gaye ile mukayese etmek bahis konusu olursa tercih bir mahsul yardımıyla kararlaşır: Bu bir gayenin, bir başka gayeyi, o gayenin kendi öz husule getirme ajanını aştığından çok, aştığı zaman böyledir: sözgelimi, saadet sıhhati, sıhhatin sıhhati husule getiren şeyi aştığından çok aşarsa, saadeti husule getiren şey sıhhaten daha iyidir. Gerçekte, saadet sıhhate üstün olduğu derecede, saadeti husule getiren şey, sıhhati husule getiren şeyden üstün olur; fakat sıhhat, sıhhati husule getiren şeyi daha az aşar; o halde, saadeti husule getiren şey, sıhhati husule getirenden sıhhatin kendisinin sıhhati husule getiren şeye üstün olduğundan çok üstün olur. Bundan apaçık olarak saadeti husule getiren şeyin sıhhate tercih olunabildiği neticesi çıkar; çünkü o, aynı nesneyi daha çok aşar.

Bundan başka, kendiliğinden daha güzel, daha takdire lâyık, daha övülmeğe lâyık olan, tercihe şayandır; sözgelimi, dostluk zenginliğe, adalet kuvvete tercih olunabilir, çünkü dostluk ve adalet kendiliklerinden takdire ve övülmeğe lâyık olan şeylerin sayısı içindedir, halbuki zengilik ve kuvvet kendi kendilerine böyle olmayıp bir başka şey için böyledirler: gerçekte, insan zenginliği kendisi için değil, bir başka şey için takdir eder, halbuki biz dostluğu kendisi için, hattâ ondan bizim için hiçbir şey çıkmıyacak olsa bile, takdir ederiz.

Bundan başka, iki şey biribirine çok yakın oldukları zaman ve birinin öbürüne hiçbir üstünlüğü görünmüyorsa, o zaman onları, ikinci terimlerden hareket ederek göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, pek büyük bir iyilik ardınca gelen tercihe şayandır; fakat kötü ise, daha küçük bir kötülük ardınca geleni geçmelidir: çünkü her ne kadar her ikisi de arzuya şayan olabilirse de, bundan herhangi bir üzücü neticenin çıkmasına hiçbir şey mâni değildir. İncelememiz, ikinci terimler bakımından ; iki yönde yapılır; çünkü önce olan ikinci terimler ve sonra olan ikinci terimler vardır: söz gelimi, öğrenen bir insan için, önceki ikinci terim, bilgisizlik, sonraki ikinci terim bilgidir. Çok defa göz önünde tutulacak en iyi ikinci terim, sonraki ikinci terimdir. Her ne olursa olsun, ikinci terimler arasından maksadımıza en faydalı olanı almak gerekir.

Üstelik, pek büyük sayıda iyilik, ister mutlak olarak, ister bir kısmı öbürleri içinde yani daha küçük sayı daha büyük içinde bulunduğu zaman, daha az büyük sayıdakine tercih olunabilir. İyiliklerden birinin öbürü dolayısıyla olması ve böylece her ikisinin birlikte hiçbir suretle yalnız birisinden daha arzuya şayan olmaması mümkündür diye itiraz olunacaktır: söz gelimi, sıhhati yeniden bulmak ve sıhhat, tek başına sıhate tercih olunamazlar. Çünkü biz sıhhati, tekrar bulmayı sadece sıhhat dolayısıyla, tercih ederiz. Ve iyi olmıyan şeylerin iyi şeylere eklenince daha büyük sayıda iyi şeylere tercih edilebilmelerine, sözgelimi: iyi olmıyan herhangi bir şey ile saadetin, cesarete eklenen adalete tercih edilebilmesine hiçbir mâni yoktur. — Aynı şeyler hazla birlikte olsun, olmasın, tercihe şayandırlar. Gene aynı şeyler elemle birlikte olsun, olmasın, tercihe şayandırlar.

Her bir şey de en çok ehemmiyeti haiz olduğu anda tercihe şayandır: söz gelimi, üzüntü yokluğu gençlikten ziyade ihtiyarlıkta arzuya şayandır, çünkü onun ihtiyarlıkta daha çok ehemmiyeti vardır. Yine aynı prensipe göre, tedbir (ihtiyat) ihtiyarlıkta daha çok arzuya şayandır: hiçbir kimse, gerçekte, kılavuz olarak gençleri seçmez, çünkü onların tedbirli oldukları sanılmaz. Cesaret için, bu aksinedir: cesaret göstermenin mutlaka en gerekli bulunduğu zaman gençliktir. İtidal hakkında da bu böyledir, çünkü büyüklerinden ziyade, gençler arzularıyla tahrik edilmişlerdir.

Her fırsatta veya birçok zamanlarda daha faydalı olan daha çok arzuya şayandır : söz gelimi, adalet ve itidal cesarete tercih olunur, çünkü ilk ikisi daima faydalıdır, halbuki cesaret bazı anlarda faydalıdır. İki şeyden hangisi, herkesin kendisine sahip olduğu takdirde, bize öbürünün ihtiyacını hissettirmezse, o, herkes kendisine sahip olmakla, öbürüne olan da ihtiyacı duyurana tercih edilmelidir; adalet ve cesaretin durumu böyledir: herkes âdil olsaydı, cesaret hiçbir şeye yaramazdı, halbuki herkes cesur olsaydı, adalet yine de faydalı olurdu.

Üstelik yok olmalar, ve kayıplardan, var olmalar ve kazançlardan, ve nesnelerin zıtlarından delil çıkarılmalıdır: çünkü yok olması daha çok önlenilmesi icabeden şeylerin kendileri tercihe şayandır. Kayıplar ve nesnelerin zıtları için de bu böyledir : çünkü kayıbolması veya zıddı daha çok önlenilmesi icabeden şeyin kendisi tercihe şayandır. Nesnelerin var olmaları ve kazanılmalarına gelince, doğru olan, aksidir: çünkü kazanılması veya var olması daha çok arzuya şayan olan nesnelerin kendileri daha çok arzuya şayandır.

Başka yer: iyiliğe daha çok yakın olan şey daha iyi ve tercihe şayandır, yani iyiliğe daha çok benziyendir ; söz gelimi, adalet, âdil bir insandan daha iyidir. — Kendisinden daha iyi olan

herhangi bir şeye bir başka şeye nazaran daha çok benzeyen bir şeyi tercih etmek gerekir: sözgelimi, bazılarının dediklerine göre, Ajax, Odysseus'tan daha iyidir, çünkü o Akhilleus'a daha çok benzerdi.

Bunun doğru olmadığı itirazı yapılacaktır, çünkü hiçbir şey, Akhilleus'un daha iyi olduğu taraflardan, Ajax'i ona Odysseus'un benzediği kadar benzemekten ve Odysseus'u Akhilleus'a benzemeksizin iyi olmaktan alakoymaz. Benzerliğin daha gülünç mânasında vâki olduğu da göz önünde tutulmalıdır: Bu suretledir ki maymun insana benzer, halbuki at ona benzemez, çünkü her ne kadar insana daha fazla benzerse de, maymun attan daha güzel değildir. — Yine bunun gibi, iki şey halinde birisi daha çok iyi bir şeye, öbürü daha az iyi bir şeye daha çok benzerse, daha iyi olana daha çok benzeyen daha iyi olacaktır. Bununla beraber, burada da bir itiraz ileri sürülebilir: gerçekte, söz gelimi, Akhilleus'a Ajax pek az, Nestor'a Odysseus pek çok benzerlerse; hiçbir şey birisini, daha iyi olan şeye azıcık benzemekten, öbürünü ise daha az iyi olana çokça benzemekten alakoymaz. Daha iyi şeye benzeyen şeyin en az iyi olan taraflarıyla ona benzediği de olabilir, buna karşılık, daha az iyi olana benzeyen şey, ona en iyi taraflarıyla benzeyebilir: atın eşeğe ve maymunun insana benzemesi böyledir.

Bir başka yer: daha parlak olan iyiliğin, daha az parlak olan iyiliğe, daha zorun daha az zora tercih olunmasıdır: çünkü kazanılması kolay olmıyan şeylerin ele geçirilmesini daha iyi takdir ediyoruz. — Ve yine, daha hususi olan, daha umumi olana tercih olunur. — Kötülükle her türlü ülfetten daha uzak olan da tercihe şayandır, çünkü herhangi bir güçlüğe sebebiyet verebilenden, hiçbir güçlüğe sebebiyet vermıyen daha çok arzu edilmelidir.

Bundan başka, A, mutlak olarak B den daha iyi ise, A içinde bulunan şeylerin en iyisi, B içinde bulunanların en iyisinden daha iyidir : söz gelimi, insan attan daha iyi ise, en iyi insan da en iyi attan daha iyi olacaktır. Bunun aksine olarak, A ların en iyisi, B lerin en iyisinden daha iyi ise, A da mutlak olarak B den daha iyidir: sözgelimi, en iyi insan en iyi attan daha iyi ise, o zaman mutlak olarak, insan attan daha iyidir.

Bundan başka, dostlarımızın katılabildikleri şeyler, katılamadıklarına tercih olunur. Bir dost için yapmayı tercih ettiğimiz şeyler de rasgele birisine yapacaklarımızdan daha çok arzuya şayandırlar: söz gelimi, yalnız yapar görünmektense adaletle hareket etmek ve iyilik etmek, gibi; çünkü yapar görünmektense, dostlarımıza gerçekten iyilik yapmayı tercih ederiz, halbuki kayıtsızlar için durum aksinedir.

Yine fazladan olan şey, gerekli olandan daha iyidir; bazen tercihe de şayandır : çünkü iyi yaşamak, yaşamaktan daha iyidir; iyi yaşamak ise fazla olandır, halbuki yaşamamanın kendisi bir gerekliliktir. Bununla beraber bazen en iyi şeyler en çok arzu edilenler değildir, gerçekte, bir şeyin, gerekli bir surette daha arzuya şayan olması onun daha iyi olmasından dolayı değildir: böylece filozofluk etmek zengin olmaktan daha iyidir; fakat bu, gerekli olana sahip olmıyan kimse için tercihe şayan bir şey değildir. Gerekli olana sahip olup herhangi başka güzel bir şeyi sağlamaya çalışılırsa, bu fazla olandır. Hakkiyle konuşmak gerekirse, belki gerekli olan tercih şayandır ve fazla olan daha iyidir.

Yine başkası tarafından sağlanamıyan şey, başkası tarafından sağlanabilene tercih edilir: Söz gelimi, cesarete nispetle adaletin durumu budur. — B, A sız arzuya şayan olmadığı halde A, B olmadan arzuya şayansa, iki şeyden A yı B ye tercih etmelidir: böylece iktidar, tedbir olmadan arzuya şayan değildir, ama tedbir, iktidar olmaksızın arzuya şayandır. — İki şeyden birine sahip görünmek için öbürünü reddediyorsak, tercihe şayan olan sahip olur gibi görünmek

istediğimizdir: böylece bizim tabii olarak daha müstait olduğumuza inanılması için biz çalışkan olduğumuzu inkâr ederiz.

Üstelik, bir felâket içinde yokluğu daha az artacak olan şey, tercihe şayandır; karşılıklı olarak, felâket içinde bulunulmadığı vakit yokluğunu daha çok aratacak olan şey tercihe şayandır.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, aynı nevi içinde bulunan nesnelerden, nev'in öz hassasına sahip olan, ona sahip olmıyana tercih olunur. Her ikisi ona sahip isler, daha fazla sahip olanı tercih etmelidir.

Üstelik, bir başkası onu iyi yapamadığı halde, bir şey kendi içinde bulunduğu şeyi iyi yaparsa tercihe şayan olan o şeyi iyi yapandır, ısıtan şeyin, ısıtmıyan şeyden daha sıcak olduğu gibi. İki şey nesneyi iyi yaparsa onu daha fazla iyi yapanı, veya daha iyi olan ve daha ehemmiyetli olan nesneyi iyi yapanı tercih etmelidir: söz gelimi, birisi ruhu, öbürü de bedeni iyi yaparsa.

Üstelik, nesneleri infleksiyonlarına, kullanışlarına, tesirlerine ve hareketlerine göre hükmetmek gerekir, ve bunun aksine olarak, bu taayyünleri nesnelerin kendileriyle hükmetmelidir. Çünkü onlar arasında karşılıklı ardınca geliş (consecution) vardır. Söz gelimi, âdilce, cesurca'ya tercih edilirse, adalet de cesarete tercih edilir; adalet de casarete tercih edilirse *âdilce* de *cesurca*'ya tercih edilir. Ve böylece devam eder, gider.

Bundan başka, aynı bir konu hakkında, yüklemelerden biri daha büyük, öbürü daha az iyilikse, en büyüğünü tercih etmek gerekir; veya biri daha yüksek bir konuya ait ise o daha büyüktür. — Üstelik, bir tek başkasına tercih edilebien iki şey varsa, en çok tercih olunanı, en az tercih olunana tercih edilir. — Bundan başka, haddinden fazla bol oluşu bir başkasının haddinden fazla bol oluşuna tercih edilen şeyin kendisi de öbür şeye tercih edilir: söz gelimi, dostluk, servete tercih edilebilir, çünkü dostluğun haddinden fazla oluşu servetinkine tercih edilir. İnsanın kendisinin, kendisi için, sebep olmayı seçeceği şey başkalarından alınacak olana tercih edilir: söz gelimi, dostlar, servete tercih edilir.

Toplamdan da delil çıkarılabilir ve A'nın B'nin de eklediği aynı şeye eklenmesinin, bütünü, B'nin eklenmesinden daha çok arzuya şayan kılıp kılmadığı görülebilir ama, bu yeri müşterek terimin, eklenmiş olan şeylerden ikincisini alet olarak haiz olmadığı ve ondan istifade etmediği halde eklenmiş olan şeylerden birincisini alet olarak haiz olduğu veya herhangi bir tarzda istifade ettiği şeylere teşmil etmekten sakınmalıdır. Söz gelimi, doğramacının sanatına eklenmiş bıçkı ile orağın durumu budur, çünkü bıçkı, doğramacının sanatıyla birlikte alındığı zaman, orağa tercih edilir; fakat mutlak olarak bıçkı orağa tercih edilmez. Bunun gibi, daha az iyi olana eklenmekle, bütünü daha iyi yapıyorsa birşey tercihe şayandır. — Yine bunun gibi, çıkarmadan da delil çıkarılabilir: aynı şeyden ayrıldıktan sonra, geri kalanı daha az iyi yapan şey daha büyük bir iyilik olacaktır, çünkü onun ayrılması, kalanı daha az iyi yapıyor.

Bir şey kendi kendisi için, öbürü yalnız tefahür için arzuya şayansa <birinci tercihe

şayandır> : söz gelimi, sıhhati güzelliğe tercih etmek gerekir. Hiçbir kimse onun hakkında bir şey bilme, insanın sahip olmaya aldırış etmiyeceği şey, tefahür için arzuya şayandır diye tarif olunur. — Ve bir şey hem kendisi için, hem de tefahür için arzuya şayansa, daha çok arzuya şayandır, halbuki öbür şey bu tarzlardan ancak biriyle arzuya şayandır. — Kendi kendine daha değerli olan her şey de daha iyi ve tercihe şayandır: bizim hiçbir başka şeyin ona ait olmasına lüzum kalmadan daha ziyade kendisi için seçeceğimiz bir şey, kendi kendine daha değerli olacaktır.

Üstelik, *tercihe şayan* teriminin kaç mânada, ve hangi gayeler için alındığını, söz gelimi, menfaat, iyilik veya haz maksadiyle olup olmadığını ayırdetmek gerekir. Gerçekte, bütün bu maksatlar için, veya bunların çoğu için faydalı olan şey, aynı derecede faydalı olmıyan şeye tercih edilir. Aynı maksatlar iki şeye birlikte ait ise bunları en çok haiz olanın hangisi olduğunu incelemek gerekir: söz gelimi, ikisinden hangisi daha hoştur, veya daha güzeldir, veya daha faydalıdır. — Dahası, daha iyi bir gaye için yapılan şey tercihe şayandır : söz gelimi, fazilet için yapılan, haz için yapılandan daha çok tercihe şayandır. — Önlenecek şeyler için de bu böyledir: arzuna şayan şeylere daha büyük bir engel koyan, tercihen önlenmelidir: Söz gelimi, çirkinlikten çok hastalık. Çünkü hastalık hem hazza, hem de fazilete daha çok karşı koyar.

Üstelik, sözü edilen şeyin aynı derecede önlenerek ve arzulanacak bir şey olduğunu göstermekten de delil çıkarılabilir: çünkü hem arzulanabilen, hem de kendisinden kaçınılabilen bu cinsten bir şey, yalnız arzuya şayan olan bir başka şeyden daha az arzuya şayandır.

4

< YUKARDA GEÇEN YERLERİN BASİT TERİMLERE TATBİKİ >

Nesnelerin kendi aralarında mukayeseleri, demek bizim dediğimiz tarzda yapılmak zorundadır. — Bu aynı yerler herhangi bir şeyin sadece arzulanacak veya önlenerek bir şey olduğunu göstermek için de faydalıdır: bir şeyin bir başkası üzerine verilen üstünlük unsurunu kaldırmak yeter. Gerçekte, daha değerli olan şey daha çok arzuya şayansa, değerli olan şey de arzuya şayandır ve daha faydalı olan daha çok arzuya şayan ise faydalı olan da arzuya şayandır. Bu cinsten bir mukayeseyi kabul eden herkes için, bu böylece devam eder gider. Bununla beraber, bazı terimler için, birinin öbürüne mukayesesi yapılır yapılmaz, onlardan her birinin, veya onlardan birinin, arzuya şayan olduğunu tasdik ederiz: Söz gelimi, birinin *tabii olarak* iyi olduğunu, öbürünün *tabii olarak* iyi olmadığını söylediğimiz zaman. Çünkü tabii olarak iyi olan elbette arzuya şayandır.

5

< YUKARDA GEÇEN YERLERİN TAMİMİ >

Çoğa ve aza taallûk eden yerleri, mümkün olduğu kadar bütüncül olarak almak gerekir, çünkü bu tarzda alınmakla, onlar daha büyük sayıda meselelere yararlar. Bizim sözünü ettiğimiz

yerlerden bazılarını, hafif bir ifade değışikliğı ile, daha bütüncül yapmak mümkündür: söz gelimi, tabii olarak şöyle olan, tabii olarak olmamak şartıyla şöyle olandan daha şöyledir. — Bir başkası yapmadığı halde, bir şey, filân niteliğe sahip olan [veya kendisinin ait olduğu] konuyu bu nitelikten yaparsa onu böyle yapan her şey de onu böyle yapmayan şeyden daha böyledir; her ikisi onu böyle yaparsa, onu daha fazla böyle yapanın kendisi de daha fazla böyledir.

Bundan başka, aynı bir şey için, bir yüklem daha fazla şöyle ve öbürü daha az şöyle ise, ve öbürü şöyle olmadığı halde biri bir üçüncünün şöyle olmasından daha şöyle ise apaçıktır ki birinci daha çok şöyle olacaktır. — Üstelik, eklemekten delil çıkarılabilir, ve B nin eklendiğı aynı şeye eklenen A, bütünü B nin yaptığından daha çok şöyle yapıp yapmadığı; veya daha şöyle olan bir şeye eklendiğı zaman, bütünü daha çok şöyle yapıp yapmadığı görülebilir. — Çıkarma yardımıyla de bu böyledir: çünkü ayrılmış olmakla, geri kalanı daha az şöyle yapan şey, kendisi de daha çok şöyledir. — Zıtları ile daha az karışık olan şeyler de daha çok şöyledirler: Böylece, karaya daha az karışık olan şey daha aktır.

Üstelik bizim daha yukarda incelediğimiz yerlerin dışında verilen karakterin öz tarifini daha çok kabul eden şey filân karaktere daha çok sahiptir: sözgelimi, akın tarifi **görmenin ayırıcı bir rengi** ise, daha çok görmenin ayırıcı bir rengi olan şey daha aktır.

6

< YUKARDA GEÇEN YERLERİN BÖLÜMCÜL İLİNTİ (YÜKLEM) YE TATBİKİ >

Mesele bütüncül olarak değil de bölümcül olarak konulmuşsa, ilkin, bir tezi koymaya veya çürütmeye elveren, bizim sözünü ettiğimiz bütüncül yerlerin hepsinin faydaları vardır. Gerçekte, bütüncül tezi koyarken veya çürütürken, biz aynı zamanda bölümcülü de ispat ediyoruz: yüklem her A ya ait ise, bazı A ya da aittir, hiç bir A ya ait değilse bazı A ya da ait değildir. — Yerlerin en elverişli ve en umumileri karşılardan, beraber dizilenlerden ve infleksiyonlardan çıkarılmış olanlardır. Gerçekte, her haz bir iyilik ise, her elem de bir kötülüktür önermesi, ve bazı haz bir iyilikse, bazı haz bir kötülüktür önermesi aynı zamanda muhtemeldir. Bundan başka bazı duyular, bir güc (*****) değilse o zaman bazı duyu yokluğu, bir güc yokluğu değildir. Bazı inanç konusu ilim konusu ise, bazı inanç da ilimdir. Bazı haksız şey bir iyilik ise bazı âdil şey de bir kötülüktür. Ve daha âdilce yapılan bazı şey bir kötülük ise, haksızca yapılan bazı şey de bir iyiliktir. Bazı hoş şeylerin önlenmesi lâzımsa, bazı haz da önlenmelidir. Yine aynı ilkeye göre, bazı hoş şey faydalı ise, bazı haz faydalıdır. — Var olmalar ve yok olmalar gibi, yok etme ajanlarına gelince, durum aynıdır. Gerçekte, hazzı veya ilmi yok etme ajanlarının bazıları bir iyilik ise, haz veya ilim de kötülüklerin sayısına girecektir. Yine bunun gibi, ilmin bazı yok olması iyiliklerin sayısında ise, veya ilmin bazı var olması kötülüklerin sayısında ise, bazı ilim kötülüklerin sayısında olacaktır: söz gelimi, yapılan yüz kızartıcı bir şeyi unutmak iyiliklerin sayısına veya bunu hatırlamak kötülüklerin sayısına girerse o zaman yapılan yüz kızartıcı şeyi bilmek kötülüklerin sayısına girecektir. Bu böylece devam edip gidecektir: bu cinsten bütün hallerde, öncüller ve sonuçlar da aynı derecede muhtemeldir.

Bundan başka, daha çoktan, daha azdan ve aynı dereceden delil çıkarılabilir. Gerçekte, bir başka cinse tâbi olan nesnelerden herhangi birisi, sözü edilen cinse tâbi olanlardan daha çok filân nitelikte ise, ve bu başka cinsten nesnelerden hiçbirisi bu nitelikte değilse, sözü edilen cinse giren konu da bu nitelikte olmayacaktır: söz gelimi, bazı ilim, hazzın daha çok bir iyilikse, ve hiçbir ilim bir iyilik değilse, hazzın kendisi de bir iyilik olmayacaktır. — Aynı dereceden ve daha azdan aynı tarzda delil çıkarılabilir: böylece bir tezi hem çürütmek, hem de koymak mümkün olacaktır. Yalnız aynı derecenin yardımıyla bir tez hem konulabildiği, hem de çürütülebildiği halde, daha azın yardımıyla o çürütülemeyip ancak konulabilir. Gerçekte, bazı güc ilimle aynı derecede bir iyilik ise, ve bazı güc bir iyilik ise, ilim de öyledir; halbuki hiçbir güc iyilik değilse ilim de iyilik değildir. Bir yanda da, bazı güc ilimden daha az bir iyilik ise, ve bazı güc bir iyilik ise ilim de bir iyiliktir; buna kaşılık, hiçbir güc bir iyilik değilse, bundan gerekli olarak, hiçbir ilmin bir iyilik olmadığı neticesi çıkmaz. O halde daha azdan hareket ederek ancak bir önermenin konulabildiği görülüyor.

Yahut bir başka cinsin yardımıyla değil, bir tez, aynı zamanda aynı bir cinsin yardımıyla de, filân nitelikte en fazla olanı almak suretiyle çürütülebilir: söz gelimi, bazı ilmin bir iyilik olduğu, fakat tedbirin bir iyilik olmadığını tasdik ve ispat edildiği konulmuşsa, hiçbir ilim de bir iyilik olmayacaktır, çünkü: kendisi için en çoğun kabul edildiği nevi de bir iyilik değildir. — Bundan başka, yüklem bir tek konuya ait ise veya ait değilse aynı derecede hepsine ait olduğunu veya ait olmadığını : söz gelimi, insanın ruhu ölümsüz ise, öbür ruhların da ölümsüz olduklarını, ve bu ruh ölümsüz değilse, öbür ruhların da ölümsüz olmadıklarını postulat olarak koymakla işe başlanabilir. Yüklem bazı konuya ait olduğu konulmuş ise bazı konuya ait olmadığını tasdik ve ispat etmek gerekir; çünkü, hipotez gereğince onun hiçbirine ait olmadığı neticesi çıkacaktır. Bir yandan da, yüklem bazı konuya ait olarak konulmuşsa onun bazı konuya ait olduğunu tasdik ve ispat gerekir. Çünkü bu tarzda, bundan onun hepsine ait olduğu sonucu çıkacaktır. Bu hipotezi yaparak, bölümcül olarak konulmuş olan meselenin bütüncülleştirildiği apaçıktır: çünkü bölümcül kabul olmakla, bütüncülün de kabul olunduğuna hükmolunur, çünkü yüklem bir tek konuya ait olmakla, benzer şekilde hepsine ait olduğuna hükmolunur.

Mesele belirsiz olduğu zaman ancak tek bir tarzda çürütülebilir: söz gelimi, muhatabın, başka hiçbir taayyün eklemeksizin, hazzın bir iyilik olduğunu, veya bir iyilik olmadığını söylediği takdirde gerçekte, bazı hazzın bir iyilik olduğunu söylemek istediğini farz edersek, sözü edilen önermeyi çürütmek istediğimiz halde, hiçbir hazzın bir iyilik olmadığını bütüncül olarak tasdik ve ispat etmek gerekir. Yine bunun gibi, bazı hazzın bir iyilik olmadığını söylemek istediğini farz ederek her hazzın bir iyilik olduğunu bütüncül olarak tasdik ve ispat etmelidir. Aksi takdirde, çürütme mümkün değildir: gerçekte, bazı hazzın bir iyilik olmadığını, veya bir iyilik olduğunu tasdik ve ispat edersek, sözü edilen önerme henüz çürütülmüş değildir. — O halde, <bir belirsiz önermeyi> ancak tek bir tarzda çürütmenin mümkün olduğu görülür, halbuki bunun aksine olarak iki tarzda konulabilmektedir. Gerçekte, her hazzın bir iyilik olduğunu bütüncül olarak gösterdiğimiz takdirde sözü edilen önermeyi tasdik ve ispat etmiş oluruz. Yine bunun gibi, bazı hazzın bir iyilik olmadığını münakaşa etmemiz istendiğinde hiçbir hazzın bir iyilik olmadığını, veya bazı hazzın bir iyilik olmadığını tasdik ve ispat edersek, bazı hazzın bir iyilik olmadığını göstermek için iki tarzda, bütüncül olarak ve bölümcül olarak istidlâl etmiş oluruz. — Tez belli ise, o iki tarzda çürütülebilecektir: söz gelimi, iyilik'in bazı haza ait olduğu ve başkasına ait olmadığı konulmuş ise; çünkü herhazzın bir iyilik olduğu, veya hiç bir hazzın bir iyilik olmadığı tasdik ve ispat olunduğu takdirde, sözü edilen önerme çürütülmüş

olacaktır. — Fakat hasım, bir tek hazzın bir iyilik olduğunu koydu ise, çürütme üç tarzda olabilecektir: çünkü her hazzın bir iyilik olduğunu, veya hiçbir hazzın bir iyilik olmadığını, veya bir hazdan fazlasının bir iyilik olduğunu tasdik ve ispat etmekle, sözü edilen önermeyi çürütmüş olacağız. — Tez daha sıkı bir şekilde sınırlandırılmış ise, söz gelimi, tedbirin ilim olan biricik fazilet olduğu, dört tarzda çürütülebilir: çünkü her faziletin bir ilim olduğunu, veya hiçbir faziletin bir ilim olmadığını veya herhangi başka bir faziletin, söz gelimi, adaletin de bir ilim olduğunu veya tedbirin kendinin de bir ilim olmadığını tasdik ve ispat etmekle, sözü edilen önerme çürütülmüş olacaktır.

Bütüncül meselelerde yapıldığı gibi bazı yüklemın konuya aittir veya değildir diye tasdik edildiğı tekcil hallere dikkat etmek de faydalıdır. Üstelik, bizim yukarda dediğimiz gibi, artık bölünmiyen nevilere varıncıya kadar nevilere göre taksim ederek, cinsleri göz önünde tutmak lâzımdır: çünkü yüklem her A ya ait olarak, veya hiçbir A ya ait olmıyarak hasmın görüldüğü takdirde, birçok misaller verildikten sonra, hasmın tezi bütüncül olarak kabul etmesini, veya bunun hangi halde böyle olmadığını göstererek menfi bir misal vermesini ısrarla istemek gerekir. Bundan başka, ister nevi yönünden, ister sayı yönünden ilintinin taksim olunabildiğı hallerde, bu taayyünlerden hiçbirisinin ona ait olup olmadığını incelemek lâzımdır; söz gelimi, zamanın hareket etmediğini. hareket nevilерinin neler olduğunu saydıktan sonra, bir hareket de olmadığını incelemelidir: gerçekte, bu taayyünlerden hiçbirisi zamana ait değilse, onun hareket etmediğı, ve bir hareket olmadığı da açıktır. Yine bunun gibi, bütün sayı çift ve tek olarak taksim edildikten sonra, ruhun bir sayı olmadığı gösterilebilir. Çünkü ruh ne çift, ne de tek değilse apaçıktır ki o, bir sayı değildir.

İlinti hakkında, demek bizim sözünü ettiklerimize benzer vasıtalarla, ve bu tarzda işe başlamak denenebilir.

KİTAP IV

< CİNSİN MÜŞTEREK YERLERİ >

1

<YERLER >

Bundan sonra, incelenmesi gerekenler cinse ve hassaya ait yerlerdir. Bunlar tariflere taallûk eden yerlerin unsurlarıdır, fakat haddizatinde nadiren diyalektikçilerin araştırmalarının konusudur. — O halde hasım herhangi bir varlığın cinsini koymuşsa, biz ilkin, sözü edilen nesnenin ait olduğu cinse ait olan bütün nesnelere dikkat etmek, ve ilinti için yaptığımız gibi, cinsin, kendisine yüklenmediği bir nesnenin bulunup bulunmadığını görmek zorundayız: söz gelimi, iyilik hazzın cinsi olarak konulmuşsa bazı hazzın bir iyilik olup olmadığını görmek gerekir, çünkü haz bir iyilikse, iyiliğin hazzın cinsi olmadığı açıktır, çünkü cins aynı bir nevi içine giren her şey hakkında tasdik edilir. — Bundan başka, cinsin öz yönünden değil, ancak bir ilinti olarak, akın kar hakkında tasdik edildiği veya kendi kendine hareket eden şeyin ruh hakkında tasdik edildiği tarzda, tasdik edilip edilmediğini araştırmamız gerekir; çünkü: kar öz yönünden ak değildir, bunun neticesi olarak, ak da karın cinsi değildir; ruh da öz yönünden kendi kendine hareket eden değildir, ama, çok defa hayvan için yürümenin ve yürüyücü olmanın olduğu gibi, rubun hareketi kendisi için bir ilintidir. Ayrıca, öyle anlaşıyor ki *hareket eden şey* özün değil, daha ziyade tesir eden veya tesiri duyan bir şeyi ifade ediyor. Ak için de bu böyledir. Çünkü o, karın özünü değil, onun herhangi bir niteliğini ifade eder. Bundan çıkan netice bu iki terimden hiçbirisinin öz yönünden tasdik edilmediğidir.

Bilhassa göz önünde tutulması gereken, ilintinin tarifidir ve bizim zikrettiğimiz misallerde uyduğu gibi, onun gösterilen cinse iyice uyup uymadığını görmek gerekir: gerçekte, bir şey için kendi kendine hareket etmek, veya hareket etmemek, ve bunun gibi ak olmak veya ak olmamak mümkündür. Bundan bu yüklemelerden hiçbirisinin bir cins olmayıp bir ilinti olduğu neticesi çıkar. Çünkü biz bir konuya ait olabilen veya ona ait olmıyan şeye ilinti adını verdik.

Üstelik, cinsle nev'in, aynı bir taksim içinde olmayıp, birinin bir cevher, öbürünün bir nitelik veya birinin bir görelilik, öbürünün bir nitelik olup olmadığını araştırmak gerekir: söz gelimi, ak bir cevher olmayıp bir nitelik olduğu halde, karın ve kuğu kuşunun bir cevher oldukları gibi. Öyle ki ak ne karın, ne de kuğu kuşunun cinsi değildir. Başka misal: ilim görelilerin sayısındadır, fakat iyilik ve güzellik bir niteliktir, öyle ki iyilik veya güzellik ilmin cinsi değildir. Çünkü görelilerin cinsleri de, mislin durumunda olduğu gibi, görelilerin sayısındadır, sebebi de mislin cinsi olan çokluğun kendisinin de görelilerin arasına girmesidir. Bir tek kelime ile, cinsin, neviyle aynı taksim içine girmesi gerekir : nevi bir cevherse, cins de bir cevher olmak zorundadır, nevi bir nitelikse, cins de bir nitelik olmak zorundadır; söz gelimi, ak bir nitelikse, rengin de bir nitelik olması gerekir. Bu böylece devam eder gider.

Üstelik, cinsin, cins içinde konulmuş olana iştirak etmesinin gerekli veya mümkün olup olmadığını görmek gerekir. İştirak etmek, iştirak edilenin tarifini kabul etmek diye tarif olunur. Böylece, cinslerin nevilere değil, nevilerin cinslere katıldıkları görülür: çünkü cins nev'inkini değil; nevi cinsin tarifini alır. O halde verilmiş olan cinsin nev'e katılıp katılmadığını veya katılabilip

katılmıyacağını görmek gerekir: söz gelimi, bir nesne, varlığın veya birin bir cinsi olarak gösterilirse, bundan cinsin nev'e katıldığı sonucu çıkar. Çünkü varlık ve bir, var olan her şey hakkında ve bunun neticesi olarak, tarifleri de tasdik edilmiştir.

Bundan başka, cins tahsis edilmediği halde, herhangi bir nesneye tahsis edilen nev'in doğru olup olmadığını görmek gerekir: söz gelimi, varlık veya ilim konusu, sanı konusunun cinsi olarak konulmuşsa. Gerçekte, sanı konusu var - olmıyan hakkında tasdik edilebilir, çünkü varlığın veya ilim konusunun, var-olmıyan hakkında tasdik edilmediği apaçık olduğu halde var olmıyan birçok şeylerin sanı konusu oldukları malûmdur. Bundan, ne varlığın, ne de ilim konusunun, sanı konusunun cinsi olmadığı sonucu çıkar; çünkü kendileri hakkında nev'in tasdik edildiği nesneler hakkında, cinsin de tasdik edilmesi zaruridir.

Daha, cins içine konulan nesnenin nevilerden hiçbirisine katılmaya elverişli olup olmadıklarını da görmek gerekir: çünkü nevilerden hiçbirisine katılmıyanın cinse katılması imkânsızdır; meğer ki ilk taksim ile elde edilen nevilerden biri olmiya. Çünkü bu neviler ancak cinse katılırlar. O halde hareket, hazzın cinsi olarak konulmuşsa, hazzın ne bir taşınma (****), ne bir başkalaştırma, ne de geriye kalan hareketlerden hiçbirisi olup olmadığını görmek gerekir; çünkü o zaman nevilerden hiçbirisine, bunun neticesi olarak da cinse katılmadığı apaçıktır, çünkü cinse katılan, nevilerden birisine de katılır. Bundan, hazzın ne bir hareket nev'i, ne de *hareket* terimi içine giren fertlerin hiçbirisi olamıyacağı sonucu çıkar ; çünkü fertler hem cinse, hem de nev'e katılırlar : söz gelimi, fert olarak insan, insana ve hayvana katılır.

Bundan başka, cins içine konulan terimin, cinsten daha büyük bir kaplamı olup olmadığını görmek gerekir: söz gelimi, sanı konusu, varlıktan daha fazlasını kaplar, çünkü hem varlık, hem de var olmıyan sanı konusudur, öyle ki cins her zaman neviden daha geniş olduğundan, sanı konusu varlığın bir nev'i olamaz. — Nevi ve cinsin eşit kaplamı haiz olup olmadıklarını da; söz gelimi, Varlık ve Bir gibi, bütün nesnelere ait olan yüklemelerden biri nevi, öbürünün cins olarak konulmuş olup olmadığını görmek gerekir; çünkü Varlık ve Bir bütün nesnelere aittir, öyle ki bunlardan hiçbirisi, kaplamaları eşit olduğu için, öbürünün cinsi değildir. — ilk olan ve ilke, birbirine tâbi olarak konulmuşsa, bu yine böyledir : çünkü ilke (ή ά*χή), ilk olan (τό π*ώτον) dır, ilk olan da ilke; o şekilde ki ya bu iki ifade bir tek ve aynı şeydir, veya hiç değilse, ikisinden hiçbirisi, öbürünün cinsi değildir. — Bu türlü bütün haller için hatırdı tutulacak belli başlı nokta, cinsin nev'inden ve ayırımdan daha büyük bir kaplamı haiz olmak zorunda olduğudur, çünkü ayırımın kendisinin de cinsten daha az bir kaplamı vardır.

Beyan edilen cins, sözü edilen nesneden nevi yönünden farklı bulunan herhangi bir nesnenin cinsi değil midir, veya cinsi görünmiyebilir mi; veya bir tez konulduğu zaman, bu nesnelerden birinin cinsi midir, görmek gerekir. Gerçekte, nevi, yönünden farklı olmıyan bütün nesneler aynı cinse sahiptirler. Öyleyse, onlardan bir tekinin onun cinsi olduğu tasdik ve ispat edilmişse, onun öbürlerinin de cinsi olduğu apaçıktır, ve onlardan bir tekinin, cinsi olmadığı tasdik ve ispat edilmişse, hiç birisinin cinsi olmadığı apaçıktır, söz gelimi, bölünmiyen çizgiler konulduktan sonra, bölünemez olanın onların cinsi olduğu ileri sürülse: gerçekte, bu terim bölünebilen çizgilerin cinsi değil dir ve doğru çizgiler hiçbir zaman nevi yönünden birbirlerinden farklı olmadığından, bu çizgiler, bölünemiyen çizgilerden nevi yönünden farklı değildir.

< BAŞKA YERLER >

Verilmiş cinsi ihtiva etmeyen, bununla beraber ona tâbi olmıyan verilmiş nev'in herhangi bir başka cinsi olup olmadığı da: söz gelimi, ilmin, adaletin cinsi olduğunun konulup konulmadığını araştırmak gerekir; çünkü fazilet de onun cinsidir ve bu iki cinsten hiçbirisi geri kalanı ihtiva etmez. O şekilde ki ilim, adaletin cinsi olamayacaktır. Çünkü bir tek nevi iki cinse girdiği her defasında, birinin öbürü içine girdiği anlaşılmaktadır. Fakat böyle bir kaide birçok hallerde zorluk çıkarıyor: Bazıları, gerçekte, tedbirin hem bir fazilet, hem de bir ilim olduğuna', ve bu iki cinsten hiçbirinin öbürünün içine girmediğine inanıyorlar. Herkesin tedirin bir ilim olduğunu kabul etmediği doğrudur; fakat bu beyanın doğru olduğunu kabul etmekle beraber, yine hiç olmazsa aynı bir şeyin cinslerinin birbirine tâbi olmaları, veya her ikisinin, fazilet ve ilim için olduğu gibi, aynı cins içinde bulunmaları gerekli görünecektir: çünkü her birisi bir hal ve bir istidat olduklarından onlardan her birisi aynı cinse girerler. Bunun neticesi olarak, bu iki karakterden hiçbirisinin gösterilen cinse ait olup olmadıklarını incelemek gerekir: çünkü cinsler birbirine tâbi değillerse ve aynı bir cinse de ait değillerse, o zaman gösterilen terim cins olmayacaktır.

Verilmiş cinsin cinsini, böylece belirsiz bir şekilde giderek, en üstün cinse çıkararak, incelemelidir ve hepsinin nevi hakkında tasdik edilip edilmediklerini, ve öz yönünden tasdik edilip edilmediklerini görmelidir: çünkü daha üstün bütün cinsler öz yönünden nev'e yüklenmek zorundadır. O halde, herhangi bir noktaya, bu mutabakat olmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır. (Cinsin nev'e, ister bizzat kendisi, ister daha üstün cinslerinden birisi olarak katılıp katılmadığını görmek gerekir, çünkü daha üstün cins daha az üstün cinslere katılmaz.) O zaman bir tez çürütülüyorsa, bizim demin verdiğimiz kaideyi takibetmelidir; ama tezi koymak bahis konusu ise ve cins olarak beyan edilen terimin nev'e ait olduğu kabul ediliyorsa, şüphe, cins olması yönünden ancak onun yüklenmesine taallûk ettiğinden, daha üstün cinslerden birinin **öz yönünden** nev'i hakkında da tasdik ve ispat edildiğini farz etmek yeter: çünkü onlar arasından yalnız bir tanesi öz yönünden yüklememiş olduğu mu, onun aşağısından olanlar gibi üstünde olanlar nev'i hakkında tasdik edilmişlerse, öz yönünden de tasdik edileceklerdir, öyle ki cins olarak gösterilen terimin kendisi de öz yönünden tasdik edilir. Cinslerden bir tanesi öz yönünden tasdik edilmekle, bütün öbürlerinin, tasdik edilmiş oldukların], öz yönünden tasdik edileceklerine kani olmak için, tümevarıma baş vurmak gerekir. Fakat şüpheli olan, cins olarak gösterilen terimin mutlak bir tarzda konuya ait olduğu ise, daha yüksek cinslerden birinin öz yönünden nev'i hakkında tasdik edildiğini tasdik ve ispat etmek yetmez: söz gelimi, taşınma yürümenin cinsi olarak gösterilirse, daha başka hareket nevileri olması şartıyla yürümenin bir taşınma olduğunu tasdik ve ispat etmek için yürümenin bir hareket olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez ; çünkü başka hareket nevileri de vardır; ama bundan başka, yürümenin, taşınma müstesna, aynı taksimden çıkan hareket nevilerinden hiçbirisine katılmadığını tasdik ve ispat etmek gerekir. Çünkü, gerekli olarak cinse katılan, cinsin ilk taksimiyle elde edilen nevilerden birine de katılır. Öyleyse, yürüme ne artmaya, ne azalmaya, ne de öbür hareket nevilerine katılmazsa taşınmaya katılacaktır; öyle ki taşınma yürümenin cinsi olacaktır.

Ve daha, kendileri hakkında konulan nev'in cins olarak tasdik edildiği nesneler için, cinsi olarak gösterilen şeyin, kendilerini nev'in de yüklendiği aynı şeyler hakkında öz yönünden tasdik

edilip edilmediğini ve benzer bir şekilde, bu cinsten daha üstün bütün cinslerin de böyle olup olmadıklarını göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, herhangi bir noktada bu uygunluk bulunmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır: çünkü, cins olsaydı, ondan daha üstün bütün cinsler ve bizzat kendisi, kendileri hakkında nev'in de öz yönünden tasdik edildiği bu şeyler hakkında öz yönünden tasdik edilirdi. O halde bir tez çürütülüyorsa, cins, kendileri hakkında nev'in de tasdik edildiği bu şeyler hakkında Öz yönünden tasdik edilmiyor mu, görmek faydalıdır. Bir tez konulursa, cinsin öz yönünden tasdik ediliyor mu, görmek faydalıdır, çünkü bu böyle olunca bundan, cinsin ve nev'in aynı konu hakkında öz yönünden tasdik -edilmiş olacakları neticesi çıkacaktır, öyle ki, aynı konu iki cinse de girer. Bu cinsler, netice itibariyle, gerekli bir şekilde birbirine tâbi olmak zorundadırlar ve bunun sonuca olarak, cins diye koymak istediğimiz terimin nev'e tâbi olmadığı tasdik ve ispat edilmişse, nev'in ona tâbi olacağı apaçıktır, öyle ki bu terimin pekâlâ cins olduğu tasdik ve ispat olunacaktır.

Cinslerin tariflerini de göz önünde tutmaya ve bu tariflerin hem verilen nev'e hem de bu nev'e katılan şeye uygun olup olmadığını görmek lâzımdır. Şu halde gerekli olarak, cinslerin tariflerinin nevi hakkında ve nev'e katılan şeyler hakkında tasdik edilmeleri lâzımdır: şu halde herhangi bir noktada, uygunluk hâsıl olmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır.

Hasmın, ayrımı cins olarak, söz gelimi, ölümsüzü, Tanrının cinsi olarak verip vermediğini de görmek gerekir. Çünkü ölümsüz, canlı varlığın bir ayrımıdır, çünkü canlı varlıklar arasında, bir kısmı ölümlü, bir kısmı da ölümsüzdür. O halde hasmın bir hata işlediği açıktır, çünkü ayrım hiçbir zaman hiçbir şeyin cinsi değildir. Bunun hakikat olduğu apaçık bir şeydir, çünkü hiçbir ayrım özü ifade etmez, ama daha çok ayaklı ve iki ayaklı gibi herhangi bir nitelik ifade eder.

Hasmın, söz gelimi, teki sayı olarak almakla, cins içine ayrımı koyup koymadığını da görmek gerekir. Çünkü tek, sayının bir ayrımıdır, bir nevi değildir. Ayrımın cinse katıldığı da görülüyor. Çünkü cinse katılan şey daima ya bir nevi, ya bir ferttir; ayrım ise ne bir nevi, ne de bir ferttir. Böylece, ayrımın cinse katılmadığı görülüyor, öyle ki tek de bir nevi olamaz, ama bir ayrım olur, çünkü cinse katmıyor.

Bundan başka, hasmın, söz gelimi, ne bitişik olanı sürekli yerine veya karışığı, bir kaynaşma yerine, veya *Eflâtun*'un tarifindeki gibi, mevziî hareketi bir taşınma yerine alarak, cinsi nevi içine koyup koymadığını da incelemek gerekir. Gerçekte, temasın bir sürekli olması için hiçbir zaruret yoktur; daha doğrusu, bunun aksine olarak, sürekli olan bir temastır: çünkü her bitişik olan sürekli değildir, halbuki her sürekli bitişiktir. Öbür misaller için de bu böyledir: her karışık ne kaynaşmadır (çünkü kuru şeylerin karışığı bir kaynaşma değildir), ne de her mevziî değişme bir taşınmadır, çünkü yürüme, görüldüğüne göre, bir taşınma değildir: taşınma, cansız cisimlerde olduğu gibi, ancak iradesiz olarak bir yerden öbürüne geçen nesnelerden başkası hakkında söylenmez. O halde, verilen misallerde, olması gereken şeyin aksine olarak, nev'in cinsten daha çok geniş olduğu görülür.

Daha hasmın, söz gelimi, ölümsüz olanı Tanrı yerine alarak, ayrımı nevi içine koyup koymadığını da görmek gerekir. Bundan, gerçekte, nev'in ayırmadan üstün [ayıma eşit veya] bir kaplamı haiz olduğu sonucu çıkacaktır. Daima nev'e eşit veya ona üstün bir kaplamı olan ise ayrımıdır. — Üstelik, hasmın, söz gelimi, rengin bir birleştirici olduğunu, veya sayının bir tek olduğunu söyliyerek cinsi ayrım içine koyup koymadığını görmek gerekir. — Yine hasmın cinsi bir ayrım gibi zikredip etmediğini de görmek gerekir, çünkü bu türlü bir tez de ileri sürülebilir ve söz gelimi, karışığın, kaynaşmanın bir ayrımı olduğu, veya mevziî değişmenin, taşınmanın bir ayrımı olduğu söylenebilir. — Bu türlü bütün hallerin incelenmesi aynı kaidelerin yardımıyla

yapılmalıdır, çünkü yerler hepsi için müşterektir. Hem cinsin, daima ayrımından daha büyük kaplamı haiz olması, hem de ayrımına katılmaması lâzımdır; halbuki bizim dediğimiz tarzda alınmışsa bizim şimdi koyduğumuz iki kaideden hiçbirisi rol oynayamaz: cins hem ayrımdan daha az bir kaplamı haiz olacak hem de bu ayrıma katılacaktır.

Bundan başka, cinsin ayrımlarından hiçbirisi verilen nevi hakkında tasdik edilmemişse, cins de onun hakkında tasdik edilmiyecektir: söz gelimi, ruh hakkında ne tek, ne de çift tasdik edilmemiştir, öyle ki o bir sayı da değildir. — Nev'in tabiat yönünden cinsten önce olup olmadığını ve kendisi ortadan kaybolurken aynı zamanda cinsi de ortadan kaldırıp kaldıramıyacağını da görmek lâzımdır: çünkü bunun aksi olması gerektiği anlaşıyor. — Bundan başka, gösterilen cins için, veya ayrımı için nevide bulunmamak, söz gelimi, hareket için ruhta bulunmamak, veya doğru veya yanlış için sanıda bulunmamak mümkünse, o zaman gösterilen terimlerden hiçbirisi ne cins, ne de ayrım olmayacaktır: çünkü cins ve ayrımın, var olduğu müddetçe neville beraber bulunduğu anlaşıyor.

3

< BAŞKA YERLER >

Cins içine konulmuş olmanın cinsin herhangi bir zıddına katılıp katılmadığını veya katılabilip katılmadığını da incelemek gerekir ; çünkü, bu halde, aynı şey, zıtlara katılacaktır, çünkü cinsi hiçbir zaman eksik değildir, aksine olarak, zıt cinse de katılır veya katılabilir, zıtlara katılacaktır. — Bundan başka, nev'in, cinse giren nesnelere mutlak surette ait olamayan herhangi bir karakteri paylaşp paylaşmadığını görmek gerekir: söz gelimi, ruh hayatı paylaşıyorsa, fakat hiçbir sayı hayatı haiz değilse, ruh bir sayı nev'i olamaz.

Yine nev'in, bizim gösterdiğimiz ilk ilkeleri bunun için kullanılarak, cinsin bir homonimi olup olmadığını da incelemek gerektir: çünkü cins ve nev'i sinonimdirler.

Madem ki her cins birçok nev'i ihtiva etmektedir, o halde biz gösterilen cinse ait olarak verilen neviden başka bir nev'in bulunmasının mümkün olup olmadığını incelemek zorundayız: gerçekte, başka nev'i yoksa, beyan edilen terimin mutlak surette cins olamayacağı açıktır.

Yine bunun, hasmın cins olarak verdiği mecazî bir ifade olup olmadığını da incelemek gerekir. Söz gelimi, itidal bir ahenktir denildiği zaman olduğu gibi: gerçekte, her cins esaslı olarak nevileri hakkında tasdik edilmiştir, halbuki ahenk itidal hakkında literal mânada değil, her ahenk gerçekte ancak seslerde bulunmakla, mecazî olarak tasdik edilmiştir. Üstelik, nev'e bir zıddın bulunup bulunmadığını incelemek gerekir. Bu inceleme birkaç tarzda yapılabilir, ilkin cinsin zıddı bulunmadığı zaman, zıddın nev'iyile birlikte aynı cinse girip girmediğini görmek gerekir: çünkü zıtlar, cinse hiçbir zıt yoksa, aynı cins içinde olmak zorundadırlar. Fakat cinsin bir zıddı varsa, nev'in zıddının, zıt cinste bulunup bulunmadığını incelemek gerekir: çünkü, cinse herhangi bir zıt olmadıkça, zıt nev'i gerekli olarak, zıt cins içinde olmak zorundadır. Bu noktalardan her biri tümevarım vasıtasıyla aydınlanabilir. — Daha, nev'in zıddının mutlak olarak hiçbir cins içinde bulunmayıp, söz gelimi, iyilik gibi kendinin bir cins olup olmadığını

görmek gerekir: gerçekte, bu terim bir cins içinde değilse zıddı da bir cins içinde olmayacak, ama kendisi bir cins olacaktır, nitekim iyilik ve kötülük için durum budur, çünkü onlardan hiçbirisi bir cins içinde bulunmayıp her birisi bizzat bir cinstir. — Bundan başka, hem cinsin, hem nev'in herhangi bir şeyin zıtları olup olmadığını, birinin değil, bu zıtlardan bir çiftinin bir ara nev'i haiz olup öbürünün olmadığını görmek gerekir. Gerçekte, cinslerin bir ara nev'i varsa nevilerin de vardır; nevilerin varsa cinslerin de vardır, nitekim bu, fazilet ve rezilet, adalet veya haksızlık için vâkidir. Burada bu çiftlerden her birisinin bir ara nev'i vardır. Buna, her ne kadar iyilik ve kötülük arasında bulunsa da sağlık ve hastalığın hiçbir ara nev'i yoktur diye itiraz olunabilir. — Daha, fiilen hem cinsler, hem de neviler için bir ara nev'i bulunsa bile bu ara nev'in her iki halde de aynı tarzda bulunup bulunmadığını, fakat birinde sırf bir inkâr olarak, öbüründe bir konu olarak bulunup bulunmadığını incelemek gerekir. Umumi kanaat, gerçekte, ara nev'in her iki halde de, fazilet ve rezilete, adalet ve haksızlıkta olduğu gibi, aynı tarzda bulunmak zorunda olduğudur, çünkü bu iki çiftten her birisinde ara nev'i sırf bir inkâr gibidir. — Bundan başka, cinsin zıddı bulunmadığı zaman, sade nev'in zıddının aynı bir cinsten bulunup bulunmadığını değil, aynı zamanda ara nev'in orada bulunup bulunmadığını incelemek gerekir, çünkü ak ve kara misalinde olduğu gibi, uçların bulunduğu yerde orta terim de vardır : renk hem onların hem de aradaki bütün renklerin cinsidir. Buna, yokluk, eksiklik ve fazlalık aynı bir cinstedir diye itiraz olunabilecektir (çünkü her ikisi de kötülük içindedir), halbuki aralarında bulunan tam ölçülülük kötülük içinde değil, iyilik içindedir. — Daha, cinsin herhangi bir zıddı olduğu halde, nev'in hiçbir zıddı olup olmadığını da incelemek gerekir : çünkü cinsin herhangi bir zıddı varsa nev'in de vardır. Faziletin rezilete, adaletin haksızlığa zıt olduğu gibi. Bunun gibi, başka misaller incelenirse' bunun böyle olduğu açıkça görülebilecektir. Sağlık ve hastalık durumu ileri sürülerek itiraz olunabilir: umumi olarak sağlık, hastalığın zıddıdır, halbuki hastalığın bir nev'i olan belli bir hastalık hiçbir şeyin zıddı değildir: söz gelimi, humma ve göz iltihabı (ophtalmie), veya herhangi bir başka hususi hastalık gibi.

Bir tez çürütülmek istendiği zaman, işte incelemeye bu türlü tarzlarda başlamalıyız: çünkü bizim sözünü ettiğimiz karakterler iddia edilen cinse ait değilse, verilen terimin cins olmadığı açıktır — Fakat tez koymak icabederse, üç tarzda işe başlanır: ilkin cinsin zıddı olmadığı zaman nev'in zıddının gösterilen cins içinde bulunup bulunmadığını görmek lâzımdır : zıt cins içinde bulunursa, adı geçen nev'in de orada bulunduğu apaçıktır. Bundan başka, ara nev'in gösterilen cins içinde bulunup bulunmadığını görmek gerekir: çünkü orta terimin bulunduğu yerde uçlar da bulunur. Ve daha, cinsin bir zıddı olduğu zaman, zıt nev'in zıt cins içinde bulunup bulunmayacağını incelemek gerekir, çünkü orada bulunursa sözü edilen nev'in de sözü edilen cins içinde bulunması açıktır.

Üstelik, infleksiyonlara ve dizili terimlere dikkat etmek ve ister bir tez çürütülsün, ister konulsun, aynı şekilde ard arda gelip gelmediklerini görmek lâzımdır. Gerçekte tek bir terime ait olan veya ait olmıyan her yüklem aynı zamanda hepsine aittir veya ait değildir: söz gelimi, adalet herhangi bir ilim ise, *âdilce*, *âlimce*, *âdil* de *âlim'dir*. halbuki bu terimlerden biri böyle değilse, geri kalan terimlerden hiçbirisi böyle değildir.

Üstelik, aralında buna benzer bir münasebet bulunan nesnelerin durumunu göz önünde tutmak gerekir. Böylece, boş olanın hazza, faydalı olanın iyiliğe olan münasebetinin aynı münasebettedir.. Çünkü her bir halde, biri öbürünü husule getirir. Demek, has öz yönünden bir iyilikse, hoş olan da öz yönünden, faydalı bir şey olacaktır: öyleyse o, şüphesiz, bir iyilik husule getirme ajanı olacaktır, çünkü haz bir iyiliktir. — Var olma ve yok olmaların durumunu da yine aynı tarzda göz önünde tutmalıdır: söz gelimi, *yapı yapmak*, faal olmak ise, *yapı yapmış olmak*, *faal olmuş olmak*'tır. Öğrenmek, *hatırlamak* ise, *öğrenmiş olmak* da *hatırlamış olmak*'tır, *inhilâl etmek harap olmak* ise, *inhilâl etmiş olmak*, *harap olmuş olmak*'tır ve inhilâl etme, harap olmanın bir nev'idir. — Var olma veya yok olma ajanları için, kabiliyetler ve kullanmalar için olduğu gibi, durum aynıdır; umumi olarak bir tez ister çürütülsün, ister konulsun, bizim var olma, yok olma hakkında söylediğimiz gibi, herhangi bir benzerliğe göre nesneleri göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, tahribetme ajanı bir inhilâl ajanı ise, o zaman *harap olmak*, *inhilâl etmek*'tir; var olma ajanı bir üretme ajanı ise, vücuda getirilmek (*****), de hâsıl olmak'tır, ve var olma bir hâsıl olmadır.

Kabiliyetler ve kullanmalar hakkında da bu yine böyledir: gerçekte, kudret bir istidat ise, *muktedir olmak* da *müstait olmak*'tır; her hangi bir şeyin kullanılması bir faaliyet ise, o zaman *kullanmak*, *hareket etmek*'tir, veya *kullanmış olmak*, *hareket etmiş olmak*'tır.

Nev'in karşısı bir yoksunluk ise, bir tez iki tarzda çürütülebilir, ilkin, karşının verilen cins içinde bulunup bulunmadığını araştırmakla: çünkü, ya yoksunluk mutlak olarak hiçbir zaman aynı cins içinde değildir, veya hiç olmazsa, aynı yakın cins içinde değildir: söz gelimi, görmeyi içine alan yakın cins duyum ise körlük bir duyum olmayacaktır. İkinci tarzda; hem cins, hem de nev'e karşı olan bir yoksunluk varsa, fakat nev'in karşısı cinsin karşısı içinde bulunmazsa, verilen nevi de verilen cins içinde bulunamayacaktır. — O halde bir tez çürütüldüğü zaman, bizim şimdi gösterdiğimiz kaideleri kullanmak lâzımdır, fakat bir tez konulduğu zaman, ancak bir tek yöntem vardır. Karşı nevi, karşı cins içinde bulunursa bahis konusu olan nev'ide bahis konusu edilen cins içinde olacaktır, söz gelimi, körlük, bir duygusuzluk nev'i ise, görme bir duyum nevidir.

Bizim ilinti için gösterdiğimiz tarzda, terimlerin düzenini aksine çevirerek

<cinsin ve nev'in> inkârlarını da incelemek gerekir: sözgelimi, hoş olan, öz yönünden bir iyilikse, bir iyilik olmıyan şey hoş değildir. Gerçekte, bu böyle olmasaydı, hattâ iyi olmıyan bir şey bile hoş olurdu. Fakat iyilik hoşun cinsi ise, iyi - olmıyan bir şeyin hoş olması imkânsızdır; çünkü kendi hakkında cinsi tasdik edilmıyen bir şeyin hakkında, nevilerin de hiçbirisi tasdik edilmez. — Bir tez koymak için aynı incelemeye girişmek gerekir : çünkü iyi olmıyan şey hoş değilse, hoş bir iyiliktir; öyle ki iyilik hoşun cinsi olur.

Nevi bir görelî ise, cinsin de bir görelî olup olmadığını incelemek gerekir: çünkü nevi görelîlerdense, cins de onlardandır, her ikisi de görelîlerden olan iki kat ve çok kat misalinde olduğu gibi. Fakat cins, görelîlerdense, nev'in de onlardan olması gerekli değildir: bu suretledir ki ilim bir görelîdir, ama gramer değil. Veya, hattâ belki bizim ilk beyanımızda doğru görünmiyecektir: çünkü fazilet öz yönünden güzel bir şeydir ve öz yönünden bir iyiliktir, bununla beraber fazilet bir görelî olduğu halde, iyi ve görelî olmayıp niteliklerdir.

Ve yine, nev'in, kendi kendine denildiği zaman, ve cinse göre denildiği zaman, aynı şeye taallûk edip etmediğini görmek gerekir: Söz gelimi, misil, yarımın misli denilmişse çoğun da yarımın çoğu olması da lâzımdır; aksi takdirde çok, mislin cinsi olamaz.

Bundan başka, terimin hem cins, hem decinsin bütün cinsleri için aynı bir şeye nispetle denilip denilmediğini görmek gerekir. Çünkü misil yarımın çoğu ise, o zaman fazla da, yarım hakkında söylenmiş olacaktır. Ve umumi bir tarzda, misil yarıma taallûk eden daha yüce bütün cinslere göre söylenmiş olacaktır. İtiraz olunabilir ki bir terim için, kendi kendine denildiği zaman ve cinse göre söylendiği zaman, aynı bir şeye nispetle denilmesi gerekli değildir: Çünkü ilim konusunun ilmi denilir, halbuki konusunun değil, ruhun bir hali, bir istidadı olduğu söylenir.

Daha, cins ve nev'in infleksiyonları hususunda aynı tarzda kullanılıp kullanılmadıklarını, söz gelimi, herhangi bir şey'e, herhangi bir şey **'in** veya bambaşka tarzda denilip denilmediklerini görmek gerekir. Çünkü cins misil ve daha yüce cinsleri misalinde olduğu gibi, nev'in kaderini takibeder, çünkü hem herhangi bir şey **'in** misli hem de çoğu diyoruz. İlim durumunda da bu böyledir, çünkü hem ilmin kendisi, hem de cinsleri, söz gelimi, istidat ve hal herhangi bir şey'in olduğu söylenirler. Bazan bunun böyle olmadığı ileri sürülerek itiraz edilebilir: Çünkü biz herhangi bir şey'e üstün, herhangi bir şey'e zıt deriz, halbuki bu terimlerin cinsi olan **başka e** ye değil **den'e** götürür, çünkü herhangi bir şey **'den** başka, denir.

Ve daha, kelimelerin «hal» lerinde benzer bir şekilde ifade edilen terimlerin misil ve çok tarzında benzer bir şekilde karşılıklı olup olmadıklarını görmek gerekir. Gerçekte, bu terimlerden her biri herhangi bir şey **'in** hakkında hem kendi kendine, hem de akis yönünden söylenmiştir. Çünkü biz hem herhangi bir şey'in yarısı, hem de herhangi bir şey **'in** parçası deriz. Hem ilim, hem de inanç için de bu yine böyledir : onlar herhangi bir şey **'in** denilirler. Akis yönünden ilmin konusu, inancın konusu benzer bir şekilde birisi **tarafından** biliniyorlar denir. O halde, bazı hallerde, bir akis neticesinde yapılan inşalar birbirinin benzeri değilse, bir terimin öbürünün cinsi olmadığı apaçıktır.

Nev'in ve cinsin eşit sayıda «hal»e taallûk edip etmediğini araştırmak da gerekir, çünkü umumi olarak kabul olunur ki her ikisi de benzer tarzda ve veriş (****) ve bağış (*****) gibi, aynı eşit sayıda «haller» için tasdik edilmişlerdir, çünkü bağış herhangi bir şey'in bağışdır, veriş ise herhangi bir şey **'in** ve herhangi bir kimse'ye verişidir; bağış iade olunmıyacak bir veriş olmakla, veriş bağışın cinsidir. Bununla beraber, bazı şeyler için, hallerin sayıca eşitliği vâki olmaz, çünkü misil herhangi bir şeyin misli olduğu halde fazla ve en büyük herhangi bir şey **'de**, aynı zamanda herhangi bir şey **'in** dir, çünkü fazla olan şey, veya' daha büyük olan şey daima hangi bir şey **'de** fazladır ve herhangi bir şeyin fazlasıdır. Öyle ki şimdi sözünü ettiğimiz terimler, mislin cinsleri değildir, çünkü nevile aynı sayıda "haller"e taallûk etmezler ; veya şu vardır ki, o zaman nevile cinsin eşit sayıda "haller"e taallûk ettikleri bütüncül olarak doğru değildir.

Nev'in karşısının, kendi cinsi olarak cinsin karşısına sahip olup olmadığını da görmek gerekir : söz gelimi, mislin cinsi çok katlık olursa, yarımın cinsi de çok katlık-altı olacaktır, çünkü cinsin karşısının daima karşı nevin cinsi olması lâzımdır. İlmin öz yönünden bir duyum olduğu konulursa, ilim konusunun öz yönünden duyulabilen olması gerçektir. Halbuki bu varit değildir. Her ilim konusu bir duyulabilen değildir, çünkü bazı düşünülebilenler vardır ki bunlar ilim konusudur. Bunun neticesi olarak, duyulabilen, ilim konusunun cinsi değildir; olmayınca da, duyum da ilmin cinsi değildir.

Mademki, bazı göreliler, arasında bazıları gerekli olarak nesneler içinde bulunuyorlar, veya kendileri için kullanılmış bulundukları nesnelere taallûk ediyorlar (söz gelimi, istidat, durum ve ölçülülük bunlardandır, çünkü şimdi sözünü ettiğimiz terimler, kendileri için

kullanılmış olduklarından başka hiçbir şeyde bulunmazlar), halbuki daha başkaları kendileri için kullandıkları nesnelerde gerekli olarak bulunmazlar, sadece bulunabilirler (ruh bir ilim konusu ise durum budur: çünkü hiçbir şey ruhu kendi kendinin ilmini haiz olmaktan alıkoymaz, bu bir gereklilik olmasa bile. Çünkü aynı zamanda bu aynı ilmin bir başka şeyde bulunduğu da vâki olabilir), ve mademki bir kısmı da, nihayet, kendileri için kullanılmış bulundukları nesnelerde mutlak surette bulunamazlar (sözgelimi, zıt içinde olmanın zıt için, veya ilim konusu içinde ilim için; meğer ki ilim konusu ruh veya insan olmuş bulunmıya) ; bu şartlar içinde, hasmın bir sıranın bir terimini o sıraya ait olmıyan bir cins içine koyup koymadığını incelemek gerekir; söz gelimi, hafızanın ilmin bir sükunu olduğunu söylediye. Gerçekte, her sükûn, sükûn halindeki nesne içinde bulunur ve ona taallûk eder. Öyle ki ilmin sükûnu aynı zamanda ilim içindedir. Bunun sonucu olarak hafızanın kendisi de ilim içindedir, çünkü ilmin sükûnudur. Bu ise, gerçekte hafıza ruh içinde olduğundan, mümkün değildir. —

Şimdi sözünü ettiğimiz yer, esasen ilintide de müşterektir: gerçekte, sükûnun hafızanın cinsi olduğunu söylemenin, veya onun bir ilintisi olduğunu iddia etmenin pek ehemmiyeti yok, çünkü hafızanın bir sükûn olması ne tarzda olursa olsun, kendi konusu olduğu bu türlü argümantasyon tatbik olunacaktır.

5

< BAŞKA YERLER >

Hasmın *hali* fiilin içine mi, yoksa fiilî halin içine mi koyduğunu da görmek gerekir : söz gelimi, duyumun beden tarafından nakledilen bir hareket olduğu söylenirse; çünkü duyum bir haldir, hareket ise bir fiildir. Hafızanın bir kavramayı tutmak hassasını haiz olan bir hal olduğu söylenirse durum yine böyledir, çünkü hafıza asla bir hal olmayıp daha ziyade bir fiildir. Hali, kendisinin bir neticesi olan güc (*****) içinde sıralamakla da aldanılır: söz gelimi, hilim ve mülâyemet, öfkesini zaptetmek, cesaret ve adalet ise korkulara, hırs ve tamahlara galebe çalmaktır denmişse ; çünkü cesur ve halim diye sadece her ihtirastan kurtulmuş insana, ve kendine hâkim diye de bir ihtirasa mâruz olan, ama kendini ona bırakıvermiyen kimseye denilir. Esasen her iki halin de neticesinin, bir ihtirasa mâruz kalındığından sürüklenmiş olunmıyacak, fakat ona hâkim olunacak bir mahiyette bir kudret olması da vâki olabilir. Bunun bir halde cesaretin, öbür halde de hilim ve mülâyemetin özü olmadığı da daha az doğru değildir: özleri, bu türlü ihtiraslar hakkında mutlak surette hiçbir bun ve karışıklık hissetmemek vakıasıdır.

Arasıra da, herhangi bir netice, cins olarak vaz' olunur, söz gelimi, öfkenin cinsi olarak, elem; itminan (****) ın cinsi olarak da inanç gibi. Sözü geçen iki terim, gerçekte, herhangi bir tarzda verilen nevilerin ikinci terimidir, ama onlardan hiçbirisi onların cinsi değildir. Çünkü öfkeli adam elemi duyar, halbuki elem, onun içinde öfkeden önce doğmuştur; öfke elemnin sebebi değil, aksine olarak, elem öfkenin sebebidir, öyle ki, mutlak mânada öfke bir elem değildir. Aynı muhakeme gereğince, itminan bir inanç değildir, çünkü itminan var olmakta devam etmeksizin inanın aynı kalması mümkündür, bu ise itminan inancın bir nev'i oldukça olamaz: bir şey, gerçekte, nev'i büsbütün değiştirildi mi, aynı kalamaz : bu suretledir ki aynı hayvanın bazen bir hayvan olabilmesi, bazen bir hayvan olmaması mümkün olamaz. Bunun aksine olarak, bir inanca sahip olmanın gerekli bir şekilde, bir itminana da sahip olmak olduğu müdafaa olunursa, inanç

ve itminan o zaman eşit bir kaplam alacaklardır, öyle ki bu tarzda bile, biri öbürünün cinsi olmayacaktır, çünkü cinsin nev'inden daha büyük bir kaplamı haiz olması gerekir.

Yine hem cinsin hem de nev'in tabii olarak herhangi bir konuda vâki olabilip olamadığını görmek de gerekir; çünkü nev'i içine alan, cinsi de içine alır: söz gelimi, akı içine alan, rengi de içine alır, grameri içine alan, ilmi de içine alır. O halde ayıba bir korku, öfkeye de bir elem denirse, bundan cinsin ve nevi'n aynı bir konu içinde olmayacakları sonucu çıkacaktır. Çünkü, bir yandan, ayıp ruhun akli bölümü içinde, korku **alınan** bölümü içindedir ; bir yandan da, elem ruhun iştihai bölümü içindedir (çünkü haz da bu bölüm içindedir), öfke ise alınan bölüm içindedir. Bunun neticesi, tabii olarak, nevilerle aynı ruh bölümü içinde husule gelmediklerinden verilen terimlerin cins olmadıklarıdır. Tıpkı bunun gibi, dostluk ruhun iştihai bölümünde bulunuyorsa, iradenin bir nev'i olamaz, çünkü irade her zaman akli bölüm içinde bulunur.— Bu yer esasen ilinti için de faydalıdır: aynı şey içinde hem ilinti, hem de kendisinin bir ilintisi olduğu şey, aynı şey ilimde bulunur, öyle ki aynı şeyde belirmiyorlarsa, bir ilintinin karşısında bulunulmadığı açıktır.

Daha, nev'in, yalnız herhangi bir münasebet altında sözü edilen cinse katılıp katılmadığını da görmek gerekir; çünkü umumi olarak kabul olunur ki cins yalnız her hangi bir münasebetle katılmaz. İnsan herhangi bir münasebet altında bir hayvan değildir, gramer de herhangi bir münasebet altında bir ilim değildir. Öbür hallerde de bu böyledir. O halde nevilerden bazıları için, cinse yalnız herhangi bir münasebet altında katılıp katılmadığını göz önünde tutmak gerekir: söz gelimi, hayvanın öz yönünden bir duyulabilen veya bir görülebilen olarak gösterilmiş olup olmadığını göz önünde tutmak gerekir; çünkü herhangi bir münasebet altındadır ki hayvan duyabilen veya görülebilen bir nesnedir: o, ruhuna göre değil, bedenine nispetledir ki duyulabilen veya görülebilen, öyle ki duyulabilen ve görülebilen hayvanın cinsi olamazlar.

Bazan da bütünün bölüm içine konulduğunun farkına varılmaz: söz gelimi, hayvan bir canlı vücuttur, denilirse. Fakat bölüm, hiçbir suretle bütün hakkında tasdik edilmiş değildir, öyle ki vücut, hayvanın bir bölümü olduğundan, hayvanın cinsi olamaz.

Yerilecek veya önlenecek herhangi bir şeyin güc içine, başka bir deyimle, mümkün içine konulup konulmadığını da görmek gerekir: söz gelimi, sofistin, veya iftiracının, veya hırsızın, başkasına ait olan şeyi haksız yere ele geçirmeye muktedir olan kimse veya iftira etmeye veya sofistçe düşünmeye muktedir olan kimse olarak tarif edilip edilmediğini görmek gerekir. Çünkü bizim sözünü ettiklerimizden hiçbirisi bu fiillerden birini ifa etmek kabiliyetini haiz olduklarından ötürü böyle adlandırılmamıştır. Çünkü Tanrı ve iyi insan bile kötü fiiller yapmak gücünü haizdirler, bununla beraber, bu onların karakteri değildir; gerçekte, ancak serbest iradesi ile kötülük yapan kimselere kötü denilir. Her gücün arzuya şayan nesnelerden olduğunu ilâve edelim : gerçekte, hattâ kötülük yapmak için kabiliyetler bile arzuya şayandırılar, ve bunun içindir ki Tanrının ve faziletli insanın bile bunlara sahip olduğunu söylüyoruz, çünkü onlar, kötü fiiller yapmaya muktedirler, diyoruz. Bunun sonucu olarak, güc, yerilebilenin cinsi olmayacaktır; aksi takdirde, bundan yerilebilen herhangi bir şeyin arzuya şayan olduğu neticesi çıkacaktır, çünkü herhangi bir yerilebilen güc mevcut olacaktır.

Değerli veya kendiliğinden arzuya şayan bir şeyin güc içine, mümkün veya istihsal edici olan içine konulup konulmadığını da görmek gerekir, çünkü her güc, her mümkün ve her istihsal âmili, ancak bir başka şey dolayısıyla arzuya şayandır.

Veya daha, iki veya daha çok cins içinde olan bir şeyin onlardan yalnız birinin içine

konulup konulmadığını da görmek gerekir. Gerçekte, aldatıcı ve iftiracı gibi, tek bir cins içine konulması mümkün olmıyan bazı şeyler vardır; çünkü bir iftiracı veya aldatıcı olmak için, güçsüz serbest seçmeye sahip olmak, veya serbest seçmesiz güce sahip olmak yetmez, ama iki şeyi birleştirmek lâzımdır. Bundan gösterilen terimlerin tek bir cins içine değil, ikisi içine koymak gerektiği sonucu çıkar.

Bundan başka, bazan, tersine çevirerek, cins bir ayırım olarak, ayırım da bir cins olarak verilir: söz gelimi, şaşkınlık, bir hayret ifratıdır, ve itminan ise bir inanç sağlamlığıdır, denilirse. Gerçekte, ne ifrat, ne de sağlamlık bir cins değildir, ama bir ayırımdır; çünkü umumi olarak kabul olunur ki şaşkınlık ifrat derecede bir hayret; itminan, sağlam bir inançtır, öyle ki cins olan hayret ve inançtır; ifrat ve sağlamlık ise ayırımdır. — Bundan başka, ifrat ve sağlamlık cins olarak verilirse, cansız nesneler itminana ve şaşkınlığa sahip olacaklardır. Gerçekte, her bir nesnenin sağlamlığı ve ifratı sağlamlık ve ifratı olan her şeyde mevcut olacaktır; o halde şaşkınlık bir hayret ifratı ise, şaşkınlık hayret içinde mevcut olacaktır, öyle ki hayret şaşkına dönecektir. Bunun gibi, itminan da, şayet bir inanç sağlamlığı ise inanç içinde olacaktır; öyle ki inanç mutmain olacaktır. — Üstelik bu mahiyette bir cevap veren kimsenin sağlam sağlamlıktan ve müfrit ifrattan bahsedeceği de tutacaktır. Gerçekte, sağlam bir itminan ve müfrit bir şaşkınlık vardır; o halde, itminan bir sağlamlık ise sağlam bir sağlamlık mevcut olacaktır. Müfrit bir şaşkınlık varsa bu yine aynıdır : demek, şaşkınlık bir ifrat ise, müfrit bir ifrat olacaktır. Halbuki ilmin bir ilim konusu olduğunu veya hareketin bir hareket eden olduğunu söylemek doğru olmadığı gibi bu noktalardan hiçbirisi doğru değildir. Yine bazan, cinsi içine olduğu gibi, tesirlenmiş konu içine değişme koymakla da aldanılır: söz gelimi, ölümsüzlüğün öncesiz -sonrasız bir hayat olduğu söylendiği vakit. Çünkü ölümsüzlük hayatın herhangi bir değişimi veya ilintisi gibi görünüyor. Bir insanın ölümlü iken ölümsüz olmasına müsaade edilse bu söylenenin hakikat olduğu açıkça meydana çıkar: çünkü hiçbir kimse bu adamın başka bir hayat elde edeceğini iddia etmiyecektir, fakat sadece herhangi bir ilintinin veya değişikliğin bu aynı hayatta vâki olduğunu müdafaa edecektir. Bundan, hayatın ölümsüzlüğün cinsi olmadığı neticesi çıkar.

Daha, bir değişmeye cins olarak, kendisinin bir değişmesi olduğu konunun gösterilip gösterilmediğini de görmek gerekir: söz gelimi, rüzgâr, hareket halinde olan havadır, denilirse. Rüzgâr daha ziyade havanın bir hareketidir; çünkü her zaman, hareket ettiği zamanda olduğu kadar sükûnet halinde de hep aynı havadır. Bunun sonucu olarak, rüzgâr mutlak surette hava değildir: çünkü o zaman hava hareket etmediği zaman bile rüzgâr mevcut olurdu, çünkü var olmakta devam eden biraz önce rüzgâr olan havadır. Bu türlü öbür haller için de mülâhaza aynıdır. Bu misalde, rüzgârın hareket halinde hava olduğunu kabul etmek zorunda olduğumuzu farz etsek bile, yine bu türlü bir ifadenin cinslerinin hakiki cins olmıyan bütün nesnelere şâmil olmasını kabul etmemelidir: bunu ancak verilen cinsleri doğru olarak tasdik edilmiş olan nesnelere tatbik etmelidir. Gerçekte, bazı hallerde, öyle geliyor ki bu cins hakiki cins değildir, söz gelimi, çamur ve kar misalinde olduğu gibi: gerçekte, karın, tekâsüf etmiş su olduğu, çamurun yaş ile karışık toprak olduğu umumi olarak söylenir, halbuki ne kar sudur, ne de çamur topraktır; -öyle ki verilen terimlerden hiçbirisi bir cins olmıyacaktır, çünkü cins bütün bu neviler hakkında doğru olmak zorundadır. Bunun gibi, şarap da, Empedokles'in ağaç içinde tahammür etmiş su'dan bahsettiği tarzda, tahammür etmiş su değildir; çünkü mutlak olarak, şarap su değildir.

< BAŞKA YERLER >

Bundan başka, verilen terimin mutlak olarak hiçbir şeyin cinsi olup olmadığını görmek gerekir, çünkü apaçık olarak o zaman gösterilen nev'in cinsi de değildir. Bu incelemenin ise gösterilen cinse katılan nesnelerin hiçbir suretle nevi yönünden birbirinden ayrı olup olmadıklarını göz önünde tutarak yapılması lâzım gelir: bu, söz gelimi, nevi yönünden birbirinden farklı olmıyan ak nesnelerin durumudur, halbuki bir cinsin neveleri her zaman ayırırlar. Bundan akın hiçbir şeyin cinsi olamayacağı sonucu çıkar.

Daha, cins veya ayırım olarak gösterilmiş olanın bütüncül bir yüklem olup olmadığını da görmek gerekir, çünkü bir hayli bütüncül yüklem vardır: bu suretledir ki Varlık ve Bir bütüncül yüklemlere dahildirler. O halde Varlık bir cins olarak verildiyse, bunun her şeyin cins olacağı apaçıktır, çünkü, bütün bunlar hakkında tasdik edilmiştir; çünkü cins kendi nevelerinden başka hiçbir şeye yüklenmiş değildir. Bunun sonucu olarak, Bir'in kendisi de Varlık'ın bir nev'i olacaktır. Böylece, netice olarak kendisi hakkında cinsin tasdik edildiği her şey, nev'in de kendisine yüklendiğini görecektir. Çünkü Varlık ve Bir mutlak olarak bütün hakkında, tasdik edilmiştir, halbuki nev'in cinsten daha az kaplamı haiz olması lâzım gelir. Bir yanda da bir bütüncül yüklem bir ayırım olarak gösterildiyse, apaçıktır ki ayırım ya cinse eşit veya ondan üstün bir kaplam olacaktır: çünkü cinsin kendisi de bütüncül yüklemlerden ise ayırımın cinsin kaplamına eşit bir kaplamı olacaktır; halbuki cins bir bütüncül yüklem değilse, ayırım ondan daha çok kaplamı haiz olacaktır.

Bundan başka, kar misalindeki ak gibi, cinsin nev'e yüklenmesinin bir konu *içinde* mi yüklendiğini görmek gerekir: o zaman, onun cins olamayacağı apaçıktır, çünkü cinsin nev'i hakkında söylenmesi yalnız bir konu *hakkında* dır.

Cinsin nev'iyile sinonim olup olmadığının da incelenmesi gerekir: çünkü cins, sinonim olarak bütün neveler hakkında tasdik edilmiştir.

Bundan başka, hem nevi için, hem de cins için bir zıt bulunduğu zaman, zıtların en iyisinin en kötü cins içine konulup konulmadığını da görmek gerekir: çünkü bundan, geri kalan nev'in geri kalan cins içinde olacağı sonucu çıkacaktır, çünkü zıtlar zıt cinsler içindedirler; ve böylece en iyi nevi en kötü cins içinde, en kötüsü de en iyi cins içinde olacaktır. Halbuki umumi olarak kabul olunur ki en iyi nevi en iyi cins içine girmek zorundadır. Aynı nevi iki cinse karşı aynı tarzda bulunduğu halde, o en iyi cins içine değil de, en kötüsü içine konuldu ise: söz gelimi, ruh öz yönünden bir hareket, veya bir hareket eden olarak tarif olundu ise, yine yanılma vardır. Aynı ruh, gerçekte, hem bir sükûnet ilkesi, hem de bir hareket ilkesi olarak görünüyor. Öyle ki sükûnet daha iyi ise, ruhu işte bu sonuncu cins içine koymak gerekir.

Bundan başka, daha çok, daha azdan da isdidlâl etmek gerekir. Bir tez çürütüldüğü zaman, cins çoğu kabul ediyor da, nevi bunu ne kendisini, ne de ona göre aldandırılan terimi etmiyor mu, görmek lâzımdır: söz gelimi, fazilet daha çoğa elverişli ise adalet ve âdil de böyledir, çünkü bir adam bir başkasından daha âdil denilir. O halde verilen cins daha çoğa elverişli ise, halbuki nevi, ne kendisi, ne de kendisine göre adlandırılan terim elverişli değilse, verilen terim cins olmayacaktır.

Dahası, bir cinsten daha fazla veya onunla aynı derecede görünen şey bir cins değilse,

gösterilen terimin de cins olmadığı apaçıktır. Bu yer, bilhassa nevilerin hiçbir ayırdın konusu olmıyan, dolayısıyla aralarından hangisinin olduğunu gösteremediğimiz birçok özlük yüklemeleri haiz göründükleri hallerde faydalıdır: söz gelimi, elem ve hakir görüldüğümüz duyusu, mûtat olarak öz yönünden öfkeye yüklenmişlerdir, çünkü öfkeli adam hem elem duyar, hem de kendini tahkir edilmiş hükmeder. Aynı araştırma şekli başka herhangi bir neville kıyaslandığı zaman nev'e de tatbik olunur: gerçekte, verilen cins içinde, daha çok veya eşit derecede gibi görünen şey, cins içinde değilse, verilen nev'in de cins içinde olmıyacağı apaçıktır.

Demek, bir tez çürütölmek istenilirse, şimdi söylenildiğı gibi işe başlamak gerekir. Bunun aksine olarak, onu kurmak gerekirse, o zaman hem verilen cins, hem de nevi daha çoğa elverişli ise, yer tatbik olunmaz; çünkü her iki terim daha çoğu kabul etseler bile, hiçbir şey birini öbürünün cinsi olmaktan alakoymaz: bu suretledir ki güzel ve ak daha çoğa elverişlidir, bununla beraber, onlardan hiç birisi öbürünün cinsi değildir. — Bir yandan da, cinslerin kendi aralarında mukayesesi, ve nevilerin kendi aralarında mukayesesi faydalıdır: söz gelimi, falan şey ve falan başkası eşit derecede bir cins olarak görünüyorsa, o zaman biri bir cins ise öbürü de cinstir. Daha az cinsi görünen şey bir cins ise, fazla görünen şey de bir cinstir: söz gelimi, güc, faziletten daha çok, kendi kendine hâkimiyetin cinsi ise, o zaman fazilet bir cins ise, güc de cins olacaktır. Aynı müşahede nev'e de tatbik olunacaktır: filân şey ve filân başkası eşit derecede, sözü edilen cinsin bir nev'i gibi görünüyorsa, ve biri bir nevi ise, öbürü de nevidir ve daha az nevi görünen şey bir nevi ise, fazla görünen de nevi olacaktır.

Bundan başka, bir tez koymak için, verilmiş bir tek nevi değil, bir çok ve ayrı nevilerin mevcut olduğunu farz ederek, cinsin kendinin cinsi olarak verildiğı nesneler hakkında cinsin öz yönünden tasdik edilip edilmediğini incelemek gerekir: çünkü o zaman o, şüphe yok, cins olacaktır. Fakat verilen nevi bir tek ise, cinsin öz yönünden başka neviler hakkında da tasdik edilip edilmediğini incelemek gerekir, çünkü yenibaştan, netice cinsin birçok ve ayrı ayrı neviler hakkında tasdik edildiğı olacaktır.

Ye mademki bazılarının kanaatine, ayırımın kendisi de neviler hakkında öz yönünden tasdik ediliyor, daha yukarda beyan edilen, ilk ilkelerden faydalanarak cinsi ayırımdan ayırdetmek gerekir, tiki, cins ayırımdan daha büyük bir kaplamı haizdir; sonra bir nesnenin özünü vermek için ayırımdan ziyade cinsi göstermek daha uygundur (çünkü insanın bir yürüyen olduğunu söylemektense, insanın bir hayvan olduğunu söylemek insanın özünü daha iyi ifade eder); nihayet, cins ayırımın bir niteliğini ifade etmediğı halde ayırım her zaman cinsin bir niteliğini ifade eder: bir yürüyen denmekle herhangi bir nitelikteki bir hayvan gösterilir, halbuki bir hayvan denmekle herhangi bir nitelikteki bir yürüyen ifade edilmez.

O halde ayırımın bizim dediğimiz tarzda, cinsten ayırdedilmesi gerekir. — Mademki müzikal (*****) âlim bir şeyse, musiki de bir ilim olarak görünüyor; mademki yürüyen yürümek olgusu ile hareket ediyorsa, yürüyüş de herhangi bir hareket olarak görünüyor; bu şartlar içinde. bizim herhangi bir şeyi içine koymak istediğimiz bir cinsi gösterdiğimiz tarzda tutulmak lâzım gelir: söz gelimi, ilmin öz yönünden bir itminan olduğunu tasdik ve ispat etmek istersek, ilmi haiz olması ile ilmi haiz olanın mutmain olup olmadığını görmek gerekir; çünkü o zaman ilmin herhangi bir itminan olacağı apaçıktır. Aynı tabiattaki bütün misallerde işe aynı tarzda başlamalıdır.

Bundan başka, mademki bir nesneyi, kendisiyle karşılanamaz olmakla beraber, her zaman takibeden yüklemi cinsten ayırdetmek zordur; filân şey bir başka şeyi bütüncül olarak takip ederse, buna karşılık sonuncusu birinciyi bütüncül olarak takibetmözse, (bu suretledir ki, söz

gelimi, atalet her zaman sükûnu; bölünebilen sayıyı takibeder, fakat aksi olmaz, çünkü ne bölünebilen, gerçekte, her zaman bir sayıdır, ne de atalet bir sükûndur, kendi kendine delil serdolunduğunda, öbürünün kendisiyle karşılanamaz olduğu zaman daima takibeden terimin cins olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Buna karşılık, bu delili gösteren hasım ise, buna bütün hallerde muvafakat etmemek gerekir. Ona, var-olmıyanın her zaman olmakta olanın (çünkü olmakta olan var değildir) her zaman neticesi olduğunu ve onunla karşılanamaz olduğu (çünkü var-olmıyan şey her zaman olmaz), ve bununla beraber, var-olmıyanın mutlak surette hiçbir nevi olmadığından, var-olmıyanın olmakta olanın cinsi olmadığı itirazı yapılabilir.

Cinse ait olan meseleler, o halde, bizim yaptığımız gibi incelenmek zorundadırlar.

< HASSA ÜZERİNDE UMUMİ BİLGİLER VE TÜRLÜ NEVİLERİ >

Teklif edilen yüklem bir hassa olduğunu veya bir hassa olmadığını bilmek meselesi aşağıdaki yerler vasıtasıyla tâyin edilmelidir.

Verilen bir hassa ya kendinden ve her zaman, veya bir başka şeye göre ve bir zaman içindir ; söz gelimi, tabii olarak halim bir canlı olmak insanın **kendinden** bir hassasıdır; söz gelimi, birinin emretmeye, öbürünün itaat etmeye kabiliyetli olmasıyla bedene nispetle ruhun hassası **görelilik** bir hassadır; söz gelimi, Tanrı için ölümsüz bir canlı olmak **daimi** bir hassadır; nihayet, söz gelimi, gymnasion'da gezinmek bir insan için muvakkat bir hassadır.

[Bir başka şeye göre verilen hassa kâh iki, kâh dört mesele teşkil eder. Gerçekte bir şeye gösterilen bu aynı hassa aynı zamanda bir başkası hakkında inkâr olunursa, ancak iki mesele elde olunur: tıpkı ata göre insanın hassası iki ayaklı olmasıdır dendiği zaman olduğu gibi. Gerçekte, hem insanın iki ayaklı olmadığını, hem de atın iki ayaklı olduğunu göstermek denenebilecektir: her iki tarzda da, hassa yok olacaktır. Fakat iki hassadan biri bir konu için gösterilmiş ve ikincisi hakkında inkâr edilmişse, öbürü ise ikinci konu için gösterilmiş ve birinci hakkında inkâr edilmişse elde dört mesele olacaktır: söz gelimi, tıpkı ata nispetle insanın hassası birinin iki ayaklı, öbürünün dört ayaklı, olmasıdır dendiği zaman olduğu gibi. O zaman, gerçekte, hem insanın iki ayaklı olmadığını, hem de tabii olarak dört ayaklı olduğunu ve aynı zamanda atın iki ayaklı olduğunu, dört ayaklı olmadığını da göstermeye çalışılabilir. Bu beyanlardan tasdik ve ispat olunani, hangisi olursa olsun, tekli! edilen hassa çöker.]

Kendinden hassa, bütün öbürlerine kıyasla ve kendini geri kalanlardan ayıran bir nesne hakkında verilendir: söz gelimi, insan hakkında onun ilim edinmeye istidatlı ölümlü bir hayvan olduğu söylendiği zaman olduğu gibi. — Görelilik hassa, konuyu bütün geri kalandan değil, ancak muayyen herhangi bir şeyden tahdid edendir: böylece ilme nispetle faziletin hassası sudur ki fazilet tabii olarak ruhun birçok bölümlerinde, ilim ise yalnız aklî bölümü içinde ve akıl sahibi olan varlıklarda husule gelir. — Daimî hassa, her zaman doğru olan ve hiçbir zaman yok olmıyandır: söz gelimi, canlı için ruhtan ve bedenden mürekkep olmak gibi. — Muvakkat hassa, ancak herhangi bir zaman için doğru olan ve zaruri olarak daima, konuyu takibetmiyendir: söz gelimi, filân insan için meydanda gezinmek gibi.

Görelilik hassayı göstermek, ister bütüncül ve daimî olarak, ister çoğu zaman ve çoğu hallerde bulunan ayrımı göstermektir. Söz gelimi, bütüncül ve daimî olarak bulunan bir ayrım, insan için, hayvana nispetle, iki ayaklı olmaktır, çünkü bir insan daima ve her halde iki ayaklıdır, halbuki bir at asla ve hiçbir zaman iki ayaklı değildir. Yalnız çoğu zaman ve çoğu halde bulunan ayrım gelince, bu, söz gelimi, birisi emretmekle, öbürü itaat etmekle, iştihaî ve alıngan bölümüne kumanda etmek ruhun aklî bölümünün hassasıdır: çünkü gerçekte, aklî bölümü daima kumanda etmez, arasıra kendisine de kumanda edilir, ve iştihaî ve alıngan bölüme de daima kumanda edilmez, insanın ruhu bozulduğu vakit, arasıra o da kumanda eder.

Hassalardan, tartışma için en iyi olanları kendinden ve daimî hassalarla görelilik hassalardır. Bir görelilik hassa, gerçekte, bizim daha yukarda söylediğimiz gibi, birçok meseleler ortaya atar, çünkü teşkil edilen meseleler gerekli olarak ya iki ya dördtür; bunun sonucu olarak, temin ettiği deliller çoktur. — Kendinden ve daimi hassaya gelince, o birçok şeylere göre münakaşa ve birçok zamanlara göre müşahede olunabilir: bir kendinden hassa ise, birçok şeylere göre münakaşa olunur, çünkü hassa bütün varlıklara nispetle konusuna ait olmak zorundadır, öyle ki konu bütüne nispetle ayrılmış değilse hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır; daimî hassaya gelince, o da birçok zamanlara göre müşahede olunacaktır, çünkü konuya ait değilse, veya ait değil idiyse, veya gelecekte ait olmayacaksa. bu demektir ki o bir hassa olmayacaktır. — Muvakkat hassaya gelince, biz onu şimdiki andan başka hiçbir anda göz önünde tutmayız. Bunun sonucu olarak, ona taallûk eden deliller de çok değildir, halbuki tartışma için iyi olan bir mesele hem çok, hem de kuvvetli delilleri ortaya koyabilmektedir.

O halde, görelilik denilen hassa, ilintiye tatbik edilebilen yerlerin yardımıyla incelenmelidir ve bir şeye ait olup öbürüne ait olmamakta bulunup bulunmadığını görmelidir. — Daimî ve özlük hassalara gelince, bunları aşağıdaki yerler yardımıyla göz önünde tutmak gerekir.

2

< YERLER >

İlkin, hassanın doğru olarak ifade edilip edilmediğini görmek lâzımdır. Doğru olarak ifade edilip edilmediğini bilmek için birinci yer, hassanın konulmasının konudan daha az bilinen veya daha çok bilinen terimlerle yapıp yapılmadığını bilmekten ibarettir: tezin çürütülmesi için, daha az bilinen terimlerle olup olmadığını ve tezin konulması için, daha çok bilinen terimlerle olup olmadığını görmek gerekir. Daha az bilinen terimlerle olup olmadığını bilmek için, ilk vasıta verilen hassanın, mutlak surette, hassası gösterilmiş olan konudan daha az bilinip bilinmediğini görmekten ibarettir, çünkü bu böyle ise, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, bizim hassayı teşkil etmemiz nesneyi bilmek maksadiyledir; bunun sonucu olarak, ondan daha çok bilinen terimlerle ki onun ifade edilmesi gerekir, çünkü bu halde konuyu daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Söz gelimi, ruha en çok benzeyen şey olmanın, ateşin bir hassası olduğu konulduysa, **ateş** teriminden daha az bilinen **ruh** terimi kullanılmakla (çünkü biz ateşin tabiatını ruhunkinden daha iyi biliyoruz), netice itibarıyla ateşin hassası olarak ruha en çok benzeyen şey olmayı doğru bir şekilde koyamayız. Bir başka vasıta da hassanın konuya yüklenmesinin, konunun kendisinden daha az bilinip bilinmediğini görmekten ibarettir. Gerçekte, sade hassanın nesneden daha çok bilinmesi değil, aynı zamanda bu nesneye yüklenmesinin de daha çok bilinmesi gerekir. Çünkü hassanın filân konuya ait olup olmadığı bilinmezse, ancak bu konuya ait olup olamayacağı da bilinmiyecektir, öyle ki îark gözetmeksizin her ikisinde de, hassa müphem olur. Söz gelimi, ateşin hassasının, ruhun tabii olarak içinde bulunduğu ilk unsur olmaktan ibaret olduğu konulduysa ateşten daha az bilinen bir şey kullanılır, yani ruhun ona ait olup olmadığı veya başlangıçta ona ait olup olmadığı. Bu şartlar içinde ruhun tabii olarak içinde olduğu ilk unsur olduğu söylendiyse, ateşin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Fakat tezi koymak için hassanın daha çok bilinen terimlerle konulup konulmadığını, ve bizim şimdi sözünü ettiğimiz şekillerden her birine göre daha çok bilinen

terimlerle olup olmadığını görmek gerekir. Çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak konulmuş olacaktır. Gerçekte, hassanın doğru olarak verildiğini koyan yerler arasında, bazıları yalnız bu hususta doğru olarak, bazıları da mutlak bir tarzda verildiğini gösterirler. Böylece, hayvanın bir hassasının duyuma sahip olmak olduğu söylendiği zaman, hem daha çok bilinen terimler kullanılmış, hem de hassa yukardaki iki şekilden her birine göre daha çok malûm kılınmış olur; öyle ki, bu hususta, hayvanın bir hassası olarak duyuma sahip olma doğru olarak gösterilmiş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezin çürütülmesi için, hassa içinde kullanılan terimlerden birinin birçok mânalarda alınıp alınmadığını, veya ifadenin bütününün birçok mânaları haiz olup olmadığını görmek lâzımdır : çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, **duymak'ın** birçok mânaları, ilkin **duyuma sahip olmak**, ve ikinci olarak, **duyumu kullanmak** mânaları olduğu bilinmekle, hayvanın hassası olarak, tabii olarak duymak olgusu doğru olarak konulmayacaktır. Bizim kullandığımız terimin veya hassayı anlatan ifadenin birçok mânalara gelememesinin sebebi, birçok mânalara bürünen terimin, denilen şeyi müphemleştirmesidir, çünkü münakaşa edilirken ifadenin türlü mânalardan hangisinde alındığını bilemez: <halbuki bu olmamalıdır>, çünkü hassa nesneyi bilmek maksadiyle verilmiştir. Bundan başka, hassayı bu tarzda verenler için, hasım istidlalini terimin türlü mânalarından bahis mevzuu olanla uyuşmayı üzerine yönelttiği takdirde, bir çürütme ile karşılaşmanın gerekli olduğunu ilâve etmelidir. — Tezin kurulması hususunda da, gerçekte, terimlerden hiçbirisinin ve bütün ifadelerden hiçbirisinin birçok mânaları yok mudur, görmek gerekir, çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak konulmuş olacaktır. — Söz gelimi, ne cisim terimi, ne **mevzii olarak yukarıya doğru hareket etmekte en süratli olan**, ne de bu iki unsurdan teşekkül eden ifadenin bütünü birçok mânalara gelmediği için, bu hususta, mevziî olarak yukarıya doğru hareket etmekte en süratli olan cisim olmanın ateşin bir hassası olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Bundan sonra, bir tezin çürütülmesinde, hassası verilen konunun birçok mânalarda alınıp alınmadığını ve bu mânalardan hangisi hakkında hassa tâyin edilmiş olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak verilmiş olmayacaktır. Bunun böyle olması lâzım geldiğinin sebepleri bütün açıklıkla daha yukarda söylediklerimizden çıkmaktadır, çünkü aynı neticeler gerekli olarak husule gelir. Söz gelimi, **bu konunun ilmi** tâbiri birçok mânalara gelmekle (çünkü o hem bu konunun ilmi haiz olduğu, hem bu konunun ilmi kullandığı, hem bu konunun ilmüne sahip olduğu, hem de bu konu hakkında elde olunan bilginin kullanıldığı mânasına gelir), **bu konunun ilmi'nin** hassası, bu muhtelif mânalardan hangisi hakkında hassanın konulduğu tâyin edilmemişse, doğru olarak ifade edilmiş olmayacaktır. — Tez konulduğu zaman, gerçekte, hassası konulan terimin birçok mânalar arz etmeyip bir ve basit olduğunu görmek gerekir: çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak ifade edilmiş olacaktır. Söz gelimi, **iman** terimi bir tek mânada kullanıldığından, tabii olarak halîm bir hayvan olduğunu söylemek suretiyle insanın hassası, bu hususta, doğru olarak konulacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için aynı terimin hassa içinde birçok defalar tekrarlanıp tekrarlanmadığını görmek gerekir. Çok defa, gerçekte, bu hatanın, tariflerde işlendiği gibi, hassalarda da işlendiğinin farkına varılmaz. Fakat böyle bir hatası olan hassa, doğru olarak konulmuş olmayacaktır, çünkü tekerrür işiteni sıkar; böylece mâna gerekli olarak müphem olur, ve üstelik, bu lüzumsuz bir gevşeklik gibi görünür. Aynı bir terimin tekrarlanması ise iki tarzda hâsıl olacaktır: biri, söz gelimi, ateşin hassası olarak **cisimlerin** en incesi olan **cisim** verildiği gibi, aynı bir şeyin birçok defalar zikredildiği zaman olur (çünkü **cisim** kelimesi tekrarlanmıştır)

; İkincisi ise, söz gelimi, toprağın hassası olarak bütün *cisimler* arasında tabiatı gereğince aşağıya doğru en kolayca giden *cevher* olduğu, ve bundan sonra, *cisim* terimi yerine *filân nevilerden cevherler* tâbiri verildiği gibi, kelimelerin yerine tariflerin konulduğu zaman olur, çünkü cisimler ve *filân nevilerden cevherler* bir tek ve aynı şeydir: *cevher* terimini tekrarlamaktan başka bir şey yapılmış olmayacaktır. Bundan, bu hassalardan hiçbirisinin doğru olarak konulmuş olmayacağı sonucu çıkar. — Tez konulduğu zaman, birçok defalar aynı terimin kullanılmamasına ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa bu hususta, doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın, hassasının, ilim almaya müstait bir hayvan olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, aynı bir terim birçok defalar kullanılmadığından, bu hususta, insanın hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için, hassa içinde bütüncül bir yüklem olacak şekilde bir terimin verilip verilmediğini görmek gerekir. Gerçekte, konuyu başka şeylerden ayırmıyan terimin hiçbir faydası olmayacaktır; lâzım olan şey, hassaları teşkil eden terimlerin, tarifleri teşkil eden terimlerin ayırdıkları gibi, konuyu ayırmasıdır. Göz önünde tutulan halde, demek, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, ilmin hassasının, ilmin *bir* olması sebebiyle bir delille sarsılamıyacak bir inanç olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, hassa içinde bütüncül bir yüklem olan *bir* gibi bir terim kullanılır; ve bunun sonucu olarak, ilmin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Tezi koymak için, gerçekte, hepsinde müşterek olan hiçbir yüklem kullanılmayıp konuyu başka her şeyden ayıran bir terim kullanıldığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa, bu hususta, doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, canlı bir varlığın bir hassasının bir ruha sahip olmak olduğunu söylemekle müşterek hiçbir yüklem kullanılmadığından, bu hususta, canlı varlığın hassası olarak bir ruha sahip olmak doğru bir şekilde konulmuş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için birçok hassalarının konulduğu açıklanmadan bir konu hakkında birçok hassalar verilip verilmediğini de görmek gerekir: çünkü, o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, tariflerde özü gösteren ifadeye hiçbir şey ilâve etmemek gerektiği gibi, hassalarda da, gösterilen terimi konunun hassası yapan ifadeye hiçbir şey eklememelidir, çünkü böyle bir ilâve hiçbir şeye yaramaz. Söz gelimi, ateşin hassasının en ince ve en hafif cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, birçok hassalar verilmiş olur (çünkü bu yüklemelerden her biri gerçek olarak ancak ateş hakkında söylenir), ve bunun sonucu olarak, en ince ve en hafif cisim olduğunu söylemekle, ateşin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Bir tezi koymak için, aynı konu hakkında birçok hassalar vermeme ihtimam olunmayıp yalnız bir tek hassa verildiğini görmek gerekir: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, sıvının hassasının her şekle bürünebilen bir cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, birçok değil, bir tek hassa verilmiş olur: bunun sonucu olarak, bu hususta, sıvının hassası doğru olarak konulmuş olacaktır.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütme için, hasmın ister hassası verilen konunun kendisi, ister nevilерinin

birisini kullanıp kullanmadığını görmek gerekir, çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, konunun bilgisi gözetilerek hassa verilmiştir: halbuki bir yandan, konu olduğu gibi daima meçhul kalır ve bir yandan da, nevilerinden biri kendisinden sonradır ve böylece daha bilinmiş değildir. Bunun sonucu olarak bu terimler yardımıyla konu hakkında daha büyük bir bilgi elde olunmaz. Böylece hayvanın bir hassanın bir nev'i insan olan bir cevher olmak olgusu olduğunu söylemekle, nevilerden biri kullanılmıştır, ve bunun sonucu olarak, hassa doğru olarak konulmuş olamaz. — Tezi koymak için ne konunun kendisinin, ne de nevilerden hiçbirinin kullanılmamasına ihtimam olunduğunu görmek gerekir: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, canlının bir hassasının bedenle ruhun bir terkibi olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, ne konunun kendisi, ne de nevilerden hiçbirisi kullanılmamıştır, bunun sonucu olarak da, bu hususta, canlının hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.

Yine aynı tarzdadır ki konuyu daha çok bilinen yapan veya yapmayan öbür terimlerin incelenmesi lâzımdır. Böylece, çürütmek için, hasmın ya konunun bir karşıyı veya umumiyetle, tabii olarak kendisiyle zamandaş veya kendinden sonra olan herhangi bir şeyi kullanıp kullanmadığını incelemek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, karşı tabii olarak kendi karşısiyle zamandaş ve bir konuya ta- bii olarak zamandaş olan veya ondan sonra olan şey de onu daha çok bilinen yapmaz. Söz gelimi, iyiliğin hassasının kötülüğe en çok karşı olan şey olmaktan ibaret olduğu söylenildiği vakit, iyiliğin karşısi kullanılmıştır ve bunun sonucu olarak da, hassa doğru olarak ifade edilmiş olamaz. — Tezin konulması için, ne bir karşıyı, ne de umumiyetle tabii olarak konu ile zamandaş olan veya ondan sonra olan herhangi bir şeyi kullanmamak hususunda ihtimam gösterilip gösterilmediğini görmek gerekir : çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak ifade edilmiş olacaktır. Söz gelimi, ilmin hassasının en çok mutmain edici inanç olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, ne bir karşı, ne konu ile tabii olarak zamandaş olan her terim, ne de ondan sonra olan bir terim kullanılmamıştır; bunun sonucu olarak, bu hususta, ilmin hassası doğru olarak konulmuş olacaktır.

Bundan sonra, çürütme için, hasmın daima konuyu takip etmiyen ve bazan bir hassa olmaktan çıkan herhangi bir şeyi hassa olarak verip vermediğini görmek gerekir : çünkü o zaman hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. Gerçekte, o zaman ne konunun adının böyle bir hassanın kendisine ait olduğunu farz ettiğimiz şey hakkında da doğru olması için; ne de konunun adının, böyle bir hassanın kendisine ait olmadığı farz edilen şey hakkında doğru olmaması için hiçbir gereklilik yoktur. Bundan başka, hattâ hassa verilmiş olduktan sonra bile, konuya ait olup olmadığının açıkça görülemeyeceği ilâve olunabilir. Çünkü mevcut olma- cak şekilde bir tabiatı haizdir: ve böylece bunun bir hassa olup olmadığı açıkça görülmeyecektir. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının kâh hareket etmek, kâh ayakta durmak olgusu olduğu konulduğu zaman burada bazan böyle olmayveren bu türlü bir hassa verilmiş olur, ve bunun sonucu olarak, hassa doğru olarak konmuş olamaz. — Tezi koymak için, gerekli bir şekilde daima hassa olan şeyin hassa olarak verilip verilmediğini görmek lâzımdır, çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, faziletin hassasının fazilete sahip olanı iyi yapan şey olduğu konulmuşsa, fazileti takip eden herhangi bir şey hassa olarak verilmiştir, ve bunun sonucu olarak da, faziletin hassası doğru olarak verilmiş olur.

Bundan sonra, çürütmek için, şimdi mevcut olan hassayı vermekle hasmın verdiği şimdi mevcut hassa olduğunu tavzih etmeyi unutup unutmadığını incelemek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Bunun sebebi, ilkin, mutat olarak vücut bulana zıt olarak

vücut bulan her şeyin beyan edilmeye muhtaç olmasıdır, ve daima konuyu takip eden yüklemi hassa olarak vermek alışkanlığına sahip olunmasıdır. İkinci olarak, konulması düşünülenin, şimdiki hassa olup olmadığının tasrihinin unutulduğu zaman açıklık olmaz ve tenkide vesile vermemek lâzımdır. Söz gelimi, bir kimseyle oturmak olgusu filân kimsenin hassası olarak konulduğu vakit, bunun sonucu olarak, hiçbir taayyün gösterilmediği gerçekse, hassa doğru olarak verilmiş olamaz. — Tezi koymak için, vakide, şimdiki hassayı vermekle, onun şimdiki hassa olduğunu açıklıyarak konulmuş mudur, görmek gerekir: çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru konulmuş olacaktır. Söz gelimi, filân adamın hassasının **fiil halinde** gezinmek olduğunu söylemekle, bu açıklık verilmiş olarak konulmuşsa, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır.

Bundan başka, çürütmek için, hasmın, yüklemesinin duyumdan başka vasıta ile bilinmeyecek şekilde bir hassa verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, her duyulabilen yüklem, bir kere duyum dışında vaki oldu mu, bu yüzden şüpheli olur, çünkü o zaman konuya hâlâ ait olup olmadığı, kendisinin ancak duyumla bilinebilmesinden dolayı, iyice görülmez. Bu, konuyu gerekli alarak daima takip etmiyen yüklem halinde doğru olacaktır. Söz gelimi, güneşin hassasının, arzın üstünde hareket eden en parlak yıldız olduğu konulduğu zaman, hassada, duyum vasıta ile bilinen şey olan arzın **üstünde hareket etmek** gibi bir ifade kullanılır, bunun sonucu olarak güneşin hassası doğru olarak verilmiş olmayacaktır: çünkü güneşin, battığı zaman da, arzın üstünde hareket etmeye devam edip etmediği iyice görülemeyecektir, çünkü o zaman bir duyumumuz yoktur. — Tezi koymak için, gerçekte, kendisi duyum tarafından alınmamış olacak şekilde, veya tamamiyle duyulabilir olmakla beraber, açıkça, gerekli olarak konuya ait olan bir hassa verip vermediğini görmek lâzımdır: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, bir yüzeyin hassasının ilk konu olarak renkli şey olduğu konulmuşsa, muhakkak, duyulabilen bir nitelikten yani **renkli olmak**'tan, fakat aşikâr bir şekilde daima konuya ait olan bir nitelikten faydalanılmıştır: bunun sonucu olarak, bu hususta, yüzeyin hassası doğru olarak gösterilmiş olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın tarifi bir hassa, olarak verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, hassanın mahiyeti ifade etmemesi gerektiğinden, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının yürüyen - iki ayaklı bir hayvan olduğunu söylemekle, insanın mahiyetini gösteren bir hassası verilmiştir; bunun sonucu olarak, insanın hassası doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilmiş olan hassanın, mahiyetini ifade etmeksizin, konu ile karşılanabilir bir yüklem olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa, bu hususta, doğru olarak gösterilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının tabi olarak halim olan bir hayvan olduğu konulmuşsa, konu ile karşılanabilir bir yüklem olmakla beraber, onun mahiyetini ifade etmiyen bir hassa verilmiştir, ve bunun sonucu olarak, bu hususta, insanın hassası doğru olarak verilmiş olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın konuyu öz içine koymak hususunda ihtimam göstermiş olmaksızın hassayı verip vermediğini görmek gerekir. Gerçekte, tıpkı tarifler için olduğu gibi, hassalar için de, verilen ilk terimin cins olması ve sonra geri kalan terimlerin bu cinse bağlanmaları ve konuyu öbür şeylerden ayırmaları lâzımdır. Bunun sonucu olarak, bu tarzda konulmuş olmıyan bir hassa doğru olarak verilmiş olmayacaktır. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının bir ruha malik olması olduğunu söylemekle, hayvan özü içine konulmamıştır, bunun sonucu olarak da, hayvanın hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Tezi koymak için, hassası verilen konunun, özü içine konulup konulmadığını, bundan sonra öbür terimlerin buna

bağlanıp bağlanmadıklarını görmek gerekir: çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının ilim edinmeye müstait bir hayvan olduğu konulmuşsa konuyu özü içine koyduktan sonra hassa verilmiştir, bunun sonucu olarak da, bu hususta insanın hassası doğru olarak konulmuştur.

4

< BAŞKA YERLER >

Hassanın doğru olarak veya olmıyarak verilip verilmediğini bilmek meselesi bizim şimdi sözünü ettiğimiz yollarla incelenmek zorundadır. — Kendisi bir hassa olarak gösterilmiş olan şeyin mutlak surette bir hassa olup olmadığını bilmek meselesine gelince, bunu aşağıdaki yerler vasıtasıyla incelemek gerekir. Gerçekte, hassanın doğru olarak konulduğunu mutlak bir tarzda koyan yerler, onu hakiki bir hassa yapan yerlerin aynı olacaklardır: o halde, onlarla aynı zamanda açıklanmış olacaklardır.

Demek, ilkin, çürütmede, hasmın hassasını verdiği konunun her nevide göz önünde tutulması ve, söz gelimi, hassanın gerçekten onlardan hiçbirisine ait olup olmadığını, veya bu konuya nispetle onlar hakkında doğru olup olmadığını, veya hassası verilen konuya nispetle onların her birinin bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmıyacaktır. Söz gelimi, bir geometrici için bir istidlal ile aldatılamaz olduğu bir geometrici hakkında doğru olmıyacağından (çünkü geometrici doğru olmıyan bir şekil çizdiği zaman aldanır), âlimin hassası olarak, bir istidlâl ile aldatılamaz olması verilmiyecektir. — Tezi koymak için, verilen hassanın bütün haller için doğru, hem de bizim sözünü ettiğimiz bu münasebet bakımından doğru olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olmıyan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, ilim edinmeye muktedir bir hayvan olmak olgusu her insan hakkında doğru olduğundan, ve bu da onun insan olması itibariyle, ilim edinmeye muktedir bir hayvan olmak olgusu insanın bir hassası olacaktır. — (Bu yer, bir taraftan çürütmeye yarar: beyanın, hakkında ismin doğru olduğu şey hakkında doğru olup olmadığını; ve ismin hakkında beyanın doğru olduğu şey hakkında doğru olup olmadığını görmek gerekir. Bir yandan da, tezi koymak için, beyanın da, hakkında ismin tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilip edilmediğini, ve ismin de, beyanı tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilip edilmediğini görmek lâzımdır.)

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, beyan hakkında ismin tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilmiyor mu, ve isim de, hakkında beyanın tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilmiyor mu, görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olarak konulan şey bir hassa olmıyacaktır. Söz gelimi, insan, Tanrı hakkında tasdik edilmediği halde, mademki ilme hissedar olan bir canlı olmak olgusu Tanrı hakkında doğrudur, o halde ilme hissedar olan bir canlı olmak olgusu insanın hassası olarak verilmiyecektir. Tezi koymak için, gerçekte, ismin hakkında beyanın tasdik edildiği şey hakkında da tasdik edilip edilmediğini, ve beyanın hakkında ismin tasdik edilen şey hakkında tasdik edilip edilmediğini, görmek gerekir. Çünkü, o zaman, bir hassa olmıyarak koyulan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, mademki *canlı* yüklemi hakkında bir *ruha malik olmak*'ın doğru olduğu şey hakkında doğrudur, ve *bir ruha malik olmak* da, hakkında *canlı*

yüklemnin doğru olduğu şey hakkında doğrudur; bu *ruha malik olmak, canlı'nın* bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için, hasmın konuyu, konunun kendi içinde söylenen şeyin bir hassası olarak verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, ateşi en ufak parçacıklardan terekkübeden cismin hassası olarak vermek, konuyu, kendi yüklemnin hassası olarak vermektir: ateş en ufak parçacıklardan terekkübeden cisimlerin hassası olamaz. Konunun, konunun kendi içinde bulunan şeyin hassası olmayacağını sebebi, aynı şeyin, bu takdirde nevi yönünden ayrı olan birçok şeylerin hassası olacağıdır: çünkü aynı konunun yalnız kendine ait olan, nevi yönünden ayrı birçok yüklemli vardır, konu ise, hassa bu tarzda konulursa, bütün bu yüklemli bir hassası olacaktır. — Tezin konulması için, konu içinde bulunan şeyin konunun hassası olarak verilip verilmediğini görmek lâzımdır: çünkü o zaman bir hassa değildir diye konulmuş olan şey, ancak kendilerinin hassası olduğu söylenmiş olan ayrı ayrı şeyler hakkında tasdik edilmesi şartıyla, bir hassa olacaktır. Söz gelimi, arzın bir hassasının nevi yönünden en ağır cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, konunun hassası olarak, yalnız sözü edilen şey hakkında, söylenen ve onun hakkında, hassanın tasdik edildiği tarzda söylenen bir şey verilmiştir, bunun sonucu olarak da, arzın hassası doğru olarak verilmiş oldu.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın katılma yoliyle hassayı verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan, bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, konunun kendisine katıldığı yüklem, mahiyetinin kurucu bir bölümüdür; ve bu böyle bir yüklem belli tek bir nev'e uygun gelen bir ayırım olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının bir yürüyen - iki ayaklı olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, hassa katılma yoliyle verilmiştir, ve bunun sonucu olarak, yürüyen - iki ayaklı insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, her ne kadar konu ona karşılanabilir bir tarzda yüklenebilir ise de, ne katılma yoliyle, ne de konunun mahiyetini ifade eder şekilde hassanın verilmemesi hususunda ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olmayarak konulmuş olan şey, hassa olacaktır. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının tabii olarak duymaktan ibaret olduğu konulmuşsa hassa ne katılma yoliyle; ne de, her ne kadar konu ona karşılanabilir bir şekilde yüklenebilir ise de, konunun mahiyetini ifade eder şekilde verilmiş değildir: bunun sonucu olarak, tabii olarak duymak olgusu pekâlâ hayvanın hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, hassanın, hakkında ismin tasdik edildiği şey ile zamandaş olmasına imkân olmayıp konudan önce veya sonra olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey ya asla, ya hiç değilse daima bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, umumi meydanda gezinmek olgusu için insandan önce olarak ve insandan sonra olarak herhangi bir konuya ait olmak mümkün olduğundan, umumi meydanda gezinmek olgusu, ya asla, ya hiç olmazsa daima insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, yüklem, ne bir tarifi, ne de ayırımı olmaksızın, nesnenin gerekli bir şekilde daima zamandaş olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olmayarak konulan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, ilim edinmeye istidatlı bir hayvan olmak yüklemi, ne bir ayırımı, ne de, bir tarifi olmaksızın, gerekli bir şekilde daima insanın zamandaş olduğundan, ilim edinmeye istidatlı bir hayvan olmak olgusu, insanın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, aynı yüklem aynı olmaları yönünden konunun aynı olan nesnelerin bir hassası olup olmadıklarını görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, aranılacak şeyin hassası bazı kimselere

iyi görünmek olgusu olmadığından, *arzuya şayan olan*'ın da hassası bazı kimselere iyi görünmek olgusu olmayacaktır, çünkü *aranılacak şey* ile *arzuya şayan olan* arasında özdeşlik vardır. — Tezi koymak için, aynı yüklem, aynı olması yönünden konunun aynı olan bir şeyin bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olmayarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, üçlü bir ruha malik olmak olgusu insan olması yönünden, insanın bir hassası denildiğinden, üçlü bir ruha malik olmak, ölümlünün de, ölümlü olması yönünden bir hassası olacaktır. — Bu yer ilintiye taallük eden hususta da faydalıdır: çünkü aynı şeylere, aynı olmaları yönünden, aynı yüklem, kâh ait olmak, kâh ait olmamak zorundadırlar.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, nevi yönünden konu ile aynı olan nesnelerin hassasının, nevi yönünden daima bahis konusu olan hassa ile aynı olup olmadığını görmek gerekir : çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey, bahis konusu olan konunun hassası da olmayacaktır. Sözgelimi, insan ile at arasında bir nevi yönünden özdeşlik olduğundan, ve kendi kendine ayakta durmak olgusu daima atın bir hassası olmadığından, kendi kendine hareket etmek olgusu insanın bir hassası olmayacaktır: çünkü kendiliğinden hareket etmekle ayakta durmak arasında özdeşlik vardır, çünkü bu yüklem, her biri, hayvan olmaları yönünden alınan bu hayvanların her birine aittir, — Tezi koymak için, konu ile nevi yönünden özdeş olan nesneler için, bahis konusu olan hassa ile nevi yönünden aynı olan hassanın daima doğru olup olmadığını görmek lâzımdır: çünkü o zaman hassa olmayarak konulmuş olan şey hassa olacaktır. Sözgelimi, madem ki insanın bir hassası yürüyen — iki ayaklı olmaktan ibarettir, kuşun bir hassası da kanadlı — iki ayaklı olmak olacaktır: çünkü bu terimlerden her biri, aralarından ikisi aynı bir cins içine giren nevi olarak, nevi yönünden aynıdır, çünkü *hayvan* cinsi içine girerler, öbür ikisi ise cinsin, yani hayvanın ayrımı gibidirler. — Bu yer gösterilen hassalardan biri ancak bir tek nev'e ait olduğu ve öbürü, sözgelimi, yürüyen — dörtayaklı gibi, birçoğuna ait olduğu zaman yanlışır.

Mademki *aynı* ve *başka* birçok mânalara geliyor, işi sofistçe alan için, bir tek şeye ve yalnız ona ait olan bir has sayı vermek güçtür. Gerçekte, bir ilintisi olan nesneye ait olan yüklem, ilintisi olduğu konu ile alınan ilintiye de ait olacaktır. Sözgelimi, insana ait olan yüklem, ak bir insan varsa, ak insana da ait olacaktır, ak insana ait olan yüklem ise insana da ait olacaktır. O zaman, konunun kendi kendine alındığı zaman başka olduğunu ve sözgelimi insanın başka, ak insanın başka olduğunu söylemekle, ilintisiyle alındığı zaman başka olduğunu iddia ederek ; üstelik, durum ile duruma göre gösterilen şey ayrı ayrı olarak gösterilmekle bu hassaların çoğu üzerinde boşuna tartışılabilir. Gerçekte, duruma ait yüklem bu duruma göre gösterilen şeye de aittir, bir duruma göre gösterilen şeye ait olan yüklem de duruma ait olacaktır. Sözgelimi, âlimin durumu ilme göre gösterilmiş olduğundan, muhakeme ile sarsılamaz olması olgusu ilmin bir hassası olmayacaktır, çünkü o zaman, âlim de muhakeme ile sarsılamaz olacaktır. — Tezi koymak için ilintinin konusunun, ilintisi olduğu konu ile alınan ilintiden mutlak surette ayrı olmadığını söylemek gerekir, her ne kadar iki şeyin varlığının şeklinin ayrı olmasından dolayı başka olduğu söylenmişse de. Çünkü bir insan için, bir insan olmakla bir ak insan için ak insan olmak aynı şey değildir. Üstelik, infleksiyonları da gözönünde tutmak, ve sözgelimi âlim hakkında muhakeme ile sarsılamayan *şey* olacağını değil, muhakeme ile sarsılamayan *kimse* olacağını; ilim hakkında ise muhakeme ile sarsılamayan bir *şey* olacağını değil, muhakeme ile sarsılamayan şey olacağını söylemek gerekir. Çünkü, gerçekte, bütün silâhları kullanmaktan çekinmeyen bir hasma bütün vasıtalarla mukabele etmek gerekir.

Bundan sonra, çürütmek için, tabii olarak konuya ait olan yüklemi vermek istiyerek, hasmın bunu, daima konuya ait olan yüklemi ifade edecek tarzda ifade ederek koyup koymadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, umumi olarak bir hassa olarak konulmuş olan şey reddedilecek gibi görülecektir. Sözelimi, insanın bir hassasının iki ayaklı olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, ona tabii olarak ait olan yüklemi vermek kast olunur, halbuki bu ifade insana daima ait olan yüklem mânasına gelir. Bunun sonucu olarak, insanın hassası iki ayaklı olmak olmayacaktır, çünkü, vakide, insanın daima iki ayağı yoktur. — Tezi koymak için, tabii olarak konuya ait olan yüklem verilmesi istenip istenmediğini ifade ederken onun bu tarzda gösterilip gösterilmediğini görmek lâzımdır. Çünkü o zaman hassa bu hususta çürütülmeyecektir. Söz gelimi, insanın bir hassası olarak *ilim edinmeye istidatlı hayvan* ifadesi verilmekle, hem beyan içinde tabii olarak konuya ait olan hassa kast olunur, hem de gösterilir; bunun sonucu olarak, bu hususta, bu suretle verilen hassa çürütülemez, ve ilim edinmeye istidatlı hayvan olmanın insanın bir hassası olmadığı gösterilemeyecektir.

Bundan başka, ilk olarak alınan her hangi başka bir konu dolayısıyla konu hakkında veya ilk olarak alınan konunun kendisi hakkında söylenen her şey için, bu cinsten hallerde hassayı vermek güçtür. Gerçekte, bir başka konuya göre söylenen bir konunun bir hassası verilirse, bu, ilk konu hakkında da doğru olacaktır; halbuki ilk konunun hassası konulursa, o zaman öbürüne göre söylenen hakkında da tasdik edilmiş olacaktır. Sözelimi, renkli olmak olgusu yüzeyin hassası olarak verildiyse, renkli olmak olgusu cisim hakkında da doğru olacaktır; halbuki renkli olmak olgusu cismin hassası olarak verilmişse yüzey hakkında da tasdik edilmiş olacaktır. Bundan, ismin kendisinin hassanın beyanının kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında doğru olmayacağı neticesi çıkar.

Bazı hassalar için, çok defa, bir yanılmanın nasıl, ve hangi şeylerin hassasının konulduğunun tâyin olunmamasından ileri geldiği vaki olur. Gerçekte, daima bir şeyin hassası olarak: ya insana iki ayaklılık gibi, tabii yüklem; veya filan insana dört parmağı olmak olgusu gibi gerçek yüklem; veya ateşe, en ince parçacıklarından müteşekkil olmak olgusu gibi, spesifik yüklem; veya hayatın hayvana verildiği gibi, mutlak olarak kendine ait olan yüklem; veya ruha tedbirli olmak olgusunun verildiği gibi, herhangi bir şeye tâbi olması yönünden bir şeye ait olan yüklem; veya ruhun aklî bölümüne tedbirli olmak olgusunun verildiği gibi, ilk konu olması yönünden alınan şeye ait olan yüklem; veya muhakeme ile sarsılmazlık olgusunun âlime ait olduğu gibi (çünkü bu âlimin istidlâl ile sarsılmaz olacağı her hangi bir durumda olmasından başka bir sebeple değildir) nesne her hangi bir durumda olduğu için; veya istidlâl ile sarsılmaz olmak olgusunun ilme ait olduğu gibi şeyin herhangi bir nesne tarafından sahip olunan bir durum olduğu için; veya duyumun hayvana ait olduğu gibi, (çünkü, sözelimi insan gibi, başka nesneler de duyum sahibidirler, fakat ancak hayvana katıldıklarından ötürü duyarlar) ona her hangi başka bir şey tarafından katıldığı için veya hayatın filan hayvana ait olduğu gibi her hangi başka bir şeye katıldığı için verilmesine çalışılır. Bunun sonucu olarak, *tabii olarak* terimini ilâve etmemekle, bir hata işlenir, çünkü vakide tabii yüklem, sözelimi, insanın iki ayağına sahip olması gibi, tabii olarak kendisine ait olduğu nesneye ait olmaması

mümkündür. Aynı zamanda hassa olarak gerçek yüklem verildiği açıklanmazsa da aldanılır, çünkü her hangi belli bir anda, bu yüklem bu konuya ait olabilecek şekilde olmayacaktır, sözgelimi, insan için dört parmağı olmak olgusu gibi. Daha, bir şey, ilk konu olarak, veya bir başka konuya göre söylenmiş olarak konulduğu açıklanmazsa, ismin kendisi hassanın beyanının kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında daha doğru olmayacağından ötürü, yine aldanılır; nitekim, renkli olmak olgusu için yüzeyin veya cismin bir hassası olarak verilmiş olması hali böyledir. Bir nesneye hassa olarak, ister bu nesne bir duruma sahip olduğundan ötürü, ister her hangi başka bir nesne tarafından sahip olunan bir hal olduğu için bir hassanın verildiği önceden söylenmemişse yine aldanılır; çünkü o zaman bu bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, kendisi herhangi bir başka nesnenin sahip olduğu bir durum olduğundan dolayı, bir nesneye hassa verilirse, hassa da bu duruma sahip olan şeye ait olacaktır; hassa, bir duruma sahip olmasından dolayı bir nesneye verilirse, sahip olunan duruma da ait olacaktır, nitekim, ilmin veya âlimin bir hassası olarak konulduğu zaman, istidlal ile sarsılamaz olmak olgusu için durum böyledir. Her hangi bir nesneye katıldığı için veya kendisine her hangi bir şey tarafından katıldığı için hassanın nesneye ait olduğu önceden gösterilmemişse. yine aldanılır: çünkü o zaman hassa daha başka şeylere de ait olacaktır. Gerçekte, konusunun herhangi bir şey tarafından katıldığı için hassa verilirse o kendisine katılman nesnelere de ait olacaktır; konusu herhangi bir şeye katıldığı için hassa verilirse, katılman nesnelere de ait olacaktır, sözgelimi, yaşamak olgusunun her hangi bir hususu hayvan nev'inin veya hayvanın bir hassası olarak konulduğu takdirde olduğu gibi.

Nev'e ait olan hassanın verildiği açıklanmazsa, gene bir yanılgı olur, çünkü o zaman hassası konulan terim içine giren nesnelerden yalnız bir tekine ait olacaktır; çünkü en yüksek dereceye yüklenilen şey bu şeyler arasından yalnız bir tekine aittir: sözgelimi, ateşin hassası olarak **en hafif olan** konulursa. Bazan da hattâ **nevi' yönünden** terimi ilâve edilse bile bir hata işlenebilmiş olabilir: çünkü, her defasında **nev'i yönünden** terimi ilâve edildikçe, hassayı kabul etmeğe mahsus nesnelerin ancak bir tek nev'i mevcut olması gerekecektir. Halbuki bazı hallerde vaki olan şey bu değildir: böylece, vakide ateş misalinde bu vaki olmaz. Gerçekte, ateşin tek bir nev'i yoktur, çünkü kömür, alev ve ışık, her ne kadar bu şeylerin her biri ateş ise de nev'i yönünden ayrı gayrı şeylerdir. **Nev'i yönünden** terimi ilâve olundukça gösterilen tek neviden başka nev'i olmaması gerektiğinin sebebi, <birçok sebepler varsa> sözü edilen hassanın bir kısmına daha çok, öbürlerine daha az ait olacağıdır; ateş misalinde en ince parçacıklardan müteşekkil olmak olgusu için vaki olan budur: çünkü gerçekte, ışık kömür ve alevden daha ince parçacıklardan müteşekkildir. Bu ise, vaki olmaması gereken bir şeydir, meğerki isim de, hassanın ifadesinin kendisi hakkında daha doğru olduğu şeye daha çok yüklenmeğe; aksi takdirde, o zaman, hassanın ifadesinin daha doğru olduğu yerde isim de daha doğru olması gerektiği kaidesi müşahade olunamayacaktır. Buna aynı yüklem hem sadece ona sahip olan terimin, hem de sadece sahip olan terim içinde ona en yüksek derecede sahip olanın hassası olacağının vaki olacağı ilâve edilmelidir, nitekim ateş misalinde, en ince parçacıklardan müteşekkil olmak olgusu için olup biten de budur : çünkü en ince parçacıklardan müteşekkil olan ışık olduğundan bu aynı yüklem ışığın da hassası olacaktır. — Netice bizim dediğimiz tarzda hassayı veren hasım ise, ona hücum etmek lâzımdır; kendi kendisi için, bu itirazın bize yapılmasına müsaade etmemelidir ; hassa konulur konulmaz, hassanın ne tarzda verildiğini tâyin etmek zorunda kalınacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın bir şeyi kendi kendinin bir hassası olarak koyup koymadığını görmek gerekir : çünkü o zaman hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa

olmayacaktır. Gerçekte, kendinden bir şey, kendi özünü ifade eder, özü ifade eden ise bir hassa olmayıp bir tariftir. Sözelimi, uygun olanın, güzelin bir hassası olduğunu söylemekle, nesne kendinin hassası olarak verilmiştir (çünkü güzel ile uygun olan arasında bir özdenlik vardır), ve bunun sonucu olarak, uygun olan, güzelin bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, karşılanabilen bir yüklem koymuş olmakla beraber, nesneyi kendi kendinin hassası olarak vermemek hususunda ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olmuyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Sözelimi, hayvanın hassasının canlı bir cevher olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, nesne kendi kendinin hassası olarak konulmayıp karşılanabilen bir yüklem verilmiştir, bunun sonucu olarak da canlı cevher pekâlâ hayvanın hassası olacaktır.

Bundan sonra, benziyen bölümlerden terekküp eden nesneler halinde, çürütmek için terkinin hassasının bölüm hakkında doğru olup olmadığını, veya bölümün hassasının bütün hakkında tasdik edilmiş olup olmadığını, görmek lâzımdır: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Bu ise bazı hallerde vaki olabilir: çünkü benziyen bölümlerden mürekkep olan nesneler için, bazan bütünü gözönünde tutularak, bazan da bölüm hakkında tasdik edilen şeye dikkati yönelterek hassaları verilebilir; ve o zaman bu iki halin hiç birisinde hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. Bütüne taallûk eden misal: denizin hassasının en büyük hacımda tuzlu su olmaktan ibaret olduğunu söylemekle benziyen bölümlerden teşekkül eden herhangi bir şeyin hassası konulmuştur, fakat böylece bölüm hakkında doğru olmıyan bir hassa verilmiştir (çünkü hususi bir deniz en büyük hacımda tuzlu su değildir), ve bunun sonucu olarak, en büyük hacımda tuzlu su olmak olgusu denizin bir hassası olamayacaktır. Bölüme ait misal: havanın bir hassası teneffüs edilebilir olmak olarak konulmakla, benziyen bölümlerden mürekkep herhangi bir şeyin hassası gösterilmiştir, ama böylece her hangi belli bir hava hakkında doğru olan ve bütünü hakkında tasdik edilmeyen bir hassa verilmiştir (çünkü bütün olarak alınan hava, teneffüs edilebilir değildir)?, bunun sonucu olarak, teneffüs edilebilir, havanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için benziyen bölümlerden mürekkep olan şeylerin her biri hakkında doğru olan şeyin bir bütün olarak alınan bu şeylerin de bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olmuyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Sözelimi aşağıya doğru tabii bir hareket yapmak olgusu her toprak hakkında doğru olduğundan, ve bu da toprak olması yönünden fiilen belli toprak parçasının da bir hassası olduğundan, tabii bir hareketle aşağıya doğru gitme olgusu toprağın bir hassası olacaktır.

6

<BAŞKA YERLER >

Bundan sonra, karşıların ve ilkin zıddların gözönünde tutulmasından hareket etmelidir ve çürütme için verilen hassanın zıddı, vakide, zıd konunun bir hassası değil midir görmelidir; çünkü o zaman öbür zıd da öbür zıd konunun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, mademki haksızlık, adaletin zıddı, ve en büyük kötülük en büyük iyiliğin zıddıdır, fakat en büyük iyilik adaletin bir hassası değildir, en büyük kötülük haksızlığın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için verilen hassanın zıddının, zıd konunun hassası mıdır görmek gerekir: çünkü o zaman da öbür zıd öbür zıd konunun hassası olacaktır. Sözelimi, mademki kötülük iyiliğe; kaçınmaya şayan olan, arzuya şayan olana zıddıdır, ve bundan başka, arzuya şayan olan iyiliğin bir hassasıdır,

kaçınmaya şayan olan kötülüğün bir hassası olacaktır.

İkinci olarak, görelilerin gözönünde tutulmasından hareket etmeli ve çürütme için, verilen hassanın korrölâtîfi, vakide, konunun korrölâtîfinin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman öbür korrölâtîî, korrölâtîf konunun, bir hassası da olmayacaktır. Sözelimi, fazla, mislin bir hassası olmadığı halde, misil yarıma, fazla da eksiğe görelilik olduğundan, eksik, yarımın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın korrölâtîfinin, konunun korrölâtîînin bir hassası mıdır, görmek lâzımdır: çünkü o zaman da, öbür korrölâtîî konunun bir hassası olacaktır. Sözelimi, misil yarıma görelilik, l'in 2'ye nispeti, 2'nin l'e nispetine görelilik olduğundan 2'nin l'e nispetinde olmak olgusu, mislin bir hassası olduğu halde l'in 2'ye nispetinde olmak olgusu, yarımın bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütme için, sahip olmaya göre söylenen terim, vakide, sahip olmanın bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman yoksunluğa göre söylenen yüklem de yoksunluğun bir hassası olmayacaktır. Daha, bir yandan da, yoksunluğa göre söylenen terim yoksunluğun bir hassası değilse, sahip olmaya göre söylenen terim de sahip olmanın bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, bir duyum yokluğu, sağırlığın bir hassası olarak tasdik edilmediğinden, bir duyum olmak olgusu da işitmenin bir hassası olmayacaktır. Tezi koymak için, sahip olmaya göre söylenen terim sahip olmanın bir hassası mıdır, görmek gerekir. Çünkü o zaman da yoksunluğun bir hassası olacaktır. Daha da, yoksunluğa göre söylenen terim yoksunluğun bir hassası ise, o zaman da sahip olmaya göre söylenen terim sahip olmanın bir hassası olacaktır. Sözelimi, görmenin bir hassası, görmeye sahip olmamız yönünden, görmekten ibaret olduğundan, körlüğün bir hassası, tabii bir şekilde sahip olmamız gereken görmeye sahip olmamamız yönünden, görmemekten ibarettir.

Bundan sonra, tasdik ve inkârların, ilk olarak da, kendi kendine alınan yüklemelerin gözönünde tutulmasından hareket etmelidir. Bu yer yalnız çürütme için faydalıdır. Sözelimi, olumlu terimin veya tasdike göre söylenen terim, konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman olumsuz terim veya inkâra göre söylenen terim konunun bir hassası da olmayacaktır. Ve daha, olumsuz terim veya inkâra göre söylenen terim, konunun bir hassası ise, o zaman olumlu terim, veya tasdike göre söylenen terim konunun bir hassası da olmayacaktır. Sözelimi, canlı, hayvanın bir hassası olduğundan cansız, hayvanın bir hassası olmayacaktır. — İkinci olarak, olumlu veya olumsuz yüklemelerin ve tasdik veya inkâr edildikleri konuların gözönünde tutulmasından hareket etmeli, ve çürütme için, olumlu terimin, gerçekte, müspet konunun bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman, olumsuz terim de olumsuz konunun bir hassası olmayacaktır. Ve daha, olumsuz terim olumsuz konunun bir hassası değilse, olumlu terim de olumlu konunun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, hayvan, insanın bir hassası olmadığından hayvan olmıyan da insan — olmıyan'ın bir hassası olmayacaktır. Ve daha, hayvan — olmıyan, insan — olmıyan'ın bir hassası gibi görünüyorsa, hayvan da insanın bir hassası olmayacaktır. Tezi koymak için, olumlu terimin müspet terimin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman olumsuz terim de olumsuz konunun bir hassası olacaktır. Ve daha, olumsuz terim olumsuz konunun bir hassası ise, olumlu terim de olumlu konunun bir hassası olacaktır. Sözelimi, yaşamamak olgusu, hayvan — olmıyan'ın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu, hayvanın bir hassası olacaktır. Daha, yaşamak olgusu, hayvanın bir hassası gibi görünüyorsa yaşamamak olgusu da hayvan — olmıyan'ın bir hassası gibi görünecektir. — Üçüncü olarak, kendi kendilerine alınan konuların gözönünde tutulmasından hareket etmelidir, ve çürütmek için, verilen hassa olumlu konunun bir hassası mıdır, görmelidir: çünkü o zaman,

aynı terim de olumsuz konunun bir hassası olmayacaktır. Ve daha, verilen terim olumsuz konunun bir hassası ise, olumlu konunun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi canlı, hayvanın bir hassası olduğundan, canlı, hayvan — olmayın'ın bir hassası olamayacaktır. Tezi koymak için, verilen terim olumlu konunun bir hassası değilse, olumsuzun bir hassası olacaktır. Fakat bu yer yanlışdır: olumlu bir terim gerçekte, ne olumsuz bir konunun hassasıdır, ne de olumsuz bir terim müspet bir konunun hassasıdır, çünkü müspet bir terim hiçbir suretle olumsuz bir terime ait değildir, ve olumsuz bir terim de, bir müspet konuya ait olmakla beraber, hassa olarak ona ait değildir.

Bundan sonra, aynı bir bölmenin âzalarının gözönünde tutulmasından hareket etmelidir ve bir tezi çürütmek için, gerçekte, bölmenin âzalarının hiç birisi geri kalan âzaların hiç birisinin bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman konulan terim, hassası olarak konulduğu şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, duygulu bir canlı olmak olgusu, öbür canlıların hiç birisinin bir hassası olmadığından, mâkul bir canlı (vivant intelligible) olmak olgusu tanrının bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, bölmenin geri kalan âzalarının her hangi birisinin, bölme içinde bulunan bu terimlerin herhangi birisinin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman, geri kalan terim de bir hassası olarak konulmadığı şeyin bir hassası olacaktır. Sözelimi, öz yönünden ruhun aklî bölümünün tabii hassası (*****) olmak, ihtiyatın bir hassası olduğundan, o zaman öbür hassaları bu tarzda alarak, öz yönünden iştihaî bölümün tabii hassası olmak itidalin bir hassası olacaktır.

7

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra infleksiyonların gözönünde tutulmasından hareket etmeli ve çürütmek için gerçekte verilen hassanın infleksiyonunun konunun infleksiyonunun bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman, öbür infleksiyon da öbür infleksiyonun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi *iyi* (Καλός) zarfı **doğru olarak**'ın bir hassası olmadığından, güzel de doğrunun hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın infleksiyonunun konunun infleksiyonunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman öbür infleksiyon da öbür infleksiyonunun bir hassası olacaktır. Sözelimi, yürüyen-iki ayaklı, insanın bir hassası ise **yürüyen-iki ayaklıya** terimi de **insan'a** hassa olacaktır. Yalnız şimdi bahis konusu olan terim misalinde değil, aynı zamanda daha önceki yerler için de gösterdiğimiz üzere, karşıları misalinde de infleksiyonlar incelenmelidir. Böylece bir tezi çürütmek için verilen hassanın karşısının infleksiyonu konunun karşısının infleksiyonunun bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman öbür karşının infleksiyonu da öbür karşının infleksiyonunun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi. *iyi* zarfı **doğru olarak**'ın hassası olmadığından **kötü** zarfı da **haksız olarak**'ın hassası olmayacaktır.— Tezi koymak için, verilen hassanın karşısının infleksiyonu verilen konunun karşısının infleksiyonunun bir hassası mıdır, görmek gerekir. Çünkü o zaman da öbür karşının infleksiyonu öbür karşının infleksiyonunun bir hassası olacaktır. Sözelimi, **en iyi** iyi'nin bir hassası olduğundan **en kötü** de kötünün bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzer tarzda bulunan nesnelerin gözönünde tutulmasından hareket etmek lâzımdır, ve çürütmek için, verilen hassaya benzer tarzda bulunan şey gerçekte, konuya benzer

tarzda bulunan şeyin bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman benzer tarzda bulunan öbür şey de benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, mimar evin yapılması karşısında, sıhhatin husulü karşısında hekime benzer tarzda bulunduğundan, ve sıhhati husule getirmek olgusu hekimin bir hassası olmadığından iyi yapmak olgusu da mimarın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassaya benzer tarzda bulunan şey konuya benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman yine, benzer tarzda bulunan öbür şey, benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası olacaktır. Sözelimi, hekim sıhhati husule getirmek iktidarı karşısında, dinçlik husule getirmek iktidarı karşısında jimnastik öğretmenine benzer tarzda bulunduğundan ve dinçlik husule getirmek iktidarına sahip olmak, jimnastik öğretmenin bir hassası olduğundan, sıhhati husule getirmek iktidarına sahip olmak da hekimin bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, özdeş tarzda bulunan şeylerin gözönünde tutulmasından hareket etmek gerekir, ve çürütmek için, iki konu ile özdeş tarzda bulunan yüklem gerçekte kendisine nispetle, sözü edilen konu ile özdeş tarzda bulunan konunun bir hassası değil midir, görmek lâzımdır : çünkü o zaman konulardan her ikisiyle özdeş tarzda bulunan yüklem de, kendisine nispetle, birinci konuya benzer şekilde bulunan konunun bir hassası olmayacaktır. Bir yandan da, iki konu hakkında özdeş tarzda bulunan yüklem, kendisine nispetle, sözü edilen konuya özdeş tarzda bulunan konunun bir hassası ise, o zaman kendisinin bir hassası ise, o zaman kendisinin bir hassası olarak konulduğu şeyin bir hassası olmayacaktır [sözelimi, tedbir her birinin ilmi olmasından ötürü hem güzel, hem de ayıp olan hakkında özdeş tarzda bulunduğundan, ve güzelin ilmi olmak tedbirin bir hassası olmadığından, ayıp olanın ilmi olmak olgusu tedbirin bir hassası olmayacaktır. Öbür yandan da, gazelin ilmi olmak, tedbirin bir hassası ise, ayıp olanın ilmi olmak onun bir hassası olmayacaktır.] Çünkü aynı şeyin birçok konuların bir hassası olması imkânsızdır — Tezi koymak için, bu yerin hiçbir faydası yoktur: çünkü özdeş tarzda bulunan şey birçok konularla mukayese olunan biricik yüklemidir.

Bundan sonra, çürütmek için varlığa göre söylenen yüklem vakide, varlığa göre söylenen konu bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, ne yok olmak olgusu yok olmaya göre söylenen şeyin bir hassası olacaktır, ne de olmak olgusu, oluşa göre söylenen şeyin bir hassası. Sözelimi, bir hayvan olmak insanın hassası olmadığından, ne hayvan olmak insan olmak'ın bir hassası, ne de bir hayvan için yok olmak olgusu insan için yok olmanın bir hassası olmayacaktır. Aynı tarzda, oluştan varlığa ve yok olmaya ve yok olmadan varlığa ve oluşa tamamiyle bizim varlıktan oluşa ve yok oluşa yaptığımız gibi, gitmek gerekir. Tezi koymak için, varlığa göre konulan konu hassa olarak varlığa göre konulan yüklemi haiz midir, görmek gerekir: çünkü o zaman da, oluşa göre söylenen konunun hassası oluşa göre söylenen yüklem; yok oluşa göre söylenen hassası da yok oluşa göre verilen yüklem olacaktır. Sözelimi, insanın bir hassası ölümlü olmaktan ibaret olduğundan, bir insan olmak (devenir un homme) ın hassası da bir ölümlü olmak olgusu; bir insan için yok olmak hassası ölümlü için yok olmak olgusu olacaktır. Aynı tarzda, yine oluştan ve yok oluştan hem varlığa, hem bu kavramlardan çıkan her şeye gitmek, tıpkı bizim çürütme hali için söylediğimiz gibi, gitmek lâzımdır.

Bundan sonra, konulan konunun Fikri (idea) üzerine dikkati çekmek gerekir, ve tezi çürütmek için, ileri sürülen hassanın, vakide, sözü edilen Fikre ait değil midir, veya hassası verilmiş olan nesnenin Fikri olması yönünden ona ait değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Sözelimi, sükûnet halinde olmak olgusu, insan olması yönünden değil, Fikir olması yönünden, kendinden-insana ait

olduğundan sükûnet halinde olmak olgusu insanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, sözü edilen hassa Fikre ait midir, ve hassası olmadığı ileri sürülen nesnenin Fikri olması yönünden mi ona aittir, görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olmayarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. — Söz gelimi, bu beden ve ruh terkibi olmak kendinden - Hayvan'a ait olduğundan, ve bundan başka, bir hassanın ona hayvan olması yönünden ait olduğundan, o zaman bir ruh ve beden terkibi olmak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

8

< BAŞKA YERLER >

Bundan sonra, daha çok ve daha azın gözönünde tutulmasından hareket etmek, ve ilkin, çürütmek için, daha çok filân yüklem olan şey, vakide, daha çok filân konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir : çünkü o zaman ve daha az filân yüklem olan şey de daha az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en az filân yüklem olan şey, en az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası; ne de, nihayet, sırf (*****) yüklem, sırf konunun bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, daha çok renkli olmak olgusu daha çok cisim olan şeyin bir hassası olmadığından, daha az renkli olmak olgusu da daha az cisim olan şeyin bir hassası, ne de renkli olmak olgusu sırf bir cismin bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman da, daha az filân yüklem olan şey daha az filân konu olan şeyin bir hassası en az filân yüklem olan şey en az filân konunun hassası, en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin hassası, ve sırf yüklem, sırf konunun bir hassası olacaktır. Sözgelimi, daha çok hissetmek olgusu daha canlı olan şeyin bir hassası olduğundan, daha az hissetmek olgusu az canlı olan şeyin bir hassası, en çok hissetmek olgusu en canlı olan şeyin bir hassası, en az hissetmek olgusu en az canlı olan şeyin bir hassası, ve sırf hissetmek olgusu sırf canlılığın bir hassası olacaktır.

Daha, yalın terimlerden yukardaki terimlerinin aynıklarına geçmek, ve çürütmek için, sırf yüklem, vakide sırf konunun bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman ne daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası; ne daha az filân yüklem olan şey, daha az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası, ne de en az filân yüklem olan şey en az filân konu olan şeyin bir hassası olmayacaktır: sözgelimi, faziletli, insanın bir hassası olmadığından daha çok faziletli olmak olgusu da daha çok insan olan şeyin bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, sırf yüklem sırf konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman yine daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası, daha az filân yüklem olan şey daha az filân konu olan şeyin bir hassası, en az filân yüklem olan şey en az filân konu olan şeyin bir hassası, en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası olacaktır. Sözgelimi, ateşin hassası tabii olarak yukarıya doğru gitmek olgusu olduğundan, daha çok ateş olan şeyin hassası daha çok tabii olarak yukarıya gitmek olgusu olacaktır. Yine aynı tarzda, bütün bunları öbür kavramlar bakımından gözönünde tutmak lâzımdır.

İkinci olarak, çürütmek için, daha çok bir hassa olan şey, vâkide, daha çok konu olan bir

şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir : çünkü o zaman, daha az bir hassa olan şey de daha az konu olan bir şeyin hassası olmayacaktır. Sözgelimi, hissetmek olgusu, bilmek olgusunun insanın bir hassası olmasından daha çok, hayvanın bir hassası olduğundan, ve hissetmek olgusu hayvanın bir hassası olmadığından, bilmek olgusu insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, daha az bir hassa olan şey daha az konu olan bir şeyin hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman da daha çok bir hassa olan şey, daha çok konu olan bir şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, tabii olarak halim olmak olgusu, hayvan için yaşamak olgusundan daha az insanın bir hassası olduğundan, ve tabii olarak halim olmak olgusu insanın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütmek için, yüklem, vakide, kendisinin daha çok bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman kendisinin bir hassası olduğu şeyin de bir hassası olmayacaktır; halbuki birinci konunun bir hassası ise, İkincinin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, renkli olmak olgusu cismin hassası olmaktan ziyade yüzeyin bir hassası olduğundan, ve bu yüzeyin bir hassası olmadığından, renkli olmak olgusu cismin de bir hassası olmayacaktır; halbuki yüzeyin bir hassası ise, cismin bir hassası olmayacaktır. — Ama tezi koymak için, bu yerin hiçbir faydası yoktur: çünkü aynı şeyin, birçok konuların bir hassası olması imkânsızdır.

Dördüncü olarak, çürütmek için, verilmiş bir konunun daha çok bir hassası olan şey, vakide, onun hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman bu konunun daha az hassası olan şey, onun bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, duygulu, bölünebilen'den daha çok hayvanın bir hassası olduğundan; duygulu ise hayvanın bir hassası olmadığından, bölünebilen, hayvanın bir hassası olmayacaktır.— Tezi koymak için, konunun daha az hassası olan bir şey onun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman bu konunun daha çok hassası olan bir şey de onun bir hassası olacaktır. Sözgelimi, hissetmek olgusu yaşamak olgusundan daha az bir hassası olduğundan, ve hissetmek olgusu ise hayvanın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzer bir şekilde konularına ait olan yüklemelerin gözönünde tutulmasından hareket etmek ve ilk olarak, çürütmek için, benzer bir şekilde hassa olan şey, vakide kendisinin benzer, bir şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, benzer şekilde bir hassa olan şey de kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, tıpkı istidlal etmek olgusunun ruhun aklî bölümünün bir hassası olduğu gibi, arzu etmek olgusu da ruhun iştihâî bölümünün bir hassası olduğundan, ve arzu etmek olgusu ise iştihâî bölümünün bir hassası olmadığından, istidlâl etmek olgusu aklî bölümünün bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, benzer şekilde bir hassa olan şey kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir : çünkü o zaman da benzer şekilde bir hassa olan şey kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olacaktır. Sözgelimi, tıpkı itidlâlin ilk konusu olmak olgusunun iştihâî bölümünün bir hassası olduğu gibi, tedbirin ilk konusu olmak olgusu da aklî bölümünün bir hassası olduğundan ve tedbirin ilk konusu olmak olgusu ise aklî bölümünün bir hassası olduğundan, tedbirin ilk konusu olmak olgusu iştihâî bölümünün bir hassası olacaktır.

İkinci olarak, çürütmek için, benzer şekilde herhangi bir şeyin bir hassası olan şey, vakide, onun hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman benzer şekilde bir hassa olan şey de o şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, görmek olgusu, işitmek olgusu insanın benzer şekilde bir hassası olduklarından, ve görmek olgusu ise insanın bir hassası olmadığından, işitmek olgusu

insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için benzer şekilde nesnenin bir hassası olan şey onun hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman, bu nesnenin benzer şekilde bir hassası olan şey onun hassası olacaktır. Sözelimi, iştihaî bölümün ve aklî bölümün ilk konusu olmak olgusu ruhun benzer şekilde bir hassası olduğundan, ve iştihaî bölümün ilk konusu olmak olgusu ise ruhun bir hassası olduğundan, akli bölümün ilk konusu olmak olgusu ruhun bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütmek için, vakide, hassanın kendisi benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olmayacaktır, halbuki ilk konunun bir hassası ise, İkincinin bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, yanmak olgusu alevle kömürün bir hassası olduğundan, ve yanmak olgusu alevin bir hassası olmadığından, yanmak olgusu da kömürün bir hassası olmayacaktır ; halbuki alevin bir hassası ise, kömürün bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, bu yerin hiçbir faydası yoktur.

Benzer şekilde bulunan nesnelerden çıkarılan yer, birincisi bir konuya herhangi bir yüklemeyi gözönünde tutmaksızın benzerlik yoluyla alınmış olmak ve İkincisi, bunun aksine olarak, mukayesesini bir konuya herhangi bir yüklemekten çıkarmak bakımından, konuya benzer şekilde ait olan yüklemlerden çıkarılardan farklıdır.

9

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütmek için, hassayı güc halinde vermekle, sözü edilen güc var— olmayan'a ait olmadığı halde hasım hassayı var olmıyan'a nispetle de güc halinde vermiş midir, görmek gerekir, çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Sözelimi, havanın bir hassasının teneffüs edilebilen şey olduğunu söylemekle, bir yandan, hassa güc halinde verilmiştir (çünkü teneffüs edilecek tabiatta olan şey, teneffüs edilebilendir), öbür yandan da, hassa var-olmıyan'a nispetle de verilmiştir: gerçekte, <bu sonuncu nokta için>, tabii olarak teneffüs edecek tarzda yaratılmış hayvan mevcut olmasa bile, hava mevcut olabildiği halde, hiçbir hayvan var olmazsa onu teneffüs etmek mümkün değildir. Bunun sonucu olarak, teneffüs edilebilecek tabiatta hiçbir hayvan olmayacağı bir anda teneffüs edilecek tabiatta olmak olgusu havanın bir hassası olmayacaktır. Demek ki teneffüs edilebilen, havanın bir hassası olmayacaktır.— Tezi koymak için, hassayı güc halinde vermekle, ister bir varlığa nispetle, ister, güc var-olmıyana ait olabildiği zaman, bir var-olmıyana nispetle mi hassa veriliyor, görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olmıyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Sözelimi, hassa güc halinde vermekle, varlığın bir hassası olarak, müteessir olmak ve tesir etmek iktidarı verilirse, hassa bir varlığa nispetle verilmiştir: çünkü bir varlık var olduğu zaman, herhangi bir şekilde müteessir olmağa ve tesir etmeğe de muktedir olacaktır, öyle ki müteessir olmak ve tesir etmek iktidarı varlığın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasım hassayı süperlatif şeklinde mi koymuştur, görmek lâzımdır: çünkü o zaman bir hassa olarak konulan şey bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, hassa bu tarzda verildiği zaman, ismin kendisi hakkında hassanın beyanının doğru olduğu nesne için doğru olmadığı vaki olur:

Çünkü nesne bir kere ortadan kaldırıldı mı, hassanın beyanı yine bâkidir, çünkü var olan nesnelerden herhangi birisine süperlatif şeklinde aittir. Sözelimi, ateşin hassası olarak en hafif cisim olmak olgusu verildiğı takdirde, durum budur: Çünkü, ateş yok olmakla beraber, bundan böyle en hafif olacak herhangi bir cisim kalacaktır; öyle ki en hafif cisim olmak olgusu ateşin hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, vakide, hassayı süperlatif şeklinde hassa koymamıya dikkat edildi mi, görmek gerekir: Çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Sözelimi, insanın bir hassasının tabii olarak halîm bir hayvan olmaktan ibaret olduğu konularak hassa süperlâtif şeklinde verilmediğinden, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır.

KİTAP VI

<TARİFİN UMUMİ YERLERİ.>

1

<TARİFE TAALLÛK EDEN MESELELERİN UMUMİ TAKSİMİ>

Tariflerin incelenmesi beş bölüme ayrılır. <Göstermemiz gerekir ki:> ya isim alan nesneye tarifin ifadesini tatbik etmek hiç de doğru değildir, (çünkü insanın tarifi her bir insan hakkında doğru olmak zorundadır); veya, her ne kadar nesnenin bir cinsi varsa da, tarif edilen nesneyi cins içine koymak hususunda ihtimam olunmamıştır, veya o hiç değilse ona has olan cins içine konulmamıştır (çünkü tarif ederken, nesneyi cins içine koymak, ve ancak o zaman ayrımları oraya bağlamak gerekir: çünkü tarife giren bütün unsurlardan, tarif edilen nesnenin özünü ifade eden bilhassa cinstir gibi görünüyor; veya daha, tarifin ifadesi, tarif edilene has değildir (çünkü daha yukarıda söylediğimiz gibi tarifin tarif edilene has olması gerekir); veya daha, bütün yukarıdaki şartlara riayet edilmiş olsa da, gerçekte, tarif edilen tarif edilmedi mi, yani mahiyeti ifade edilmedi mi, görmek gerekir. Nihayet, bizim şimdi dediklerimizin dışında, nesneyi tarif etmiş olmakla beraber, doğru olarak tarif edilmemiş midir, görmek kalıyor.

Tarifin ifadesi ismi alan nesne hakkında da doğru değilse, incelememiz ilintiye ait yerlere göre yapılmak zorundadır. Burada da, gerçekte ortaya konulan mesele daima şudur: **doğru mu, yoksa doğru değil mi?** çünkü tartışmada, ilintinin konuya ait olduğunu ortaya koyduğumuz, zaman onun doğru olduğunu beyan ederiz; ve konuya ait olmadığını ortaya koyduğumuz zaman, onun doğru olmadığı beyan ederiz. — Nesnenin kendine uygun cins içine konulmak hususunda ihtimam olunmadıysa, veya verilen ifade nesneye has değilse, bizim incelememiz cins için ve hassa için gösterilen, yerlere dayanmak zorundadır.

Bir de nesne tarif edilmemişse, veya doğru olarak tarif edilmemişse nasıl araştırmak gerektiğini söylemek kalıyor. İlkini incelemek zorunda olduğumuz şey nesnenin doğru olarak tarif edilmediğidir. Çünkü, her ne için olursa olsun, yapmak, iyi yapmaktan daima kolaydır. Elbette, o zaman bu durumda hata daha sıktır, çünkü iş daha güçtür. Bunun sonucu olarak, ikinci halde hücum, birinci halden daha kolay olur.

Tarifte yanlışlığın kendisi de iki bölüme ayrılır: birincisi, müphem bir dil kullanıldığı zaman (çünkü tarif ederken mümkün olduğu kadar en açık bir dil kullanılmalıdır, çünkü bir şeyin bildirilmesi maksadiyle tarifi verilir); İkincisi, gerektiğinden daha şumullü bir ifade kullanıldığı zaman: çünkü tarife lüzumundan fazla ilâve edilen her şey zaidir. Bizim sözünü ettiğimiz taksimlerden her biri de birçok bölümlere ayrılır.

2

< TARİFİN KARANLIĞI HAKKINDA >

Öyleyse, tarifi karanlıklığı hakkında ilk yer, kullanılan terimin her hangi bir başkasıyla homonim olduğunu görmekten ibarettir: sözgelimi, oluş cevhere bir **geçiş**'dir, veya sıhhat sıcak veya soğuk unsurların bir **muavazene'sidir** denilirse. Burada, gerçekten, **geçiş** ve **muavazene** homonim terimleridir; bunun sonucu olarak bir çok mânâlara gelen terimle ifade edilen mânâlardan hangisinin ifade olunmak istendiği pek görülüyor.— Tarif edilen terim ayrı ayrı manalarda alındığı halde, bunları ayırdetmeksizin tarif beyan edilmişse, yine böyledir: çünkü o zaman bunlar arasında hangisinin tarifinin verildiği pek görülmez, ve bundan başka, hasım tarifi, tarifi verilen bütün nesnelere uymadığını söyleyerek tartışmalara sürüklenebilir: böyle bir itiraz ise bilhassa tarif eden kimseye homonimliğin gizli kalması halinde yapılabilir. Tarifte verilen terimin türlü mânâları ayırt olunduktan sonra yine kendi kendine deliller gösterilebilir: çünkü kullanılan ifadenin manalarının hiç birisi konuya uygun değilse, onun uygun bir şekilde tarif edilmiş olamayacağı apaçıktır.

Bir başka yerde hasımın mecazî olarak konuştuğunu; sözgelimi, ilmi **sarsılamaz** diye, veya arzı bir **südanne** diye, veya itidalı bir **ahenk** diye tarif ettiğini görmektir: çünkü mecaz ile söylenen her şey karanlıktır. Asıl mânâda kullanıyormuş gibi mecazî bir ifade kullanan kimseye itiraz etmek de mümkündür: çünkü gösterilen tarif, sözgelimi, itidal misalinde tarif edilen terime uymayacaktır, çünkü ahenk daima sesler arasındadır. Üstelik itidalin cinsi ise, aynı şey biri diğerini ihtiva etmeyen iki cins içinde olacaktır, çünkü ne ahenk fazileti, ne de fazilet ahengi ihtiva eder.

Üstelik, hasım kullanılmayan terimlerini kullanıyor, görmek gerekir: Eflatun, sözgelimi, gözü **kaslar tarafından gölgelenmiş** diye, veya Retila (Tarentule) yi **ısırmasıyla çürümeyi husule getiren** diye veya iliği, **kemik tarafından vücuda getirilmiş** diye tasvir ettiği zaman gibi. Gerçekte, kullanılmayan bir terim daima karanlıktır.

Bazı ifadeler vardır ki bunlar kanunun, tabii olarak doğru olan şeylerin **ölçüsü** veya **hayali** denildiği zamanki gibi, ne mecazi ne homonin, ne de asıl mânâsında alınmazlar. Bu kabil ifadeler mecazdan daha aşağıdırlar. Mecaz, gerçekte ortaya koyduğu benzerlik sebebiyle, ifade edilen nesnenin her hangi bir bilgisini sağlamaktan geri kalmaz, çünkü mecaz ne zaman kullanılsa daima her hangi bir benzerlik maksadiyle kullanılır. Buna karşılık, bu başka türlü ifade hiç bir şey bildirmez, çünkü kanunun dolayisiyle, ölçü veya hayal olacağı hiç bir benzerlik yoktur, ve kanun da mutad olarak böyle adlandırılmıştır. Bunun sonucu olarak, kanunun asıl mânâda bir ölçü veya bir hayal olduğu söylenirse, bir hata işlenir; çünkü bir hayal taklit yoluyla husule gelen bir şeydir, bu ise kanuna ait olmayan bir karakterdir. Bir yandan da, terim asıl mânâda alınmazsa, karanlık olan ve mecazi her hangi bir ifadeden pek aşağı bir ifade kullanıldığı apaçıktır.

Bundan başka, verilen tarifi zıddının tarifi vuzuhtan mahrum mudur, görmek gerekir: çünkü doğru olarak verilen tarifler zıddlarını da ifade ederler. Veya daha, kendi kendine alınan bir tarif hangi şeyin tarifi olduğunu apaçık bir şekilde göstermeyip, ama bir yazının yardımı olmaksızın her bir tablonun ne olduğu bilinmeyen eski ressamın eserlerinde olduğu gibi midir, görmek gerekir.

Demek, tarif açık değilse bu cinsten mülâhazalar yardımıyla incelememizin yapılması lâzımdır.

Bir yandan da, tarife çok şumullü bir beyan verildiyse, ilkin, bütün nesnelere, ister târif edilenle aynı cinse giren nesnelere âit olan bir yüklem kullanılmış mıdır, araştırmak gerekir, çünkü bu yüklem gerekli olarak çok şumullüdür. Gerçekte cinsin nesneleri öbür senelerden ayırması, ayırmanın ise nesneyi aynı bir cinse giren öbür nesnelerden ayırması gerekir. Bütün nesnelere âit olan yüklem ise nesneyi hiç bir şeyden asla ayırmaz, halbuki aynı cinse giren bütün nesnelere âit olan yüklem onu aynı cinse giren nesnelerden ayırmaz Bundan, böyle bir ilâvenin faydasız olduğu sonucu çıkar.

Veyahut eklenen yüklem tarif edilene has olsa da, yine o ortadan kaldırılınca, tariften kalan şey ondan daha az has değil midir, târif edilen özünü daha az ifade etmiyor mu, görmek gerekir. Böylece, insanın tarifinde, **ilim edinmeğe muidedir**. ilâvesi zaittir: çünkü bu yüklem bir kere kaldırıldı mı, tarifin geri kalanı yine insana hastır ve onun özünü ifade eder. Bir tek kelime ile, bir kere kaldırıldı mı, geri kalanın, tarif edilen terimi ifade etmesine engel olmayan her şey zaidir. Sözelimi, kendi kendine hareket eden bir **sayı** 'dır denildiği taktirde ruhun tarifi de böyledir, çünkü kendi kendine hareket eden şey, **Eflâtun'** un tarifine göre, ruhun ta kendisidir. Gerçekten, her ne kadar konuya has olsada, kullanılan ifadenin, **sayı** terimi kaldırılırsa ruhun özünü belirtmediği de vaki olabilir. Bu iki tarzdan hangisinde, bu şeyler gerçekte olup bitmektedir, bunu açıkça tayin etmek güçtür. Bu tabiattaki bütün hallerde gereken şey, tartışmada faydalı olan şeyi taktir etmektir. Böylece, balgam'ın târifi: **başta gıdadan ileri gelen hazım olunmıyan yaşlık**'dır denilir. Başta gelen şey ise bir tekdir ve çok değildir, öyle ki **hazım, olunmıyan** terimi zaittir ve o kaldırılrsa bile, tarifin geri kalanı konuya daha az has olmayacaktır: çünkü hem balgamın, hem de herhangi başka bir şeyin başta gıdadan ilerigelmesi mümkün değildir. Veya; balgam mutlak mânada, başta gıdadan ileri gelen şey olmayıp, ancak **hazım olunmıyan** şeyler arasında ilk olan da olabilir, öyle ki **hazım olunmıyan** terimini ilâve etmek gerekecek: çünkü öbür tarzda ifade olunursa tarif, ancak balgam, ayırt yapmadan gıdanın bütün mahsullerinin ilki ise, doğrudur.

Bundan başka, vâkıde, tarife giren unsurlardan biri aynı bir nevi içine giren bütün senelere âit değil midir, görmek gerekir : çünkü bu türlü bir tarif bütün varlıklara âit olan bir yüklem kullanıldığı tariflerden de aşağıdır. Yukarda geçen misalde, gerçekte, ifadenin geri kalanı, tarif edilene has ise, bütün de ona has olacaktır: çünkü, mutlak bir tarzda denebilir ki hangisi olursa olsun, hassaya doğru bir yüklem ilâve olunursa, bütün ifade de hassa olur. Şimdiki halde, bunun aksine olarak, tarife giren unsurlardan biri aynı bir nev'e giren bütün nesnelere âit değilse, bütün ifadenin tarif edilene has olması imkânsızdır, çünkü nesne ile karşılanabilir bir yüklem olmayacaktır; **hayvan-yürüyen-iki ayaklı-dört dirsek yüksek** gibi bir ifade, **dört dirsek yüksek** terimi aynı bir nevi içine giren bütün varlıklara âit olmadığından ötürü, nesne ile karşılanabilir bir yüklem değildir. Ve daha, hasım aynı şeyi birçok defalar tekrarlamış mıdır, görmek gerekir: sözelimi, iştah, hoş olan'ın arzusudur, denmiş midir? Her iştahın konusu, gerçekte, hoş olan'dır, öyle ki iştah ile aynı olan şeyin de konusu hoş olan olacaktır. İştahı tarifimiz, o halde hoş olan'ın arzusu oluyor : çünkü **iştah** demekle **hoş olanın arzusu** demek arasında hiçbir fark yoktur, öyle

ki bu terimlerden her birinin konusu *hoş olan* olacaktır. Gerçekten, burada hiçbir saçmalık bulunmadığı vâki olabilir. Çünkü şöyle denilebilir: *insan iki ayaklıdır. Bunun sonucu olarak insanla aynı olan şey de bir iki ayaklı olacaktır: hayvan-yürüyen iki ayaklı ise insanla aynı şeydir; bundan, hayvan-yürüyen iki ayaklı'nın iki ayaklı olduğu sonucu çıkar.* İşte bunda

hiçbir saçmalık yoktur. Gerçekte, *iki ayaklı hayvan-yürüyen'in* bir hassası değildir (çünkü öyle olsaydı, iki ayaklı aynı şey hakkında iki defa tasdik edilmiş olurdu) fakat vâkıda, *iki ayaklı,*

hayvan-yürüyen - iki ayaklı hakkında söylenmiştir, öyle ki *iki ayaklı* yüklem olarak ancak bir defacık kullanılmıştır, iştah misalinde de bu böyledir: gerçekte *hoş olan*'ı konu olarak haiz olmak olgusu arzu hakkında değil, bütün ifade hakkında tasdik edilmiştir, öyle ki, burada da yükleme ancak bir defa yapılmıştır. Bir saçmalık olan şey, aynı kelimeyi iki defa tekrar etmekte değil, aynı yüklemi birçok defalar konuya yüklemdir: sözgelimi, **Ksenokrates** gibi, tedbirin varlıkları tarif eden ve temaşa eden şey olduğu söylenirse: çünkü tarif herhangi bir temaşadır, öyle ki ve **temaşa eden** kelimelerini ilâve etmekle, aynı şey iki defa tekrar olunur. Soğumanın, tabii hararetin bir yoksunluğu olduğunu söyleyenler de aynı hatayı işliyorlar. Her yoksunluk, gerçekte tabii bir yüklem yoksunluğudur, öyle ki **tabii** kelimesini ilâve etmek zaittir; fakat **hararet yoksunluğu** demek yetecekti, çünkü yoksunluk terimi tabii bir hareketin bahis konusu olduğunu kendiliğinden gösterir.

Ve daha, bütüncül beyan edilmiş olmakla, bölümcül bir terimi ilâve edilmiş midir, görmek gerekir; sözgelimi, hakkaniyet faydalı ve âdil olan şeyin azalmasıdır denilirse, Âdil olan, gerçekte bir nevi faydalı olandır; ve bunun sonucu olarak, faydalı olan içindedir: o halde **âdil** terimi zaittir, çünkü bütüncülü göstermekle zaten bölümcül ilâve olunmuştur. Tıp, hayvan ve insan için sıhhatli olan şeyin ilmi diye, veya kanun tabii olarak güzel ve âdil olan şeyin bir hayali diye tarif olu

nursa, durum yine böyledir: çünkü âdil olan bir nevi güzeldir ve bunun sonucu olarak aynı şey birçok defalar tekrar olunmuştur.

4

< BAŞKA YERLER >

O halde, tarifi doğru veya yanlış olup olmadığını bilmek meselesi bu ve buna benzer mülâhazalarla incelenmek zorundadır. Nesnenin mahiyetinin gösterilip gösterilmediğini ve tarif edilip edilmediğini bilmeye gelince, işte, bu işe nasıl başlanacaktır?

İlk olarak, hasım tarifi önceki ve daha çok bilinen terimler yardımıyla tarifi teşkil etmeği unutmamalıdır, görmek gerekir. Mademki, gerçekte, tarif ancak konulan terimi bildirmek maksadiyle verilmiştir, ve herhangi bir terimin değil, ispatta yapıldığı üzere (çünkü verilen veya alınan her malûmat için bu böyledir), önceki ve daha çok bilinen terimleri almakla nesneleri bildiririz, bu türlü terimlerle tarif etmedikçe, asla tarif edilmediği açıktır. Aksi takdirde, aynı, nesnenin birçok tarifleri olacaktır: çünkü gerçekte, önceki ve daha çok bilinen terimlerle

başlamanın aynı zamanda bir tarif yapmak, ve daha iyi olan bir tarif yapmak olduğu apaçıktır, öyle ki her ikisi de aynı nesnenin tarifleri olacaktır. Bu ise, umumi olarak kabul edilmemiş olan bir görüş tarzıdır, çünkü varlıkların her biri için ancak bir tek öz vardır. Bunun sonucu olarak, aynı nesnenin birçok tarifleri olması istenilirse tarif edilen nesnenin özü, tariflerin her birindeki ifadesine özdeş olacaktır, tarifler ayrı olduğundan, bu ifadeler de aynı değildirler. O halde önceki ve daha çok bilinen terimlerle tarif olunmadığı zaman,, asla tarif yapılmadığı apaçıktır.

Tarifin, daha çok bilinen terimler vasıtasıyla teşkil edilmediğini söylemek iki tarzda anlaşılabilir: ya bu terimlerin, mutlak mânada daha az bilinen terimler olduğu farz olunur, veya bunların bizce daha az bilindiği farz olunur, çünkü her iki hal mümkündür. Böylece, mutlak mânada, önceki sonrakinden daha çok bilinir: sözgelimi, nokta çizgiden, çizgi yüzeyden yüzey ise katıdan daha çok malûmdur; nitekim birlik de sayıdan daha çok malûmdur, çünkü o sayıdan öncedir ve her sayının ilkesidir. Daha bunun gibi harf, heceden daha çok malûmdur. Fakat bizim için daha çok bilinen şeye gelince, bazan aksi vâki olur: gerçekte, her şeyden önce duyularımızın fark ettiği katıdır, çizgiden çok yüzeydir, noktadan çok çizgidir, çünkü insanların çoğu ilkin bu kavramları bilirler : bayağı herhangi bir zekâ bunları bilebilir, halbuki öbürleri keskin, üstün bir zihin gerektirirler.

Mutlak mânada, demek, sonraki nesneleri önceki nesnelerle bildirmeğe çalışmak tercihe şayandır, çünkü böyle bir yöntem daha çok bilgi vericidir. Bununla beraber, bu tabiattaki terimlerle nesneleri bilmeğe muktedir olmıyan kimseler için kendilerince bilinen terimler vasıtasıyla tarifi teşkil etmek gerekli olabilir. Bu cinsten tarifler arasında, noktanın, çizginin ve yüzeyinkiler mevcut olup hepsi öncekini sonrakiyle açıklarlar. Çünkü nokta, denilir, çizginin, çizgi yüzeyin, yüzey ise katının sınırıdır. Bununla beraber, bu tarzda tarif yaparak tarif edilenin mahiyetini ifade etmenin imkânsız olduğunu gözden kaybetmemek gerekir (meğerki bir tesadüfle bizce daha çok bilinen şey ile mutlak olarak daha çok bilinen şey arasında fiilî bir özdeşlik olmasın) çünkü doğru bir tarif cins ile ayrımlar vasıtasıyla tarif etmek zorundadır, ve bu taayyünler, mutlak mânada, neviden daha çok bilinen ve ondan önce olan nesnelere aittirler. Gerçekte, cinsin ve ayrımın ortadan kalkması nev'in kalkmasını icabettirir, öyle ki bunlar, neviden önce olan kavramlardır. Bunlar aynı zamanda daha çok bilinen'dirler: çünkü nevi biliniyorsa, cins ve ayrım da gerekli olarak bilinmek zorundadır (sözgelimi, insanı bilerek, aynı zamanda hayvan ve yürüyen de bilinir), halbuki bilinen, cins ve ayrım ise bundan gerekli olarak, nev'in bilinmesi sonucu çıkmaz: o halde nevi daha çok meçhuldür. Bundan başka, karakteri filân veya falanca bilinen terimlerden başlamak olan tariflerin hakiki tarifler olduğu ileri sürülürse, aynı nesnenin birçok tarifleri bulunduğunu söylemeye mecbur kalınacaktır: çünkü vakide, filân şeylerin filân şahıslar için, falan şeylerin falan şahıslar için daha malûm olduğu, ve bunların herkes için aynı olmadıkları vâki olur; öyle ki, tarifin filân veya falanca daha çok bilinen terimlerden itibaren yapılması zarurî olduğu doğru ise her bir şahsa bir ayrı tarif vermek gerekecektir. Üstelik, aynı şahıslar için, başka başka zamanlarda, daha malûm olan, başka başka nesnelerdir: başlangıçta, duyulabilen nesnelerdir; fakat zihin daha sonra daha keskin olduğu zaman, bu aksinedir, öyle ki, aynı şahıslar için bile, tarifin filân veya falanca daha çok bilinen, terimlerden itibaren teşkil edilmesi gerektiği ileri sürülürse, her zaman aynı tarifin verilmemesi gerekecektir. O halde, bu tabiattaki terimler yardımıyla değil, mutlak mânada daha çok bilinen terimler yardımıyla tarif etmek gerektiği apaçıktır: ancak bu tarzdadır ki daima ve aynı olan bir tarif elde olunabilecektir. Fakat, şüphesiz yine mutlak mânada daha çok bilinen şey, herkesçe bilinen şey olmayıp yalnız iyi teşekkül etmiş bir zihne sahip olan kimselerce bilinen şeydir, tıpkı

mutlak mânada sıhhatli (le sain) iyi halde vücuda sahip olanlar için sıhhatli olan şey olduğu gibi. O halde bu noktalardan her birisini iyice açıklamak ve bunları tartışmanın menfaatine en iyi bir şekilde kullanmak icabeder. Her şeyin üstünde itiraz olunamıyan şey, vakide, ne mutlak mânada bilinen şeyden hareket ederek, ne de bizce daha çok bilinen şeyden hareket ederek ifadesi yapılmamış bulunursa, tarifi yok edilebildiğidir.

Böylece, daha çok bilinen terimlerle başlamamanın birinci hatalı tarzı bizim yukarda gösterdiğimiz üzere, öncekini sonrakiyle ifade etmekten ibarettir. — Bir başka tarzı da, sükûnet halinde bulunan ve tâyin edilmiş bulunan şeyin, belirsiz olan şeyle ve hareket halinde olanla tarifini vermekten ibarettir, çünkü yerinde duran ve belli olan şey, belirsiz olan ve hareket halinde olan şeyden önce olan kavramlardır.

Önceki terimler vasıtasıyla tarifler yapmamış olmaktan ibaret olan hata, üç şekle bürünür: birincisi karşı (l'opposé) kendi karşısiyle, sözgelimi, iyilik kötülük tarafından tarif edildiği zaman. Çünkü karşılar tabiat gereğince zamandıştır. Bazıları ise her ikisinin aynı ilmin konusu olduğunu da düşünürler, öyle ki birinin öbüründen daha çok malûm olduğu bile söylenemez. Bununla beraber, bazı şeylerin belki de başka tarzda tarif edilmeye elverişli olmadıklarını gözden kaybetmemek lâzımdır: kendi kendilerine göreli olan bütün terimler gibi, yarım olmadan tarif edilemiyen mislin durumu budur. Gerçekte, bu tabiatla olan bütün terimler için, varlıkları tamamıyla herhangi bir nesne ile herhangi bir münasebetten ibarettir, öyle ki korrölatiflerden birini öbüründen müstakil olarak bilmek imkânsızdır: bunun için, birinin tarifinde, öbürü de gerekli olarak bulunmak zorundadır. O halde bu tarzda bulunan her şeyi bilmek, ve bizce faydalı görüldüğü hallerde kullanmak uygun olur.

Bu hatanın bir başka şekli, tarif içinde, tarif edilen terimin kendisi kullanıldığı zaman olur. Esasen bu tarif edilenin ismi kullanılmadığı zaman gözden kaçır: sözgelimi, güneş **gündüz görünen bir yıldız** diye tarif olunduğu takdirde durum budur; çünkü **gündüz** terimi kullanılırken, aynı zamanda **güneş** terimi de kullanılıyor. Bu cinsten hataları meydana çıkarmak için lâzım gelen şey ismin yerine tarifi koymaktır, burada da, sözgelimi, gündüzü arzın üstünde güneşin hareketi olarak tarif etmektir. Şüphe yok, gerçekte, *arzın üstünde güneşin hareketi* dendiği zaman, *güneş* söylenir, öyle ki *gündüz* terimi kullanılırken *güneş* terimi kullanılır.

Bu hatanın bir üçüncü şekli, bir taksimin beraber dizili bir terimi, aynı taksimin başka bir terimi ile tarif olunduğu zaman olur, sözgelimi, bir birlik (l'unité) çiftinden daha büyük olan şey olarak tek gibi ; gerçekte, aynı bir cinsten çıkan bir taksimin beraber dizili terimleri tabiat gereğince zamandıştırlar. Tek ve çift ise bir taksimin beraber dizili terimleridir, çünkü her ikisi de sayının ayrımlarıdır.

Yine bunun gibi, hasım bir üst terimi tâbi bir terimle tarif etmiş midir, görmek gerekir : sözgelimi, çiftin yarılarına bölünen bir sayı olduğunu, veya iyiliğin, faziletin bir hali olduğunu söylediyse; çünkü yarım, bir çift sayı olan **iki**'nin türemesidir, fazilet ise bir nevi iyiliktir, öyle ki bu terimler öbürlerine tabidirler. Bandan başka, tâbi terimler kullanıldığı zaman, gerekli olarak öbürü de kullanılır : çünkü *fazilet* terimi kullanıldığı zaman, *iyilik* terimi de kullanılır, çünkü fazilet herhangi bir iyiliktir ; bunun gibi, *yarım* terimi kullanıldığı zaman, *çift* terimi de kullanılır, çünkü

5

< BAŞKA YERLER >

Umumi olarak konuşulursa, önceki ve daha çok bilinen terimlerle yapılan tarif için tek bir yer vardır; ve bu yerin bölümleri yukarda ayrılmış olanlardır. — İkinci bir yer, nesne bir cinse girse bile, hasım onu bir cinse sokmamak hatasına düşmüş müdür, bilmekten ibarettir. Bu türlü bir hataya nesnenin özünün tarifin ifadesi içinde konulmamış olduğu her yerde raslanır: sözgelimi, üç bu'du olan şey olarak cismin tarifi, veya verilmesi gerektiğini farzederek, hesap yapmasını bilen olarak insanın tarifi gibi. Çünkü üç bu'du olan şeyin tabiatı, veya hesap yapmasını bilen tabiatı gösterilmemiştir. Cins ise muhakkak nesnenin özünü ifade etmeği hedef tutar, ve tarifin unsurları arasında farzedilmiş ilk terimdir.

Bundan başka, tarif edilen, birçok nesnelere tatbik olunabildiği halde, bunu bütün nesnelere taallûk ettirmemek hatasına düşülmüş müdür, görmek gerekir: sözgelimi, gramer, imlâ edilen şeyi yazmanın ilmi olarak tarif edilirse durum budur, çünkü aynı zamanda *ve okumanın* da ilâvesi gerekir. Gerçekte, grameri, yazmanın ilmi olarak vermekle, okumanın ilmi diye vermekten daha çok tarif edilmemiştir, öyle ki o, birinden birini değil her ikisini birden göstererek tarif olunur, çünkü aynı nesnenin birçok tarifleri bulunması mümkün değildir. Bununla beraber ancak bazı hallerdedir ki gerçekten bu söylenildiği gibidir; başka hallerde, sözgelimi, her iki şeyle birden esaslı bir münasebette bulunmayan bütün terimler için olduğu gibi, bu hiç de böyle değildir: böylece, tıbbın hastalık ve sağlığın husulünün ilmi olduğu söylendiği zaman. Çünkü tıbbın kendiliğinden sağlığı husule getirdiği, buna karşılık, hastalık husule getirmek mutlak surette tıbbı yabancı bir şey olduğuna göre, hastalığı yalnız ilinti olarak husule getirdiği söylenir. Demek burada, tıp bu iki faaliyetten her ikisine birden taallûk eder diye verildiği zaman ancak onlardan yalnız birine taallûk ettirildiği zamandan daha iyi tarif edilmiş olmaz; fakat belki de böyle bir tarif daha kötüdür, çünkü hattâ tıbbı yabancı olan rasgele biri, hastalık husule getirmeğe muktedirdir.

Bundan başka, tarif edilenin taallûk ettiği birçok nesneler olduğu zaman, tarif edilen daha iyiye değil de daha kötüye taallûk ettirilmiş midir, görmek gerekir; çünkü her ilim, her güç görüldüğüne göre, daha iyiye taallûk eder.

Ve daha, terim kendi öz cinsi içine yerleştirilmemişse bunu, bizim yukarda söylediğimiz gibi, cinslere tatbik olunabilen ilk kaidelere göre incelemelidir.

Üstelik, cinslerin gösterilmesinde, sözgelimi, adaleti eşitlik husule getiren *bir hal* veya eşit olan şeyin dağıtıcısı olarak tarif ederken atlanmışları var mıdır, görmek gerekir: çünkü bu tarzda tarif etmekle, fazilet atlanıyor ve böylece adaletin cinsi bir tarafta bırakılarak, bir nesnenin özü her bir halde kendi cinsiyiyle beraber bulunduğu göre, mahiyeti gösterilmiyor. Bu, nesneyi en yakın cinsi içine koymaktan başka bir şey değildir. Çünkü onu en yakın cinsi içine koymakla bütün yüksek cinsleri gösterilmiştir. Çünkü bütün yüksek cinsler tâbi cinsler hakkında tasdik edilmişlerdir. Bunun sonucu olarak: ya nesneyi en yakın cinsi içine yerleştirmeli; veya en yakın

cinsin tarif edildiği bütün ayrımları yüksek cins bağlamalıdır. Çünkü bu tarzda hiçbir şey bir yana bırakılmış olmayacaktır; fakat isim yerine, tarifi iledir ki tâbi cins gösterilmiş olacaktır. Bunun aksine olarak sadece yüksek cins zikrederek, aynı zamanda tâbi cins gösterilmez, bir bitki denilirse, bununla bir **ağaç** da denilmiş olmaz.

6

<BAŞKA YERLER>

Ve daha, ayrımlar hakkında da, gösterilen ayrımların da cinsin ayrımları olup olmadıklarını incelemek gerekir. Gerçekte nesnenin has ayrımları ile tarif olunmamışsa, veya her nesnenin olursa olsun, sözgelimi, hayvan veya cevher, bir ayırım olmayacak bir terim verilmişse, açıktır ki ortada tarif yoktur, çünkü bu terimler hiçbir şeyin ayrımları değildirler. Bundan başka, gösterilen ayırımın aynı bir taksim içinde ona karşı olan bir terime sahip midir, görmek gerekir: böyle bir terime sahip değilse gösterilen ayırımın cinsin ayırımı olmayacağı apaçıktır. Gerçekte, bir cins, her zaman bir taksimin beraber dizili terimleri olan bir takım ayrımlarla taksim edilmiştir: sözgelimi, hayvan, yürüyen, kanadlı, yüzen ve iki ayaklı'ya taksim edilmiştir. — Veya daha, verilmiş olana karşı bir ayırımın varlığına rağmen, bu ayırım cins hakkında doğru değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman ne onun, ne de öbürünün cinsin bir ayırımı olmayacağı açıktır, çünkü aynı bir taksimin beraber dizili ayrımları nesnenin has cinsi hakkında hepsi doğrudur. Yine bunun gibi, verilen ayrıma karşı olan ayırım doğru olsa da, onun cinse eklenmesi bir nevi teşkil etmiyor mu, görmek gerekir: o zaman onun cinsin bir yakın ayırımı olmayacağı apaçıktır, çünkü cinse eklenen her yakın ayırım bir nevi teşkil eder. O, bir ayırım değilse, gösterilen ayırım daha çok ayırım değildir, çünkü taksimde o ona karşıdır.

Bundan başka, cins, çizgiyi genişliği olmıyan bir uzunluk olarak tarif edenler tarzında bir inkârla taksim olunmuş mudur, görmek gerekir, çünkü bu, çizginin genişliği haiz olmadığından başka hiçbir şey ifade etmez. O zaman netice, cinsin kendi nevi'ne katıldığı olacaktır: gerçekte her uzunluk ya genişliği olmak, veya genişliği olmamak zorunda olacaktır. Çünkü, her şeyde doğru olan ya tasdik, veya inkârdır; öyle ki çizginin cinsi de ki uzunluktur, ya genişliği olan veya genişliği olmıyan olacaktır. Fakat genişliği olmıyan uzunluk bir nev'in tarifidir ve bunun gibi genişliği olan uzunluk da bir tariftir: çünkü **genişliği olmıyan** ve **genişliği olan** birtakım ayrımlardır ve ayırım ile cinsten itibarendir ki nev'in tarifi yapılır. Cins böylece nev'inin tarifini kabul etmiş olacak. Yine bunun gibi, ayırımın tarifini de kabul etmiş olacak, çünkü yukarda gösterilmiş ayrımlardan biri veya öbürü gerekli olarak cins hakkında tasdik edilmişlerdir. Üstelik, bizim sözünü ettiğimiz yer Fikirlerin varlığını koyanlara karşı faydalıdır. Gerçekte, kendinden-uzunluk varsa, onun genişliği olan veya genişliği olmıyan olduğu cins hakkında nasıl tasdik edilecektir? Çünkü kavramın bütünlüğü içinde alınan uzunluk için yüklemelerinin birinin veya öbürünün, onun cins için doğru olması lâzım olduğuna göre doğru olması gerekir. Burada ise bu vâki değildir. Çünkü hem genişliği olmıyan uzunluklar, hem de genişliği olan uzunluklar vardır. O halde bu yer sırf, bir cinsin her zaman sayı yönünden bir olduğunu iddia edenlere karşı faydalıdır; bu ise fikirlerin taraftarlarının ileri sürdükleri iddiadır; çünkü onlar kendinden - uzunluğun ve kendinden hayvanın birer cins olduğunu söylerler.

Bazı hallerde, tarif yapıldığı zaman, bir inkârı kullanmak zorunda kalındığı olabilir: sözgelimi, yoksunlukları tarif etmek için: **Kör**, tabii olarak haiz olması gerektiği halde görmeden mahrum olan, mânasına gelir. Esasen bir cinsi bir inkârla taksim etmekle, gerekli olarak taksimde karşı terim olarak bir inkârı haiz olan bir tasdik ile taksim etmek arasında hiçbir fark yoktur: sözgelimi, bir şey genişliği olan bir uzunluk olarak tarif olunmuşsa çünkü **genişliği olan şey**, taksim içinde beraber dizili terim olarak **genişliği olmıyan şey'i** haizdir, başka da bir şeyi yoktur. Öyle ki burada da cins bir inkârla taksim edilmiştir.

Bundan başka, hakareti, istihza ile birlikte olan bir küstahlık olarak tarif edenler tarzında, nevi bir ayırım olarak verilmiş inidir, görmek gerekir: istihza (raillerie), gerçekte, bir nevi küstahlıktır; bundan istihzanın bir ayırım değil, pekâlâ bir nevi olduğu sonucu çıkar.

Üstelik, cins bir ayırım olarak gösterilmiş midir ? sözgelimi, faziletin bir iyi veya namuslu hal olduğu söylenmiş midir, görmek gerekir: çünkü iyilik, vakide, faziletin cinsidir. Veya daha ziyade, aynı şeyin birbirini ihtiva etmiyen iki cins içinde bulunamadığı doğru ise, iyilik cins olmayıp ayırımdır: çünkü ne her hal bir iyilik ne de her iyilik bir hal olmadığından, ne iyilik hali, ne de hal iyiliği ihtiva etmez. Bundan, bu iki kavramın ne biri, ne de öbürü olamayacakları sonucu çıkar ve bunun neticesi olarak, hal, faziletin cinsi ise iyiliğin onun cinsi değil, daha çok ayırımı olduğu apaçıktır. İlâve olunabilir ki hal, faziletin özünü ifade eder, halbuki iyilik özü değil, bir niteliği ifade eder. Ayırımın görevi ise herhangi bir niteliği ifade etmektir, gibi görünüyor.

Verilen ayırımın herhangi bir niteliği değil, filân ferdî nesneyi mi ifade ediyor, görmek gerekir, çünkü umumi kanaat olarak, ayırım daima herhangi bir niteliği ifade eder.

Ayırım yalnız ilinti yönünden mi tarif edilene aittir, bunu da incelemek gerekir: gerçekte, hiçbir zaman ayırım, tıpkı cins gibi ilintilik yüklemelere katılmamalıdır, çünkü bir nesnenin ayırımının bu nesneye hem ait olması, hem de olmaması mümkün değildir.

Bundan başka, ayırım, veya nevi, veya nev'e tâbi olan nesnelerden biri, cinsin bir yüklemi ise, burada tarif mevcut olamayacaktır. Bu terimlerden hiçbirisi, gerçekte, cins hakkında tasdik edilemez, çünkü cins hepsinin içinde en fazla kaplamı haiz olandır. Ve daha, vakide cinsin ayırım hakkında tasdik edilmiş midir, görmek gerekir: çünkü cinsin ayırım hakkında değil, kendisi hakkında ayırımın tasdik edildiği şey hakkında tasdik ediliyor gibi görünüyor. Sözgelimi hayvan nevi hakkında tasdik edilen ayırımın kendi hakkında değil, insan, öküz ve diğer yürüyen hayvanlar hakkında tasdik edilmiştir. Gerçekte, hayvanın ayırımlarının her biri hakkında tasdik edilmesi isteniliyorsa, hayvan o zaman nevi hakkında birçok defalar tasdik edilmiş olacaktır, çünkü ayırımlar nevi hakkında tasdik edilmişlerdir. Ayırımların hepsinin, hayvan iseler kâh nevi, kâh fert olacaklarını ilâve ediyorum, çünkü her hayvan kâh bir nevidir, kâh bir ferttir,

Nev'i veya nev'in altındaki şeylerden biri ayırım hakkında tasdik edilmiş midir, bunu da aynı tarzda incelemek gerekir. Bu ise, gerçekte, imkânsızdır, çünkü ayırımın, nevilerinden daha fazla kaplamı vardır. Bundan başka, nevilerden biri, onun hakkında tasdik edilmişse netice ayırımın bir nevi olduğu olacaktır: sözgelimi, **insan** ayırımı yüklenmişse, ayırımın **insan** olduğu apaçıktır. Ve daha ayırım, vakide, neviden önce değil midir, görmek gerekir, çünkü ayırım cinsten sonra, ama neviden önce olmak zorundadır.

Daha, gösterilen ayırım, ne içte olan, ne de içine alan olmıyan ayrı bir cinse ait midir, bunu da incelemek gerekir. Gerçekte umumi olarak kabul olunur ki aynı ayırım, biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cinse ait olamaz. Aksi takdirde, aynı nevin de biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cins

içinde olacağı vaki olacaktır: çünkü ayrımlardan her biri kendi cinsini beraberinde muhafaza eder. Sözelimi, kendileriyle birlikte hayvanı muhafaza eden yürüyen ve iki ayaklı gibi. O halde cinslerden her biri, ayrımın kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında doğru olursa, bundan aşıkâr olarak nev'in biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cins içinde olmak zorunda olacağı sonucu çıkar. Veya, aynı ayrım için, biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cinse ait olmak belki imkânsız değildir, ve **her ikisi bizzat aynı bir cinse tâbi olduğu zaman müstesna**'yi ilâve etmek zorundayız: bu suretledir ki yürüyen hayvan ile kanadlı hayvan birbirini ihtiva etmiyen cinslerdir, iki ayaklı ise her ikisinin ayrımıdır. O halde **cinslerin kendilerinin aynı cins içinde bulunduğu zaman müstesna**'yı ilâve etmek gerekir. Çünkü burada her ikisi de hayvana tâbidirler. Yine apaçıktır ki, aynı bir ayrım için biri öbürünü ihtiva eden iki cinse ait olmak imkânı verilmiş olduğundan, ayrım için kendisiyle birlikte kendi öz cinsinin bütününe muhafaza etmek gerekliliği yoktur; gerekli olan şey, onun kendisiyle yalnız cinslerden birinin veya öbürünün ve üstelik, bütün ondan yukarıda olanları muhafaza etmesidir, tıpkı iki ayaklının, kendisiyle ya kanadlı hayvanı veya yürüyen hayvanı muhafaza etmesi gibi.

Daha bir nesnenin cevherinin ayrımı olarak her hangi bir şey **içindeki** varlık verilmiş midir, görmek gerekir: çünkü öyle geliyor ki, bir cevher bir cevherden nerede olduğu dolayısıyla farklı değildir. Bunun içindir ki, **yürüyen ve yüzen** (suda yaşıyan) terimleriyle hayvanı taksim edenler kötülenir, çünkü yürüyen ve yüzen sırf bir neredelik (***) gösterirler. Veya belki de bu hallerde, tenkid yerinde değildir: yüzen, gerçekte, ne her hangi bir şey içinde var olmayı, ne de her hangi bir yeri değil, her hangi bir niteliği ifade eder, çünkü nesne kuruda (kara) da bile olsa gine yüzendir, bunun gibi yürüyen hayvan, hattâ su içinde bile, yürüyen olacaktır, yüzen olmayacaktır. Bununla beraber, ayrıma her hangi bir nesne içinde var olmayı ifade etmek vâki olursa, tarifte bir hata işlenmiş olacağı açıktır.

Ve daha, tesirlenme ayrımı olarak verilmiş midir, görmek gerekir: çünkü her tesirlenme, daha kesif olmak suretiyle, nesnenin cevherini bozar, halbuki ayrım asla bu durumda değildir. Gerçekte, ayrım, kendisinin ayrımı olduğu şeyi muhafaza eder görünüyor, ve her bir nesne için kendi öz ayrımından müstakil olarak, var olmak mutlak surette imkânsızdır: yürüyen yoksa insan da olmayacaktır. Vakide mutlak olarak konuşulursa, nesnenin, kendisi dolayısıyla başkalaşmaya mâruz olduğu şeyden hiçbirisi bu nesne için bir ayrım teşkil edemez, çünkü bütün bu türlü taayyünler, daha kesif olmakla, cevheri bozarlar. Bunun sonucu olarak, bu tabiatta herhangi bir ayrım verilmişse, bir hata işlenmiştir. Çünkü bu ayrımlarımıza göre mutlak surette hiçbir başkalaşmaya maruz kalmayız.

Üstelik, vakide, görelî bir terimin ayrımı olarak, kendisi görelî olmıyan bir ayrım verilmiş midir, incelemek gerekir: çünkü görelîlerin ayrımlarının kendileri de görelîdirler, nitekim ilim için de durum budur. Bu sonuncunun, gerçekte, teoretik, pratik ve poetik olduğu söylenir, ve bu ayrımlardan her biri, bir münasebeti gösterir; çünkü ilim, herhangi bir şeyin teorik teorisi; herhangi bir şeyin husule gelmesi, herhangi bir şeyin aksiyonudur.

Daha, tarif ederken, görelîlerden her biri, kendisine tabii olarak görelî olduğu şeye taallûk ettirilmiş midir, incelemek gerekir. Gerçekte, bazı hallerde başka her şeyi dışarıda bırakarak, görelîlerden her biri kendisine tabii olarak görelî olduğu şeyle münasebeti içinde kullanılabildiği halde, başka hallerde, başka bir şeyle münasebet halinde de kullanılabılır: sözelimi, görmek ancak görmeye yarar, halbuki (kazağı) olmaya da yarıyabiür. Bununla beraber, kazağı su almak için bir alet olarak tarif olunursa bir hata işlenecektir, çünkü tabii olarak taallûk ettiği bu kullanma değildir. Bir nesnenin kendisine tabii olarak görelî bulunduğu

şeyin tarifi tedbirli *olmak yönünden tedbirli insan tarafından, ve bu şeye has olan ilim tarafından, bu şeyin kendisi için kullanılacağı şeydir.*

Veya daha, bir terim birçok nesnelerle münasebette bulunduğ u halde, vakide, ilk münasebeti içinde verilmiş midir, görmek gerekir: sözgelimi, tedbir, ruhun aklî bölümünün bir hassası olarak değil de insanın veya ruhun hassası olarak mı tarif edilmiştir. Çünkü tedbir, ilk olarak aklî bölümün hassasıdır, çünkü ancak bu yetiye göredir ki ruh ve insan tedbiri haizdir denilmişlerdir.

Bundan başka, tarif edilen terimi bir tesirlenme, veya bir durum ve istidat veya herhangi bir başka taayyündür denilen nesne bunu kabul etmeğ e isidatlı değilse, tarifte bir hata işlendi demektir. Gerçekte, her durum ve istidat, her tesirlenme, kendisinin bir durum ve istidadı veya bir tesirlenmesi olduğ u nesne içinde tabii olarak hâsıl olur, nitekim ilim de, ruhun bir durum ve istidadı olduğ u için, ruhta hâsıl olur. Fakat bazan bu türlü hallerde aldanılır: sözgelimi, uykunun duyumun bir iktidarsızlığı; yakınsızlığın (*****) zıt istidlâllerin bir eşitliğ i; elemi tabii olarak birleşmiş bölümlerin şiddetli bir ayrılışı olduğ u söylendiğ i vakit, olduğ u gibi. Gerçekte, uyku duyumun bir yüklemi değildir (halbuki duyumun bir iktidarsızlığı olsaydı böyle olması gerekecekti) ; bunun gibi yakınsızlık da zıt istidlâllerin bir yüklemi; ne de elem, tabii olarak birleşmiş bölümlerin bir yüklemi değildir. Çünkü kendilerinde elem mevcut olacağından, cansız şeyler o zaman elemi haiz olacaktır. Sıcak ve soğuk unsurların bir muvazenesi olduğ u söylenirse, sıhhatin tarifi de böyledir. Çünkü o zaman, sıcak ve soğuk unsurların sıhhati haiz olmaları gerekli olacaktır: her şeyin muvazenesi, gerçekte, kendisinin muvazenesi olduğ u şeylerden ayrılamaz bir yüklemidir, öyle ki sıhhat bu nesnelerin bir yüklemi olacaktır. Bundan başka, bu tarzda tarif edenlerin neticeyi sebep olarak veya aksine koydukları vaki oluyor. Gerçekte, tabii olarak birleşmiş bölümlerin ayrılması bir elem olmayıp yalnız bir elem sebebidir; uykuda bir duyum iktidarsızlığı olmayıp biri öbürünün sebebidir. Çünkü ya biz duyum olmadığı için uyuruz, veya biz uyuduğ umuz için duyum yoktur. Yine bunun gibi, zıt istidlaller arasında eşitlik pekâlâ yakınsızlığın sebebi gibi görünecektir: gerçekte, her iki yönde muhakeme etmekle, bütün düşüncelerin her yönden eşit göründükleri vakittir ki, biz girişilecek iş üzerinde yakınsızlık içindeyiz.

Bundan başka, dikkati bütün zaman devreleri üzerine çekmek, ve bu hususta <tarif edilen ile tarif arasında > herhangi bir uygunsuzluk yok mudur: sözgelimi, ölümsüzü, halen yokolmaz bir canlı diye tarif edilmiş midir, görmek gerekir, çünkü halen yokolmaz canlı yalnız halen ölümsüz olacaktır. Yahut da bu halde, hem nesnenin halen yok edilmemiş olduğ unu, hem halen yok edilemeyeceğ ini, hem de nihayet ister hiçbir zaman yok edilemeyecek şekilde halen var olduğ unu ifade edecek **halen yokolmaz** ifadesinin müphemliğ i yüzünden neticenin çıkmadığ ı da olabilir. O halde bir canlının halen yokolmaz olduğ unu söylediğ imiz zaman, demek istiyoruz ki o hiçbir zaman yok edilemeyecek tabiatta olan halen bir canlıdır: bu ise demektir ki o ölümsüzdür. Öyle ki bundan onun yalnız şimdiki anda ölümsüz olduğ u sonucu çıkmaz. Fakat bununla beraber, ismin ifade ettiğ i şey buna tamamiyle yabancı olduğ u halde tarifte verilmiş olan şeyin yalnız hâle veya geçmiş e ait olması vaki olursa burada < tarif ile tarif edilenin > arasında özdeşlik bulunmayacaktır.

O halde bu yerden bizim söylediğ imiz şekilde faydalanmalıdır.

<BAŞKA YERLER >

Her hangi bir başka nesne, verilen tariftten daha doğru olarak tarif edilen şeyin tatbikatını ifade ediyor mu, incelemek gerekir: sözgelimi, adalet eşitliğin dağıtıcı (distributive) yetisi olarak tarif edilirse durum budur. Gerçekte, **âdil** yalnız dağıtmak kabiliyeti olan insandan ziyade, kasten, eşitlik dağıtmak istiyen insanı gösterir; öyle ki adalet eşitliğin dağıtıcı yetisi olamayacaktır, çünkü o zaman da en âdil insan, en büyük eşitlik dağıtma kabiliyeti olan insan olacaktır.

Bundan başka, tarife göre verilen şey daha çoğa istidatlı olmadığı halde nesnenin buna istidatlı mıdır, veya aksine olarak, nesne istidatlı olmadığı halde tarife göre verilen şey daha çoğa istidatlı mıdır, görmek gerekir. Gerçekte, nesne ile tarifi her ikisinin de daha çoğa istidatlı olmaları, veya tarife göre verilen şeyin nesnenin özdeş olduğu doğru ise ikisinden hiç birisinin daha çoğa istidatlı olmamaları gerekir. — Bundan başka, her ne kadar tarif ve nesne daha çoğa istidatlı iseler de, aynı zamanda artmıyorlar mı, görmek gerekir: sözgelimi, cismani sevgi (*****) birleşme arzusu olarak tarif edildiği zaman durum budur. Çünkü, gerçekte, daha çok seven kimsenin daha şiddetli bir birleşme arzusu yoktur, öyle ki bu iki şey aynı zamanda artmazlar; bununla beraber, tarif ile tarif edilen arasında özdeşlik olduğu doğru ise, artmaları gerekecektir.

Üstelik, iki şey konulmuş olmakla, tarif edileni daha çoğa istidatlı olana, daha az istidatlı bir tarif verilmiş midir, görmek gerekir: Sözgelimi, ateş, en ince parçacıklardan mürekkep olan cisim olarak tarif edilmiş midir? Gerçekte, alev, ışıktan daha çok ateştir, fakat alev ışıktan daha az, en ince parçacıklardan mürekkep bir cisimdir; halbuki tarif edilenle tarifi her ikisinin aralarında özdeşlik olduğu doğru ise, onların aynı şeye daha çok ait olmaları gerekirdi. — Ve daha, tarif edilen ve tariftten biri teklif edilen iki nesneye aynı derecede ait midir-, buna karşılık, öbürü ikisine aynı derecede ait olmayıp, birinden ziyade öbürüne mi aittir, görmek gerekir.

Bundan başka, tarifi ayrı olarak alınan iki şeye nispetle mi verilmiştir, görmek gerekir : söz gelimi, güzel görme ve işitmeye hoş gelen şey olarak mı, varlık da tesirlenmeye ve tesire muktedir olan şey olarak mı tarif ediliyor? Gerçekte, aynı şey o zaman hem güzel, hem de güzel-olmıyan olacaktır, bunun gibi, hem var, hem de var - olmıyan olacaktır. Çünkü işitmeye hoş gelen, güzele özdeş olacaktır, öyle ki işitmeye hoş-olmıyan, güzel-olmıyana özdeş olacaktır. Gerçekte, özdeş nesnelerin karşılıkları da özdeşler, güzelin karşılığı ise güzel olmıyandır, işitmeye hoş gelenin karşılığı da işitmeye hoş -olmıyandır, böylece işitmeye hoş-olmıyan ile güzel-olmıyan arasında özdeşlik olduğu görülüyor. Bir nesne göze hoş gelip işitmeye hoş gelmiyorsa o hem güzel hem de güzel - olmıyan olacaktır. Biz aynı tarzda aynı nesnenin hem var, hem de var- olmıyan olduğunu gösterebiliriz.

Bundan başka, cinsler, ayrımlar, ve ritaf içinde verilen bütün öbür terimler için tarifler isimlerin yerine konulacak, ve o zaman her hangi bir uygunsuzluk olup olmadığı görülecektir.

8.

<BAŞKA YERLER >

Tarif edilen terim, ister kendi kendine, ister cins sebebiyle bir görelî ise, ister kendi

kendine, ister cins sebebiyle bir görelî ise görelî olduğu şeyi tarif içinde göstermemek hatasına düşölmüş müdür, incelemek gerekir: sözgelimi, ilim sarsılmaz bir hüküm, veya istek kedersiz bir arzu olarak tarif edilmiş midir? Gerçekte her görelînin özü, bir başka şeye taallük etmekten ibarettir. Çünkü her bir görelînin bütün varlığının, her hangi bir münasebette bulunmaktan başka hiçbir şey-olmadığını söyledik. O halde demeliydi ki ilim, bilinebilenin hükmü; istek, iyiliğin arzusudur. Gramer, harflerin ilmi [olarak tarif edilmişse, yine bunun gibidir: çünkü tarif içinde, ister tarif edilen terimin kendisine görelî olduğu şeyi, ister hiç değilse, cinsinin görelî olduğu şeyi vermek gerekirdi. — Veya daha, gaye, her bir nesnede, en iyi olarak bulunan şey veya bütün geri kalanın kendisi dolayısıyla var olduğu şey olmakla, gayesiyle münasebet halinde görelî bir terim vermemek hatasına düşölmüş müdür, görmek gerekir. O halde en iyi unsuru veya son unsuru göstermek, ve sözgelimi, iştihanın hoş olanın değil, hazzın iştihası olduğunu söylemek gerekir, çünkü biz hoş olanı bu beriki için isteriz.

Daha terimin kendisine taallük ettirildiği şey bir oluş veya bir fiil midir, incelemek gerekir: çünkü bütün bunlardan hiçbirisi bir gaye değildir. Gaye olan, fiil ve oluşun kendilerinden ziyade, fiil ve oluşun sonudur. Veya belki bu kaide bütün hallerde doğru değildir, çünkü insanların çoğu zevk duymayı, zevk duymalarının sona ermesine tercih ederler, öyle ki onlar fiilin sonundan ziyade fiilin kendini gaye edinirler.

Üstelik bazı hallerde, niceliğin, veya niteliğin veya nereliğin, veya bir nesnenin öbür ayrımlarının ayırdedilmesi unutulmuş mudur, görmek gerekir: sözgelimi, muhteris için arzuladığı şan ve şereflerin niceliği ve niteliği gibi. Çünkü bütün insanlar şan ve şerefleri arzu etmekle, bundan bunları arzu eden kimseye muhteris demek yetmediği sonucu çıkar, fakat bizim sözünü ettiğimiz ayrılmaları ilâve etmek gerekir. Tamahkâr için de aynı, onun arzu ettiği servetin niceliğini; veya itidalsiz için hangi hazlar için öyle olduğunu söylemek gerekir: çünkü kendini her hangi bir nevi hazza kaptıran kimseye değil, kendini belli bir nevi hazza kaptıran kimseye itidalsiz denilir. Veya gece, arz üzerinde bir karanlık; yer sarsımı, arzın bir hareketi; bulut, havanın bir tekasüfö; veya yelin havanın bir hareketi olarak tarif olunduğu zaman da durum budur: niceliği, niteliği, nereliği ve sebebi tasrih etmek gerekir. Bu türlü öbür haller için de bu böyledir: ne olursa olsun bir ayrımı bir tarafa bırakmak, mahiyeti (la quiddite) artık göstermemektedir. İnsan hücumunu daima tarifte eksik olan şeye karşı yöneltmelidir: gerçekte, tabiatı ve genişliğinden müstakil olarak alınan arzın bir hareketi bir yer sarsımı; tabiatı ve genişliğinden müstakil olarak alınan havanın bir hareketi de bir yol olmayacaktır.

Bundan başka, arzular halinde, **görünür** kelimesinin ilâvesi unutulmuş mudur, görmek gerekir, ve onun tatbik olunduğu bütün öbür hallerde de bu böyledir: sözgelimi, görünür iyilik veya hazzın bahis konusu olduğu söylenmeksizin isteğin iyiliğin bir arzusu, veya iştihaının hoş olanın bir arzusu olduğu söylenirse. Çok defa, gerçekte, arzulandığı vakit, iyi ve hoş olana dikkat olunmaz, öyle ki nesnenin gerçekte iyi ve hoş olan olması gerekli değildir, öyle görünmesi yeter. O halde bu tahdidi de göz önünde tutarak tarifi vermek gerekirdi. Bir yandan da, hattâ sözü edilen terim tarife ilâve edilmişse, Fikirlerin varlığını müdafaa eden hasmı Fikirler alanına götürmelidir. Gerçekte, görünür olan hiç bir şeyin Fikri yoktur, ama öyle geliyor ki Fikir her zaman bir Fikre göre söylenmiştir: sözgelimi, kendinden - İştah, kendinden . Hoş olanınkidir, kendinden - istek kendinden-İyilik'inkidir; o halde ne görünür iyiliğinki, ne görünür hoş olanınki olmayacaktır, çünkü kendinden -görünür- iyilik'in, veya kendinden - görünür-Hoşolan'ın varlığı bir saçmalıktır.

Üstelik, tarif, halin tarifi ise dikkati onun sahip olduğâ konu üzerine yöneltmek gerekir, ve tarif hale sahip olan konunun tarifi ise dikkati hal üzerine yöneltmek gerekir. Bu cinsten bütün öbür haller için bu böyledir. Sözelimi, hoş olan, faydalıya özdeş ise, o zaman haz duyan insan da fayda sağlar. Bir kelime ile bu türlü tariflerde, tarif edenin herhangi bir mânada bir tek şey yerine birçok şeyleri tarif ettiğı olur: ilmi tarif ederken, sözelimi, herhangi bir şekilde bilgisizlik de, ve bunun gibi, daha âlim ve cahil de, aynı zamanda bilmek ve bilmemek de tarif olunur. Çünkü birinci terim aydınlatılmış olunca, geri kalan da, her hangi bir mânada, aydınlanır. O halde böyle hallerde, bu maksat için zıd terimlerin ve aynı seriye ait olan terimlerin mütaleâsından çıkarılmış ilk ilkeleri kullanmak suretiyle herhangi bir uygunsuzluğa karşı korunmak gerekir.

Bundan başka, görelî terimler halinde, nev'i, cinsin kendisinin görelî olarak verildiğı şeyin nev'ine görelî olarak verilmiş midir, görmek gerekir. Sözelimi inanç, inanç konusuna görelîyse, bir belli inanç, belli bir inanç konusuna görelî midir, görmek gerekir; ve çokkatlık, çokkatlık — altına görelî ise belli bir çokkatlı, belli bir çokkatlık — altına görelî midir, görmek gerekir: çünkü bu karşılıklar verilmemişse bir hatanın işlenmiş olduğu açıktır.

Daha, terimin karşısı, karşı tarifi haiz midir, ve sözelimi yarımın tarifi iki tâtın tarifinin karşısı nedir, görmek gerekir: çünkü iki kat, eşit bir miktarı aşan şey ise, yarım, eşit bir miktar aşmış olan şeydir. — Zıtlar için, kaide aynıdır: çünkü zıd terimlere, zıtların birleşme şekillerinden birine göre zıt olan tarif tatbik olunacaktır. Sözelimi, faydalı olan, iyilik husule getiren şey ise, zararlı olan, kötülük husule getiren, veya iyiliğı yok eden şeydir. Çünkü bu son iki ifadeden biri veya öbürü gerekli olarak, aslî terimin zıddıdır. O halde ne o, ne de öbürü aslî terimin zıddı değilse, son olarak verilmiş olan tariflerden hiç birisinin aslı olarak tarif edilmiş terimin zıddının tarifi olmayacaktır; bunun sonucu olarak, (aslî terimin) aslî olarak verilen tarifi de doğru olarak verilmiş değildir. — Mademki, zıtların bazıları için, biri, sözelimi, eşitsizlik eşitliğın yoksunluğı olarak göründüğü gibi (çünkü eşit olmıyan şeylere eşit olmıyan denir), öbürünün yoksulluğundan başka bir şey göstermiyor, bunun sonucu olarak, yoksunluğa göre gösterilen zıddın gerekli olarak öbürü tarafından tarif edilmesi gerektiğı apaçıktır, halbuki öbürü yoksunluğa göre gösterilen terimle tarif edilmez, çünkü o zaman onlardan her birinin öbürü tarafından bilinmiş olması gerekecektir, O halde, zıt terimler misalinde, bu cinsten bir hata işlemekten, sözelimi, eşitliğı eşitsizliğın zıddı olarak tarif etmekten çekinmelidir, çünkü o zaman onu yoksunluğa göre gösterilen bir terimle tarif etmek olur. Bundan başka, böyle tarif etmekle tarif içinde tarif edilenin kendini kullanmak zoru vardır: bu ise ismin yerine tarifi konulduğı taktirde apaçık olur. Gerçekte, eşitsizlik demek, **eşitliğın yoksunluğı** demekten hiçbir suretle farklı değildir ; < böyle tarif edilen > eşitlik, demek, eşitliğın yoksunluğının zıddı olacaktır, öyle ki tarif edilmesi gerekli olan aynı terim kullanılmış olacaktır. — Bununla beraber, iki zıttan hiçbirisinin yoksunluğa göre gösterilmeyip, tarifi gene de bundan önceki tarzda verilmiş olduğunu, sözelimi, iyiliğın kötülüğün zıddı olarak tarif olunduğunu farz edelim; o zaman kötülüğün de iyiliğın bir zıddı olacağı açık olduğundan (çünkü bu tarzda zıd olan nesnelerin tarifi aynı tarzda verilmesi gereklidir), netice, burada da tarif edilenin kendisinin

kullanıldığıdır: çünkü iyilik kötülüğün tarifinin içindedir. Şu halde iyilik kötülüğün zıddı ise, ve kötülük hiçbir suretle iyiliğin zıddından farklı değilse, iyilik, iyiliğin zıddının zıddı olacaktır. Görülüyor ki tarif edilecek terimin kendisi kullanılmıştır.

Bundan başka, yoksunluğa göre gösterilen terimi verirken, kendinin yoksunluğu olduğu terim, yani hal, veya zıddı, veya kendisinin yoksunluğu filân başka şey verilmemiş midir; ve yine ister mutlak olarak hiçbir terim ilâve edilmiş olmasın, ister, tabii olarak yoksunluğun içinde husule geldiği ilk konu ilâve edilmiş olmasın, yoksunluğun tabii olarak içinde husule geldiği terimin ilâvesi unutulmuş mudur, görmek gerekir. Sözelimi, bilgisizliği bir yoksunluk olarak tarif ederken, onun ilmin yoksunluğu olduğu söylenmemişse; veya tabii olarak içinde husule geldiği terim ilâve olunmamışsa, veya konu ilâve olunmakla beraber, onun içinde bulunduğu ilk konu verilmemişse: sözelimi onun, ruhun akli bölümü içinde değil, insanda veya ruhta olduğu söylenmişse, durum budur. Gerçekte, bu kaidelerden herhangi biri unutulmuşsa, bir hata işlenmiştir. Körlüğün, gözde görmenin bir yoksunluğu olduğu gösterilmemişse yine böyledir. Çünkü onun tabiatını doğru olarak tarif etmek için, onun hem nenin yoksunluğu olduğunu, hem de bu yoksunluğun konusunun ne olduğunu koymak gerekir.

Daha, yoksunluğa göre söylenmemiş olan bir terim, yoksunlukla tarif edilmiş midir, görmek gerekir. Sözelimi, bilgisizlik halinde, bu cinsten bir hata da bilgisizliği sırf bir inkâr olmiyarak anlıyanların olgusu görünecektir. Gerçekte, ilmi haiz olmıyan konu öyle geliyor ki bilmiyen değil; daha ziyade aldanandır. İşte bunun için ne cansız varlıklar, ne de çocuklar hakkında bilmediklerini söylemiyoruz. Bilgisizlik, o halde, ilmin yoksunluğuna göre söylenemez.

<BAŞKA YERLER >

Bundan başka, tarifi benzer infleksiyonlarının, tarif edilen ismin benzer infleksiyonlariyle uyuşuyorlar mı, görmek gerekir: sözelimi, *faydalı* sıhhat *husule getirici* mânasına gelir, *faydalı olarak, sıhhat husule getirici olarak-, faydalı olmuş olarak, sıhhat husule getirmiş olan şey* mânasına gelir.

Daha, gösterilen tarifi Fikir'e de uygun gelecek midir, incelemek gerekir. Bazı hallerde, gerçekte, bu karşılık husule gelmez: sözelimi, Eflâtun, hayvanların tarifine *ölümlü* terimini ilâve ettiği zaman, gerçekte, Fikir, sözelimi, kendinden-insan ölümlü olamaz, öyle ki tarif Fikir'e uymaz.

Mutlak olarak konuşulduğu takdirde, *hareket etmeğe muktedir* veya *tesirlenmeye* muktedir terimlerinin ilâve olduğu her yerde gerekli olarak Fikir ile tarif arasında uygunsuzluk vardır. Çünkü Fikir'lerin varlığını iddia eden kimseler için, görüldüğüne göre, bunlar tesirlenmez ve hareketsizdirler. İşte bu teoriklere karşıdır ki bu cinsten deliller faydalıdır.

Üstelik, homonimlik yönünden kullanılan terimler için, bütün mânalarda müşterek bir tek tarif verilmiş midir, görmek gerekir. Gerçekte, bunlar, müşterek adlandırılmaları için, bir tek tariftan başka tarifi olmıyan sinonim terimlerdir; bunun sonucu olarak, verilen tarif, homonim terim altında bulunan nesnelerden hiçbirisine has değildir, çünkü o, bu terim altında bulunan her şeye aynı tarzda uyar. O halde, hayatın, doğuştan mevcut, beslenebilen bir varlıklar cinsinin

hareketi olduğunu söylediği zaman, Dionysios'un hayat hakkında verdiği tarifi kusuru budur; bu karakter ne nebatlara, ne de hayvanlara ait değildi. Halbuki, görünüşe göre, hayat bir tek nesne nev'i ifade etmeyip hayvanlarda başka, nebatlarda başkadır. O halde, hayatın sinonim ve daima bir tek nesneler nev'ini ifade etmek için kullanılmış bir terim olduğunu düşünerek, bu tarzda kesin olarak tarifi verilmek istediği de olabilir; ama homonimliği görmekle beraber ve terimin iki mânasından yalnız birinin tarifi vermek istemekle beraber, tarif olunması teklif olunan mânaya has olmıyan, fakat her iki mânada müşterek olan bir tarif verildiğinin farkına varılmadığı da vaki olabilir. İşi ele alma tarzı ne olursa olsun, bir hata işlendiği daha az doğru değildir. — Homonim terimler bazan dikkatten kaçtıkları için, sorguya çekenin sinonim imişler gibi onları kullanması gerekir (çünkü mânalardan birinin tarifi öbürüne uymaz, öyle ki sinomin altında bulunan her şeye uyması lâzım geldiğinden, cevap veren uygun geldiği gibi onu tarif etmiş gibi görünmiyecektir), halbuki cevap veren, aksine olarak, terimin türlü mânalarını ayırdetmek zorundadır. — Bundan başka, mademki cevap verenlerden bazıları, bir yandan, verilen tarif, tarif edilen altında bulunan her şeye uymadığı zaman, gerçekte sinonim olan şeye homonim derler; bir yandan da, verilen tarif, terimin iki mânasına uyduğu zaman, gerçekte, homonim olana da sinonim derler; bu şartlar altında, bu noktalarda hasımla önceden uyuşmak, veya aksi takdirde terimin duruma göre sinonim veya homonim olduğunu önceden tasdik etmek gerekir: çünkü neticenin ne olacağı önceden bilinmediği zaman anlaşma daha kolay olur. Fakat hiçbir uyuşma olmadığından, gerçekten sinonim olan şeyin, verilen tarif ikinci mânaya uymadığından ötürü, homonim olduğu ileri sürülürse, bu ikinci mânanın tarifi geri kalan mânalara da uyuyor mu, incelemek gerekir: çünkü bu böyle ise, bu mânanın geri kalan terimlerle sinonim olmak zorunda olduğu apaçıktır, aksi taktirde, bu geri kalan mânaların birçok tarifleri olacaktır, çünkü onlara, yani ilk olarak verilmiş olan ve son olarak verilmiş olan terimin açıklanmasında iki ayrı tarif tatbik olunmaktadır. — Öbür yandan da, birçok mânalarda alınan bir terimi tarif etmek gerektiği zaman şayet bu tariî hepsine uymazsa, hasım terimin nomonim olduğunu değil de, tarifi kendisinin de oraya uymadığından ötürü ismin hasseten hepsine uymadığını iddia ederse o zaman böyle bir hasma, her ne kadar bazı hallerde maksadını halk adamı gibi ifade etmemek gerekirse de, eskiden kalma ve umumiyetle kabul olunan terminolojiyi kullanmak ve buna benzer karıştırmalara girişmemek zaruri olduğu cevabı verilmelidir.

11

<BAŞKA YERLER>

Karışık bir terimin bir tarifi verildiyse karışık terimin unsurlarından birinin tarifi kaldırmak ve tarifi geri kalanının, terimin geri kalanını tarif edip etmediğini görmek gerekir; aksi takdirde, tarifi bütününün de terimin bütününü tarif etmediği apaçıktır. Sözelimi, sonlu doğru çizgi, sınırları haiz olan ve ortası uçların hizasında bulunan bir yüzeyin sınırı olarak tarif olundu ise ve sonlu çizginin tarifi onun, sınırları olan bir yüzeyin sınırı olduğu ise, geri kalan, yani **ortası uçların hizasında olan, doğru'nun** tarifi olmak zorundadır. Halbuki, gerçekte, sonsuz çizginin ne ortası, ne sınırları vardır, bununla beraber doğrudur. Bunun sonucu olarak, bu geri kalanının tarifi değildir.

Üstelik, tarif edilen terim mürekkep bir kavram olduğu zaman, verilen tarif, tarif edilen

kadar uzuvlardan teşkil edilmiş midir, görmek gerekir. < Tarif edilende bulunan > mürekkep unsurların sayısı, tarif içinde bulunan isimlerin ve fiillerin sayısının aynı olduğu zaman, bir tarif, tarif edilen kadar uzuvlardan teşkil edilmiştir denilir: çünkü, bu cinsten hallerde, ister bütün terimler için, ister bazıları için, terim terime basit bir mübadele olması gereklidir, çünkü şimdi öncekinden daha çok kullanılmış isim yoktur. Tarif olunduğu zaman ise, tercihan hepsi için, veya yoksa çoğu için isimleri ifadeleriyle göstermelidir: çünkü böyle yapmakla hattâ basit terimler bile, sözgelimi, *manto* yerine *elbise* koymak suretiyle basit bir isim değişmesiyle tarif edilmiş olabilirler.

Birincilerin yerine konulan, terimler daha az bilinen terimler ise, sözgelimi, *ak insan* yerine *ak (kar gibi) ölümsüz* denilirse, hata daha da büyüktür: tarif yapılmamıştır, ve üstelik, bu ifade daha az açıktır.

Kelimelerin değişmesinde, mâna artık aynı değil midir: sözgelimi teoretik ilim, bir teoretik hüküm olarak tarif edilmiş midir, incelemek gerekir; çünkü hüküm, ilimle aynı şey değildir; halbuki bütünlüğü içinde alınan tarifi tarif edilenle aynı şey olması gerekirse, lâzımgelen de budur: çünkü, her ne kadar *teoretik* kelimesi her iki ifadede de müşterek ise de, geri kalan ayrıdır.

Bundan başka, terimlerden birinin yerine herhangi bir başka şey konulmakla bizim demin verdiğimiz misalde olduğu gibi, ayırım değilde cins mi değiştirilmiştir, görmek gerekir: çünkü *teoretik* terimi *ilim* teriminden daha az bilinmektedir, çünkü bu sonuncu, cins; öbürü ayırımdır, ve bütün terimlerin en çok bilineni, cinstir. Bunun sonucu olarak, değiştirilmesi gereken şey, cins değil, ayırımdır, çünkü daha az bilinmektedir. Bizim tenkidimizin gülünç bulunabileceği doğrudur. Gerçekte, cinsin değil de, ayırımın en çok bilinen terimle ifade olunmasına hiçbir mâni yoktur; bu halde, ismi değişmesi gereken, ayırım olmayıp cinstir. Bununla beraber, bir ismin yerine sade bir isim değil, tam bir ifade konulursa, cinsten ziyade ayırımın tarifi verilmesi gerektiği apaçıktır, çünkü bu tarifi verilmesi bildirmek maksadiyledir: çünkü ayırım, cinsten daha az bilinmektedir.

12

< BAŞKA YERLER >

Ayırımın tarifi verildiyse, verilen tarif herhangi bir başka şeyle müşterek midir, incelemek gerekir. Sözgelimi, tek sayının bir ortayı haiz olan bir sayı olduğu söylendiği zaman, bundan başka onun bir ortayı haiz olma tarzını tarif etmelidir: çünkü *sayı* terimi iki ifade de müşterektir, ve tarif *tek* terimi yerine konulmuştur. Fakat tek olmamakla beraber hem bir çizginin, hem de bir cismin ortası vardır; öyle ki tekin tarifi bu olmayacaktır. Öbür yandan da, *bir ortayı haiz olan* ifadesi birçok mânalar alıyorsa, burada *bir ortayı haiz olan*'ın hangi mânada alındığını tarif etmek gerekir. Bundan, ya teklif edilen tarifi itibarsızlığı, ya hiçbir suretle hiçbir şey tarif olunmadığı delili çıkacaktır.

Ve daha, tarif içinde bulunan şey var olan nesnelere katılmadığı halde ; tarifi verilen şey var olan nesnelere katılmış mıdır, görme gerekir, sözgelimi, ak ateşe karışık bir renk olarak tarif Olunmuş mudur. Gerçekte, cismanî olmıyan bir şeyin bir cisim ile karışık olması imkânsızdır,

öyle ki ak var olduğu halde, ateşle karışık renk var olamayacaktır.

Bundan başka, göreliler halinde, nesnenin kendisine göreli olduğu şey seçik bir tarzda izah olunmayıp, bu korrölatif çok büyük sayıda nesneler içinde ihata olundukça, ister topyekûn, ister kısmen aldanılır: sözgelimi, Tıp var olan bir şeyin ilmidir denildi ise, gerçekte, Tıp var olan hiçbir şeyin ilmi değilse, hatanın tam olduğu açıktır; aksine olarak, her hangi bir başka şeyin değil de gerçek bir şeyin ilmi ise hata kısmidir: çünkü ilinti yönünden değil de, kendi kendine, var olanın ilmi olduğu söylenmişse Tıp var olan her şeyin ilmi olmak zorundadır. Öbür görelilerde olan budur : çünkü her ilim konusu, ilme göreli bir terimdir. Bütün öbür göreliler için de bu böyledir, çünkü bütün göreliler birbirlerini karşılarlar. — Üstelik, bir nesnenin ne olduğunu bilmenin hakiki tarzının onu kendi kendine değil, ilinti olarak göstermekten ibaret olduğu iddia olunursa, o zaman göreli terimlerden her biri tek bir nesneye değil, bir çoğuna taallûk edecektir: gerçekte, aynı bir nesnenin hem gerçek, hem ak, hem de iyi olmasına hiçbir mâni yoktur, öyle ki ilinti yönünden tarifi vermek, iyi tarifi vermek ise, bu taayyünlerden her hangi birine taallûk ettirmek onun hakiki tarifini vermek olacaktır. — Böyle bir tarifin verilen terime has olmasının imkânsız olduğunu ilâve ediyorum: çünkü, yalnız Tıp, değil, aynı zamanda öbür ilimlerin çoğu var olan şeye nispetle söylenmişlerdir, öyle ki onlardan her biri var olan şeyin ilmi olacaktır. Böylece görülüyor ki böyle bir tarif hiçbir ilmin tarifi değildir: çünkü tarifin müşterek değil, has olması gerekir.

Bazen nesne değil, iyi şartlar içinde veya mükemmel durumda bulunan nesne tarif olunur: retorikçi, hiçbir şeyi bırakmadan, verilen her şart ve hal içinde iknaı gerektirecek olan şeyi görmeğe muktedir olan kimse diye; hırsız, gizlice alan kimse diye tarif olunursa retorikçi'nin ve hırsızın tarifi böyledir; çünkü her ikisi böyle vasıflandırıldıkları halde, biri iyi bir retorikçi, öbürü iyi bir hırsız olacaktır, halbuki bir hırsız olan, vakide, gizli olarak alan kimse değil, daha ziyade gizli olarak almak isteyen kimsedir.

Bundan başka, kendinden arzuya şayan olan şey husule getirdiği veya yaptığı şey için mi arzuya şayan olarak, yoksa, umumi bir tarzda, herhangi başka şey için mi arzuya şayan olarak verilmiştir, görmek gerekir; sözgelimi, adaletin kanunları muhafaza eden şey, veya hikmetin saadeti husule getiren şey olduğu söylenmişse : çünkü husule getiren şey veya muhafaza eden şey, başka şey için arzuya şayan olan şey içine girer. Gerçi denilebilir ki kendinden arzuya şayan olan şeyin aynı zamanda başka şey için arzuya şayan olmasına hiçbir mâni yoktur. Bununla beraber, kendinden arzuya şayan olan şeyi böyle tarif etmekle daha az aldanılmaz: gerçekte, her bir şeyde en iyi olarak bulunan şey öz içinde bulunur ve bir şey için kendinden arzuya şayan olmak, bir başka şey için arzuya şayan olmaktan iyidir, öyle ki tarifin tercihan göstermesi gereken işte bu karakterdir.

13

< BAŞKA YERLER >

Bir nesnenin tarifini verirken, onun *şu ve bu* olarak, veya *şunun ve bunun bir toplamı* olarak, veya *şu artı bu* olarak tarif edilip edilmediğini incelemek gerekir.

Şu ve bu olarak tarif olunmuşsa, tarifin her iki şey hakkında da doğru olacağı, ve bununla

beraber ayrı alınan hiç biri hakkında doğru olmayacağı vaki olacaktır: sözgelimi, adalet, itidal ve cesaret olarak tarif olunmuşsa. İki insan farzedelim gerçekte, bunlardan her biri ancak iki nitelikten birine sahip olursa, her ikisi âdil olacaklar ve ikisinden de hiçbirisi âdil olmayacaktır, çünkü birlikte alınan her ikisi adalete sahiptirler ve ayrı ayrı alınan hiçbirisi ona sahip değildir. Hattâ bizim şimdi dediğimiz şey, böyle bir durum başka hallerde baş gösterdiğinden ötürü, henüz büsbütün saçma olarak görünmüyorsa da (çünkü iki adamın, her ne kadar hiçbirisi ayrı ayrı sahip olmasalar da, bir *minaya* sahip olmalarına hiçbir şey mâni değildir), bununla beraber, hiç değilse, görünüşe göre, zıt yüklemelerin aynı konulara ait olması tamamiyle saçma olacaktır. Bununla beraber bu adamlardan biri itidal ve korkaklığa sahipse, öbürü ise cesaret ve itidsizliğe sahipse vaki olacak şey budur: çünkü, adalet itidal ve cesaret ise, adaletsizlik korkaklık ve itidsizlik olacağından ötürü, her ikisi de o zaman adalete ve adaletsizliğe sahip olacaklardır. — Ve umumi bir tarzda., bütünün bölümleriyle özdeş olmadığını tasdika çalışan delillerin hepsi şimdiki tartışma için kullanılabilirler: çünkü, böyle tarif etmekle, bölümlerin bütüne özdeş oldukları söyleniyor gibidir. Bu deliller bölümlerin yığılmasının aşikâr olduğu hallere, tıpkı bir ev için veya bu cinsten filân başka şey için olduğu gibi, hassaten uygundurlar: burada, gerçekte, bütün var olmaksızın bölümlerin var olmasına hiçbir şey karşı koymaz, öyle ki bölümler bütünle aynı şey değildirler.

Fakat tarif edilenin, *bu ve şu* değil de *şunun ve bunun toplamı* olduğu söylenmişse, ilkin bu terimler vasıtasıyla bir tek şeyin husulüne tabii bir engel yok mudur, incelemek gerekir: bazı şeyler, gerçekte, sözgelimi, bir çizgi ve bir sayı gibi, aralarında hiçbir şeyin kendilerinden hâsıl olamayacağı şekilde bulunurlar. — Bundan başka, tarif edilen bir tek ilk konu içinde tabiatı gereğince bulunmuyor mu, onun kendilerinden hâsıl olduğu söylenilen terimler ise bir tek ilk konu içinde bulunmayıp her biri ayrı bir konu içinde bulunuyor mu, görmek lâzımdır. Çünkü o zaman tarif edilenin bu terimlerden hâsıl olamayacağı açıktır, çünkü bölümler nerede iseler, bütün de gerekli olarak oradadır, öyle ki bütün bir tek ilk konu içinde değil, bir çokları içinde bulunacaktır. — Bir yandan da, hem bölümler, hem de bütün bir tek ilk konu içinde iseler bu konu aynı olmayıp, bütün için başka, bölümler için başka mıdır, incelemek gerekir. —Ve daha, bölümlerin bütünüyle aynı zamanda yok olup olmadıklarını görmek gerekir, çünkü, aksine olarak, bölümler yok olmakla, bütün de yok olmak zorundadır, halbuki yok olan bütün ise bölümlerin de yok olması için hiçbir zaruret yoktur. — Yahut da bölümler ne o, ne de o oldukları halde bütün iyi mi, yoksa kötü müdür, görmek gerekir, veya aksine olarak, bütün ne o, ne de o olmadığı halde, bölümlerin iyi mi, yoksa kötü mü olduklarını görmek gerekir. Gerçekte ne, ne iyi, ne de kötü olmıyan şeylerden iyi veya kötü her hangi bir şeyin gelmesi, ne de iyi veya kötü şeylerden ne iyi ve ne de kötü herhangi bir şeyin gelmesi mümkün değildir.—Veya daha, iki unsurdan biri, öbürünün kötü olmasından daha çok iyi olduğu halde, bu unsurlardan hâsıl olan şeyin kendisi buna rağmen de kötü olmaktan ziyade iyi değil midir, görmek gerekir. Sözgelimi, tedbirsizlik cesareten ve yanlış sanıdan hâsıl olma diye tarif olunduğu takdirde durum budur. Burada, gerçekte, yanlış sanının kötü olmasından ziyade cesaret iyidir; bunun sonucu olarak, ikisinin mahsulünün daha iyi olanın kaderini takip etmesi, ve ister mutlak olarak iyi, ister hiç olmazsa kötü olmaktan ziyade iyi olması lâzım gelirdi. Bu neticenin, ancak bu niteliklerden her biri kendi kendine iyi veya kötü ise gerekli olduğunun söylenebildiği doğrudur: çünkü başka şeyleri husule getiren bir çok şeyler kendinden iyi olmayıp, sadece karışık oldukları zaman iyidirler; bunun aksine, ayrı ayrı olarak alınan her şey iyi, ve başkalariyle karıştırıldıkları zaman kötü, veya ne iyi ve ne de kötü olabilir. Bizim şimdi söylediğimiz şey bilhassa sıhhat ve hastalık şeyleri için apaçıktır: bazı ilâçlar, ayrı ayrı alınan her biri iyi olacak şekilde fakat biri öbürü ile

verilirse kötü olacak şekildedirler.

Ve daha, bir daha iyi, bir de daha kötü unsurdan hâsıl olan bütün iyiden daha kötü ve kötünden daha iyi değil midir, görmek gerekir. Bununla beraber denebilir ki bu ancak bütünü teşkil eden unsurlar kendiliklerinden iyi iseler gerekli olarak vaki olur; yoksa, bizim şimdi sözünü ettiğimiz hallerde olduğu gibi, bütünün iyi olmamasına hiçbir mâni yoktur.

Bundan başka, bütün, bölümlerden biriyle sinonim midir, görmek gerekir: çünkü böyle olması gerekir, tıpkı heceler halinde olmadığı gibi: nitekim hece müteşekkil olduğu harflerden hiçbirisiyle asla sinonim değildir.

Üstelik, terkip şekli gösterilmiş midir, görmek gerekir, çünkü nesneyi bildirmek için, bu nesnenin kendilerinden çıktığı unsurları zikretmek yetmez. Gerçekte, her bir terkinin özü yalnız kendilerinden teşekkül ettiği unsurlardan değil, aynı zamanda bu unsurların birleşme tarzlarından da ibarettir, bir ev için durum budur: malzemenin toplanış tarzı gözönünde tutulmazsa ev yoktur.

Bir şey, *bu artı şu* olarak tarif olundu ise, *bu artı şu*'nun *bu* ve *şu* ile veya bundan ve şundan hâsıl olan ile aynı olduğunu söylemekle başlamalıdır: gerçekte, *bal artı su* demek, *bal* ve *su*, veya *baldan ve sudan yapılmış* demektir. Bunun sonucu olarak, *bu artı şu*'nun öbür iki ifadeden herhangi birisine özdeş olduğu kabul olunursa, bu sonunculardan her birine karşı yaptığımız aynı itirazlar buraya uyacaktır. — Bundan başka, *bir şey artı bir başkası'nın* türlü mânalarını ayırdettikten sonra, vakide, bu mânalardan hiçbirisinde, *bu artı şu* denilemez mi, incelemek gerekir. Sözelimi, *bir şey artı bir başkası* ifadesi, onların ister kendilerini almağa muktedir aynı bir konu içinde var oldukları (adalet ve cesaretin ruhta olduğu gibi), ister aynı yerde, ister aynı zamanda var oldukları, ve bu mânalardan hiçbirisinin sözü edilen terimler için doğru olmadığı mânasına gelirse tarifi, hiçbir şekilde *bu artı şu* denilemeyeceğinden, hiçbir şeye uyamıyacağı apaçıktır. Fakat bizim şimdi ayırdettiğimiz türlü mânalar arasında, iki terimden her birinin öbürüyle aynı zamanda bulundukları doğru ise, her ikisi de aynı bir şeye nispetle söylenmedikleri olabilir mi incelemek gerekir; sözelimi, cesaret, bir cüret artı bir doğru düşünce olarak tarif olunduğu zaman durum budur. Gerçekte, çalmak için cüret, ve sıhhatli şeyler için doğru düşünce sahibi olmak mümkündür; fakat aynı zamanda birinci vasıf artı İkinciye sahip olmakla henüz cesaretli olmaz. — Bundan başka, hattâ bu vasıfların her ikisi de aynı bir şeye nispetle, sözelimi, tıbbî şeylere nispetle söylense bile (çünkü hiçbir şey tıbbî şeylerde hem cür'et, hem de doğru düşünceye sahip olunmasına hiçbir mâni yoktur), yine de biri artı öbürüne sahip olunmakla cesaretli olunmaz. Gerçekte onların ikisi hem ayrı ayrı nesnelere taallûk etmemek zorundadırlar, hem de taallûk ettikleri aynı nesnede rastgele bir şey olmamak zorundadır: fakat cesaretin gayesine, sözelimi, harbin tehlikelerine veya, varsa, bu gayeyi daha iyi ifade eden bambaşka bir şeye taallûk etmeleri gerekir.

Bu son şekildeki tariflerden bazıları bizim sözünü ettiğimiz taksim içine asla girmezler: Sözelimi, öfke hakaret görüldüğü duygusuyla birlikte bir keder diye tarif olunursa. Gerçekte, bu demektir ki kederin husule gelmesi bu türlü bir duygu dolayısıyledir. Fakat bir şeyin bir başkası dolayısıyla hasule geldiğini söylemek hem de yukarda gösterilen mânalardan hiçbirisine göre *bir*

14

< BAŞKA YERLER >

Ve daha, bütün, bölümlerinin bir terkibi olarak gösterildi ise (sözgelimi, bir canlı, ruhla beden bir terkibi olarak), ilkin bu terkinin tabiatının ne olduğunu söylememiş midir, incelemek gerekir: sözgelimi, et veya kemiğin, ateş, toprak ve suyun bir terkibi olarak tarif edilmiş ise. Gerçekte, bunun bir terkip olduğunu söylemek yetmez, bundan başka hangi neviden bir terkip bahis konusu olduğunu tâyin etmek gerekir. Et, bu unsurların her hangi bir terkip şekline göre teşekkül etmez, fakat böyle bir terkip şekli eti, şöylesi de kemiği verir. Bundan başka, bizim sözünü ettiğimiz iki mürekkepten hiçbirisi hiçbir suretle bir terkibe özdeş gibi görünmüyor, çünkü her terkinin zıddı bir dağılmadır, halbuki yukarda gösterilenlerden hiçbirinin zıddı yoktur. Üstelik, her mürekkebin aynı şekilde bir terkip olması, veya hiçbirinin bir terkip olmaması muhtemelse canlı varlıkların da herbiri bir mürekkep olmakla beraber, bir terkip değilse, o zaman öbür mürekkeplerden hiçbirisi de bir terkip olmayacaktır.

Bundan başka, zıtlar, tabiatı gereğince herhangi bir konuya aynı şekilde ait olabilirlerse, nesne onlardan ancak biri ile tarif edildiği takdirde, onun tarif edilmediği açıktır. Yoksa, aynı bir şeyin birçok tarifleri olması vaki olacaktır: gerçekte, zıdlardan biriyle tarifi öbürüyle tarife tercih etmenin sebebi nedir, mademki her ikisi de, eşit bir tarzda, tabii olarak aynı konuya ait bulunuyorlar? Bilgisizliği de kabul etmeğe kabiliyetli olduğuna göre, ilim edinmeğe kabiliyetli bir cevher olarak tarif olunduğu zaman, ruhun tarifi böyledir.

Daha, bütünlüğünü bilmemek yüzünden, tarife bütünlüğü içinde hücum olunmadığı zaman, hiç olmazsa, bölümlerinden biri bilinirse ve doğru olarak ifade olunmamış gibi görünürse ona hücum etmek gerekir: gerçekte, bir kere bölüm yok edildi mi, bütün tarif de yok edilir. Tarifler müphem oldukları zaman, ilkin onları düzeltmek, ve herhangi bir noktasını aydınlatmak ve kendilerine hücum etmek üzere burada bir dayantı yeri bulmak maksadiyle yeniden teşkil etmek, sonra incelemeye başlamak gerekir. Gerçekte, cevap veren kimse gerekli olarak, ya soran kimsenin koyduğu şeyi kabul etmek, veya kendisi açıkça tarifinin ifade edebileceği her şeyi açıklamak zorundadır. Bundan başka, tıpkı Kurultaylarda, yeni bir kanun teklif olunduğu zaman, yeni kanun daha iyi ise öncekini yürürlükten kaldırmak âdet olduğu üzere, tarifler için de böyle yapmak, ve insan bizzat bir başkasını teklif etmek zorundadır: çünkü o daha iyi ve tarif edilecek nesneyi daha çok ifade eder görünüyorsa, daha önce konulan tarifi çökeceği açıktır, çünkü aynı bir şeyin birçok tarifleri bulunamaz.

Tariflere hücum etmek için, hakir görülmemesi gerekli olan ilke, ilkin kendi kendine, vuzuh ve sarahatle, sözü edilen nesnenin bir tarifini vermektен, veya daha önce doğru olarak ifade edilen bir tarifi benimsemekten ibarettir: çünkü gerekli olarak, bir modele gözünü dıker gibi gözünü dikerek, hem tarifi haiz olmak zorunda olduğu unsurlar arasında eksik olanı, hem de faydasız bir şekilde ilâve edileni görmek gerekir: böylece, elde çürütme için daha bolca deliller bulunur.

Tarifler üzerine yetecek kadar söyledik.

<ÖZDEŞLİĞİN YERLERİ>

Özdeş terimi için gösterilmiş olanların hepsinin en esaslı mânasına göre (en esaslı mânada özdeş'in sayıca bir olan şey olduğunu söyledik), iki şeyin özdeş veya ayrı olup olmadığını bilmek meselesi nesnelerin infleksiyonlarının beraber dizililerinin ve karşılarının vasıtasıyla incelenmelidir. Gerçekte, adalet cesarete özdeş ise, o zaman âdil olan da cesur olan, *âdil olarak* da *cesur olarak'a* özdeştir: böylece filân terimler özdeş iseler, sözü edilen karşı - olum nev'i ne olursa olsun, karşıları da özdeştirler. Çünkü özdeş olduklarından ötürü birinin veya öbürünün karşıısının alınmasının hiç ehemmiyeti yoktur. — İnceleme, sözü edilen şeylerin husule getirme veya yok etme âmillerinden onların varlıklarından veya olmalarından ve umumi olarak benzer bir tarzda bunlardan her birine taallûk eden her şeyden itibaren yapılmak zorundadır: çünkü nesneler mutlak olarak aynı oldukları zaman, tıpkı husule getirme ve yok etme âmilleri gibi var olmaları ve yok olmaları da aynıdır.

Sözü edilen iki şeyden birinin en yüksek derecede her hangi bir şey olduğu söylendiği takdirde, bu aynı şeylerden de öbürünün en yüksek derecede aynı münasibet altında bulunduğu söylenebilir mi, incelemek gerekir. Bu suretledir ki *Ksenokrates* bütün hayatlar içinde faziletli hayatın en çok arzuya şayan olduğundan ve mesut hayat için de böyle olduğundan mesut hayatla faziletli hayatın aynı şey olduklarını ispat eder. *Çünkü en çok arzuya şayan olan* ifadesi, başka deyimle *en büyük* ifadesi bir tek şeye uyar. Bu türlü öbür haller içinde de bu böyledir. — Fakat en büyük veya en çok arzuya şayan olarak vasıflandırılan iki şeyden her birinin sayıca bir olması gerekir. Aksi taktirde, bunun aynı olduğu ispat edilmiş olmayacaktır: çünkü Peloponnesoslular ve Lakedaimonlular Greklerin en cesurları olmasından, gerekli olarak Peloponnesoslular, Lakedaimonlularla aynı olmaları sonucu çıkmaz, çünkü *Peloponnesoslu'nun* ve *Lakedaimonlu'nun* sayıca birliği yoktur; bundan sadece çıkan şey, terimlerden birinin, öbürünün altında, Lakedaimonluların Peloponnesosluların altında bulunması gerektiğidir. Yoksa, bu kavimlerden biri öbürü altında bulunmazsa her birinin karşılıklı bir şekilde birbirlerinden daha iyi olmaları vaki olacaktır. Gerçekte, o zaman, bu kavimlerden biri öbürü altında bulunmadığından ötürü, Peloponnesoslular gerekli bir şekilde Lakedaimon'lulardan daha iyidirler. Çünkü onlar bütün öbürlerinden daha iyidirler; Lakedaimonlar da, Peloponnesoslulardan gerekli olarak daha iyidirler, çünkü onlar da bütün öbürlerinden daha iyidirler; böylece bu kavimlerden her biri öbürlerinden gerekli bir şekilde iyi olacaktır! O halde görülüyor ki en iyi ve en büyük denilen şey, terimlerin özdeşliği ispat olunmak isteniyorsa, sayıca bir olmak zorundadır. Yine bunun içindir ki *Ksenokrates* 'in ispatı yürümez : çünkü ne mesut hayatın, ne de faziletli hayatın sayıca birliği yoktur, öyle ki gerekli olarak her ikisinin en arzuya, şayan olmalarından dolayı, aynı şey oldukları değil, fakat sadece birinin öbürü altında bulunduğu neticesi çıkar.

Ve daha, iki şeyden birinin bir üçüncünün aynı olduğunu farzederseniz, öbürünün de

üçüncünün aynı mıdır, incelemek gerekir: çünkü her ikisi aynı şeyle aynı değilse onların kendi aralarında da aynı olmadıkları açıktır.

Bundan başka, iki şeyin ilintilerinden ve kendilerinin ilintileri olduğu şeylerden itibaren incelenmesi gerekir: çünkü birinin ilintisi olan her şey öbürünün de ilintisi olmak zorundadır, ilinti yönünden onlardan birinin kendilerine ait olduğu nesneler ilinti olarak öbürünü de haiz olmak zorundadır. Bu hallerden birinde, uygunsuzluk varsa bunun sebebi, şüphe yok, sözü edilen nesnelerin özdeşi olmamalıdır.

Üstelik, iki şey, bir tek kategoriye cinsinde bulunacak yerde, biri nitelik, öbürü nicelik veya görelilik mi ifade ediyor, görmek gerekir. — Daha, her birinin cinsi aynı olmayıp birinin, sözgelimi, iyi, öbürünün kötü, veya birinin fazilet öbürünün ilim midir; veya daha, cinsi aynı olup biri teoretik bir ilim olarak, öbürü pratik ilim olarak farklılaştığından her biri hakkında tasdik edilmiş olan ayrımları aynı değil midir, görmek gerekir. Ve bu böylece devam eder gider.

Bundan başka, daha çok bakımından, nesnelerden birinin daha çoğa elverişli olup öbürü değil midir, veya her ikisi de onu kabul ediyorlar mı, ama aynı zamanda etmiyorlar mı, görmek gerekir. Bu suretledir ki daha çok seven kimsenin birleşme hususunda daha şiddetli bir arzusu yoktur, öyle ki sevgi ile birleşme arzusu arasında özdeşlik yoktur.

Üstelik eklemeyi kullanmak ve sözü edilen iki şeyden her birini aynı bir şeye ilâve ederek aynı bütün elde olunmuyor mu; veya onların her birinden aynı şeyi çıkararak, ayrı bir baki elde olunmuyor mu, görmek gerekir: sözgelimi, bir yarımın iki katının bir yarımın çok katına özdeş olduğu beyan olunmuş mudur; o zaman her bir yandan yarım çıkarılarak geri kalanların aynı şeyi ifade etmeleri gerekirdi ; halbuki onu ifade etmiyorlar, çünkü iki kat ve çok kat, aynı şeyi ifade etmezler.

Yalnız herhangi mümkün olmıyan bir netice doğrudan doğruya (A ve B nin özdeş oldukları) önermesinden çıkıyor mu diye değil, aynı zamanda bu imkânsızlığın bir hipotezden çıkabilir mi diye de incelemek gerekir; boş'un *hava dolu'ya* özdeş olduğunu iddia edenlerin başına gelen de budur: çünkü, havanın bir kere çıkarıldığını farzederek daha az değil, daha çok *boş olan* olacaktır, halbuki hava dolu olan mevcut olmıyacaktır. O halde, doğru veya yanlış olabilen (bu husus pek ehemmiyetli değildir) bir tahmin ile iki şeyden biri yok edilmiştir, öbürü edilmemiştir. Öyle ki onlar aynı şey değildirler.

Umumi bir tarzda, her hangi bir yerde iki terimden her biri hakkında her hangi bir tarzda tasdik edilen yüklemeler içinde ve bu terimlerin kendileri hakkında tasdik edildikleri şeylerde bir uygunsuzluk var mıdır, incelemek icap eder: çünkü birine yüklenen her şey öbürüne de yüklenmek zorundadır ve birinin yüklemi olduğu her şey öbürünü de yüklem olarak haiz olmak zorundadır.

Bundan başka,- **özdeş** teriminin birçok mânalarda alındığı verilmiş olmakla, nesneler ayrı bir mânada da aynı mıdır, incelemek gerekir. Gerçekte, nevi yönünden ve cins yönünden aynı olan nesnelerin sayı yönünden de aynı olmaları ne gerekli, ne de hattâ mümkündür: işte, göz önünde tutmak zorunda olduğumuz şey onların bu sonuncu mânada aynı olup olmadıklarıdır.

Nihayet, iki şeyden biri öbürü olmadan var olabilir mi, görmek gerekir: çünkü o zaman onlar aynı şey olamayacaklardır.

<ÖZDEŞLİK YERLERİNİN TARİF İÇİNDE KULLANILMASI HAKKINDA>

Özdeş olana ait yerlerin sayısı budur.

Bizim şimdi dediğimiz şeyden açıkça çıkan netice, çürütmek için muteber bütün özdeşlik yerleri, bizim daha yukarda söylediğimiz gibi, tarifi çürütmek için de kullanılabilirler: çünkü isim ile ve ifadesi ile anlatılan şey aynı şey değilse, verilen ifadenin bir tarif olamayacağı apaçıktır. — Öbür yandan da, koymak için muteber yerlerin hiçbirisi, tarifi koymak için faydalı değildir: çünkü ifadenin bir tarif olduğunu koymak için, verilen ifade altına girenle isim altına giren şeyin özdeşliğini göstermek yetmez: fakat tarif daha önce bildirilen bütün öbür vasıflara da sahip olmak zorundadır.

3

<TARİFİN YERLERİNİN ARKASI>

Demek, daima bu tarzda ve bu vasıtalarladır ki daima bir tarifi çürütmeyi denemelidir. Fakat bir tarif koymak istersek ilkin, hiçbir zaman veya hiç değilse nadir olarak, tartışmalarda istidlal yoluyla bir tarife varılmadığını bilmek lâzımdır ; fakat daima tarif bir hareket noktası olarak alınır. Hem geometride, hem aritmetikte hem de öbür benzer disiplinlerde yapılan şey budur. Bundan sonra hem tarifin tabiatını, hem de tarif etmenin gerekli tarzını doğru olarak göstermenin buna değil, başka bir kitaba düştüğü bilinmelidir. Şimdilik, bizim için faydalı olanla yetimsemeliyiz; öyle ki, söyleyeceklerimizin hepsi yalnız istidlal yoluyla tarifi ve mahiyeti elde etmenin mümkün olduğudur. Gerçekte, bir tarif nesnenin mahiyetini açıklıyan bir ifade ise; yalnız tarifte bulunan yüklemelerin özü içinde nesneye yüklenmeleri de lâzımsa ve cinsleriyle ayrımlar böylece özün categoryası içinde tasdik edilmişlerse, yalnız özü içinde nesne hakkında tasdik edilen yüklemeleri alarak, bu yüklemeleri ihtiva eden ifadenin gerekli olarak bir tarif olacağı açıktır: çünkü başka hiçbir şeyin, özü içinde nesnenin hakkında başka hiçbir şeyin .tesdik edilmediği verilmiş olduğuna göre, başa herhangi bir nesnenin bir tarif olması imkânsızdır.

O halde istidlal ile bir tarife erişmenin mümkün olduğu aşikârdır. Bu tarifin hangi vasıtaların yardımıyla konulması gerektiğine gelince, bunlar pek çok vuzuhla, başka yerde tâyin edilmişlerdir; fakat bizim bu araştırmamız için, işimize yarıyacak olan aynı yerlerdir. Gerçekte, hem bütünlükleri, hem de bölümleri içinde alınan ifadeleri gözönünde tutarak zıtların ve nesnenin öbür karşılarının incelenmesine girmek zorundayız. Çünkü karşı tarif, karşı terimin tarifi ise, verilen tarif, gerekli olarak, teklif edilen terimin tarifi olmak zorundadır. Fakat mademki zıtların birçok birleşmeleri vardır, bu zıtların birleşmeleri arasından zıt tarifi bize en açık görüneni seçmek gerekir. Böylece bütünlükleri içinde alınan tarifleri, bizim gösterdiğimiz tarzda, gözönünde tutmak lâzımdır. Bölümlerinin incelenmesine gelince, şöyle yapılır: birincisi, verilen cins doğru olarak verilmiş midir, görmek gerekir: zıt nesne, zıt cins içinde bulunursa, ve sözü edilen konu bu aynı cinsi içinde olmazsa, zıt cins içinde olacağı apaçıktır, çünkü zıtlar

gerekli olarak ya aynı cinstedirler veya zıt cinsler içindedirler. Zıtlar hakkında tasdik edilen ayrımların da biz zıt olduklarını takdir ediyoruz: sözgelimi, akın ve karanınkileri; çünkü biri görüşü ayırıcı, öbürü birleştiricidir. O halde, <tarif içinde bulunanlara> zıt ayrımlar, zıt terimler hakkında tasdik edilmişlerse, o zaman tarifte verilen ayrımlar sözü edilen terim hakkında tasdik edileceklerdir.

Bunun sonucu olarak, mademki hem cins, hem ayırım doğru olarak verilmiştir, verilen tarifi iyi tarif olacağı açıktır. Zıt ayrımların zıtlar hakkında tasdik edilmeleri gerekli değildir diye, şüphe yok, itiraz olunabilecektir; meğerki aynı bir cinstе bulunmıyalar; kendilerinin cinsleri zıt olan nesneler için, ayırımın ikisi hakkında, sözgelimi, adalet ve adaletsizlik hakkında söylenmesine hiçbir mâni yoktur: çünkü biri ruhun bir fazileti, öbürü bir reziletidir, öyle ki **ruh hakkında** terimi, bedenın de fazileti ve rezileti haiz olduğu malûm olmakla, her iki halde ayırımdır. Fakat hiç değilse, doğru olan, zıtların ayrımlarının ya zıt, veya özdeş olduklarıdır. Demek, < verilen ayrıma > zıt ayırım sözedilen terim hakkında değil de zıt terim hakkında tasdik edilmişse, konulan ayırımın bu sonuncu hakkında tasdik edilmesi gerektiği açıktır. Umumi bir tarzda, mademki tarif cinslerden ve ayrımlardan itibaren kurulmuştur, zıt terimin tarifi apaçık ise, teklif edilen terimin tarifi de apaçıktır. Gerçekte, zıddı ya aynı cins içinde, ya zıt cins içinde bulunduklarından yine bunun gibi, zıtlar hakkında tasdik edilen ayrımlar zıt veya özdeş olduklarından, teklif edilen terim hakkında ya zıddının cinsinin aynı cins tasdik olunacak, halbuki ayrımları, ya hepsi, ya öbürleri özdeş kaldığı halde, hiç değilse aralarından birkaçı, zıddınkilere zıt olacaklardır; veya, bunun aksine olarak, ayrımlar aynı olacaklar, cinsler zıt olacaklardır; veya her ikisi de, cinsler de, ayrımlar da zıt olacaklardır; < ve hepsi budur >, çünkü cinslerin ve ayrımların hepsinin özdeş olması imkânsızdır, aksi takdirde zıtlar aynı tarifi haiz olacaklardır.

Bundan başka, infleksiyonlardan, aynı sıradaki terimlerden hareket etmelidir, çünkü cinsler gerekli olarak cinslere tekabül etmek zorundadırlar; tarifler de tariflere. Böylece unutma ilmin kaybı ise, *unutmak, ilmi kaybetmek; unutmuş olmak, ilmi kaybetmiş olmak* olacaktır. Bu terimlerden herhangi biri kabul edilmekle, bütün geri kalanın da kabul edilmesi gerekir. Yine bunun gibi, yıkılma cevherin bir dağılması ise, *yıkılmış olmak, cevheri dağılmış olmak*’tır, ve *yıkık olarak, dağılmış olarak*’dır ve yıkıcı cevherin dağıtıcısı ise yıkma da cevherin bir dağılmasıdır. Bu böyle gider. Öyle ki bu terimlerden biri bir kerre konuldu mu, bütün geri kalan da kabul olunmak zorundadır.

Üstelik, biribiriyle aynı münasibette bulunan nesnelerden hareket etmek gerekir. Çünkü sıhhatli olan sıhhati husule getiren şeyse, iyi-yapılı iyi yapılılığı husule getiren, ve faydalı da iyiliği husule getiren şeydir: sözü geçen terimlerden her biri kendi öz gayesine nispetle aynı tarzda bulunur. Öyle ki onlardan biri bu gayenin husule getiricisi olarak tarif edildiyse, geri kalan terimlerin her birinin tarifi de bu olacaktır.

Bundan başka, daha çok ve aynı dereceden hareket etmelidir, ve terimleri ikişer ikişer mukayese ederek tarifi kaç türlü konulabileceğini görmelidir. Sözgelimi , filân tarif filân nesneyi, filân başka tarifi filân başka nesneyi tarifinden daha iyi tarif ederse, ve daha az iyi tarif eden tarif de bir tek olursa, o zaman daha iyi tarif eden de bir tektir. Filân tarif filân nesneyi, filân başka tarifi filân başka nesneyi tarif ettiği gibi aynı derecede tarif ederse, ve bu başka tarif bu başka nesneyi tarif ederse, geri kalan tarif de geri kalan nesneyi tarif eder. Buna karşılık, bir tek tarifi iki şeyle veya iki tarifi bir tek şeyle mukayesesi bahis konusu olduğu zaman, daha çoğun mütalâasından hiçbir fayda çıkarılamaz: gerçekte, iki şey için ne bir tek tarif,

ne de aynı şey için iki tarif vardır.

4

<EN FAYDALI YERLER>

En elverişli yerler, aynı sıradaki terimlerden ve infleksiyonlardan çıkarılanlarla, bizim şimdi gösterdiğimiz yerlerdir. Bunun içindir ki tasarrufu ve elinde bulundurulması en mühim olanlar bunlardır : çünkü en büyük sayıdaki hallerde en faydalı olanlar bunlardır: öbürleri arasından en mühimleri en çok müşterek olanlardır, çünkü onlar en müessir olanlardır: bu suretledir ki hususi hallere bağlanmalıdır, ve o zaman, nevi, fertlerle sinonim olduğuna göre, nevileri için, tarifi uyup uymadığını araştırmalıdır. Bu yer bizim daha yukarda dediğimiz gibi, Fikirlerin varlığını koyanları çürütmek için de faydalıdır. — Bundan başka, hasım bir terimi mecazî mânada almış mıdır, veya onu, başkası imiş gibi, terimin kendisi hakkında tasdikmiş midir, görmek gerekir. Müşterek ve *Müessir* olan daha her hangi başka bir yer varsa, onu da kullanmalıdır.

5

< TÜRLÜ MESELELERİ ÇÜRÜTMEK VEYA KOYMAK İÇİN KOLAYLIKLAR VEYA ZORLUKLAR HAKKINDA >

Bir tarifi koymanın, onu yıkmaktan daha zor olduğu bizim şimdi söyleyeceklerimizle açıkça görülecektir. Gerçekte, bizzat görmek ve kendilerine sual sorulanlardan aşağıdaki cinsten önermeleri elde etmek kolay değildir: sözgelimi, verilen tarif içinde bulunan unsurlardan biri, nin cins, öbürünün ayırımı olduğunu, ve sadece cinsin ve ayrımların özün categoryası içinde tasdik edildiklerini. Bununla beraber bu önermeler olmadan, istidlal yoluyla bir tarif elde etmek imkânsızdır, çünkü daha bazı başka nesneler, özün categoryası içinde nesne hakkında tasdik edilmişlerse, konunun tarifi olanın, gösterilen ifade midir, yoksa ayrı bir ifade midir, belli değildir, çünkü bir tarif bir nesnenin mahiyetini açıklıyan bir ifadedir. İşte bir delil daha: birçok neticeden ziyade bir tek netice çıkarmak daha kolaydır. Bir tarif çürütüldüğü zaman ise bölümlerden bir tanesine karşı deliller ortaya koymak yeter (çünkü onlardan hangisini olursa olsun bir tanesini yok etmekle, tarifi de yok etmiş olacağız), halbuki onu koymak için, tarifi bütün bölümlerinin nesneye ait olduğu neticesini çıkarmak zarureti vardır. — Bundan başka, bir tarif konulduğu zaman, bütüncül bir neticeyi getirmelidir, çünkü tarifi terimin bizzat yüklenmiş olduğu her şeye yüklenmesi, bundan başka, verilen tarifi konuya has olması isteniliyorsa, karşılanabilir de olması gerekir. Aksine olarak, çürütüldüğü zaman artık bütüncülü tasdik ve ispat etmek gerekli değildir: tarifi ifadesinin, isim altında bulunan nesnelerden biri hakkında doğru olmadığını tasdik ve ispat etmek yeter. Bir bütüncül önerme ile çürütmek gerekse dahi, hattâ bu halde bile, tarifi çürütmek için önermenin aksini tasdik ve ispat etmek gerekli

olmayacaktır: onu bütüncül olarak çürütmek için, ifadenin terimin kendilerine yüklenmiş olduğu nesnelerin hiç birisine yüklenebilir olmadığını göstermek yeter; fakat aksini tasdik ve ispat etmek, terimin, kendileri hakkında ifadenin tasdik edildiği nesneler hakkında tasdik edilmediği göstermek zaruri değildir. — Bundan başka, terim altında bulunan her şeye uysa da yalnız buna uymasa, tarif bu yüzden yıkılır.

Hassa ve cinse ait hususlarda da aynı mülâhaza: her ikisi için de, çürütmek koymaktan daha kolaydır. — Hassa için, bu netice bizim dediğimizden aşikâr olarak çıkar. Gerçekte, çok defa, hassa başka terimlerle bağlantı halinde verilir, öyle ki terimlerden bir tanesi yok edilmekle o çürütülebilir, halbuki onu koymak için gerekli olarak hepsini istidlâl yoliyle tasdik ve ispat etmek gerekir. Tarife ait hemen hemen bütün öbür kaideler de hassaya tatbik olunacaklardır. Gerçekte, bir hassa konulduğu zaman, sözü edilen terim altında bulunan bütün nesnelere ait olduğunu göstermek gerekir, halbuki çürütüldüğü zaman, onların arasından yalnız bir tanesine ait olmadığını göstermek yeter. Bundan başka, hattâ hassa terim altında bulunan bütün nesnelere ait ise, fakat yalnız onlara ait olmakla kalmazsa tarif için söylediğimiz gibi, çürütme gene yapılır. — Cinse gelince, gerekli olarak onu koymanın ancak bir terk tarzı vardır, o da onun konunun bütününe ait olduğunu göstermekten ibarettir; halbuki o iki tarzda çürütülür: çünkü ister konu içine giren hallerden hiçbirine ait olmadığı, ister her hangi bir hale ait olmadığı gösterilmiş olsun, başlangıçta cins olarak konulmuş olan şey yok edilmiştir. Üstelik, cinsi koymak için, nesneye ait olduğunu göstermek yetmez, daha ona cins olarak da ait olduğunu göstermek gerekir; aksine olarak, o çürütüldüğü zaman, konu içine giren herhangi hususi bir hale ait olmadığını, veya hiçbir hale ait olmadığını göstermek yeter. — Vakide, yıkmanın yaratmaktan daha kolay olduğu öbür alanlarda vaki olduğu gibi, burada da çürütme, koymaktan daha kolay gibi geliyor.

İlintiye gelince: bütüncül ise, çürütülmesi konulmasından daha kolaydır; koymak için, gerçekte, konunun bütünlüğüne ait olduğunu göstermek zoru vardır, halbuki, onu çürütmek için, konu içinde bulunan hallerden bir tanesine ait olmadığını göstermek yeter. Bunun aksine olarak, ilinti bölümcül ise, koymak çürütmekten daha kolaydır: onu koymak için, onun bölümcül bir hale ait olduğunu göstermek yeter; halbuki, onu çürütmek için, hiç birine ait olmadığını göstermek gerekir.

Daha, bütün meselelerin en kolayının niçin bir tarifi çürütmek olduğu da görülüyor. Gerçekte, en büyük sayıda unsuru ihtiva eden o olduğundan, bize, bu yüzden ona hücum etmek üzere büyük sayıda hususlar sağlar ve unsurların çokluğu istidlali o kadar çok kolaylaştırır: çünkü öyle geliyor ki hata az sayıdan ziyade, çok sayıdaki nesnelerde daha sıktır. Üstelik, tarife hücum etmek için, gösterilen öbür kaidelerden de faydalanılabilir: çünkü ister ifade nesneye has olmasın, ister verilen terim cins olmasın, ister tarifin unsurlarından biri nesneye ait olmasın, her halde tarif yıkılır. Buna karşılık, öbür meseleleri çürütmek için, onlara ne tariflerden çıkarılan yerlerle, ne de değeri kalan bütün öbürleriyle hücum olunabilir: yalnız ilintiye ait olan yerler, bizim sözünü ettiğimiz bütün yüklem nevilerinde müşterektirler.

Çünkü, yukarda gösterilen yüklem nevilerinin her biri sözü edilen nesneye ait olmak zorunda olduğu halde, cins yok edilmeksizin bir hassa olarak ona ait olmayabilir. Yine bunun gibi, ne hassanın cins olarak, ne ilintinin cins veya hassa olarak nesneye ait olması gerekli değildir. Yalnız bir yükleme olması gerekir. Bunun sonucu olarak, tarif halinde müstesna bir kısımdan öbürlerine karşı faydalanmak mümkün değildir. Yine bütün meselelerin en kolayının bir tarifi çürütmek olduğu görülüyor; halbuki en gücü, onu koymaktır: çünkü hem bütün bu unsurları istidlâl ile koymak (yani: hem gösterilen yüklemlerin konuya ait olduğunu, hem verilen

terimin hakiki cins olduğunu ve ifadenin konuya has olduğunu), koymak gerekir, hem de bunun dışında, ifade nesnenin mahiyetini açıkladığını koymak gerekir. Ve bunun doğru olarak yapılması gerekir.

Öbür meselelerden, tarife en çok benziyen hassadır: onu çürütmek, çok defa birçok terimlerden mürekkep olduğundan, daha kolaydır, halbuki en zor olan, birçok unsurları tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, ve bundan başka, yalnız nesneye ait olduğunu ve onunla karşılanabileceğini tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, onu koymaktır.

Bütün meselelerin en kolayı, ilintiyi koymaktır: çünkü öbür hallerde yalnız yüklemın konuya ait olduğunu değil, aynı zamanda onun filân tarzda ait olduğunu göstermek gerekir; halbuki ilinti için, yalnız konuya ait olduğunu göstermek yeter. Buna karşılık, ilinti çürütülmesi en güç olan şeydir, çünkü en az sayıda unsuru veren odur: çünkü ilinti için üstelik konuya ait olduğu tarz gösterilmez. Bunun sonucu olarak, öbür hallerde, ister yüklemın konuya ait olmadığını, ister filân belli tarzda ona ait olmadığını göstermek suretiyle iki tarzda çürütülebildiği halde, ilinti halinde, o ancak konuya ait olmadığını göstermekle çürütülebilir.

Her meseleyi incelemek için, sayelerinde delillerle mücehhez olacağımız yerler, demek, amelî olarak kâfi bir sayımın konusu olmuşlardır.

KİTAP VIII

< DİYALEKTİK PRATİK >

1

< SORGU KAİDELERİ >

Bundan sonra, sorgularda takip edilecek sıra ve metodun incelenmesi gerekir. — İlk olarak, sorguları tertip etmek, istiyenin hücumun başlaması gerektiği yeri bulması; ikinci olarak, sorguları tertip etmesi ve kendisi için bunları birer birer sıraya koyması; üçüncü ve son olarak, onları hasma sorması uygun olur. Yerler keşi! olununcaya kadar ve yerlerin keşfi dahil, araştırma filozof ve diyalektikçi için aynıdır; fakat onların sıraya konulmasından ve sorguların tertip edilmesinden itibaren bu, diyalektikçinin öz* işidir: çünkü bütün bunlar için, mesele hasım ile münasebetlerdir. Filozof için ve kendisi için ariyan kimse için bu böyle değildir: onun için istidlâlinin öncüllerinin, doğru ve malûm olsalar da, başlangıçta konulan soruya yakın olduklarından ve böylece kabulünün neticesini önceden gördüğünden ötürü, cevap veren kimse tarafından reddedilmesinin hiç ehemmiyeti yoktur. Dahası var: hattâ aksiyomlarının mümkün olduğu kadar en çok bilinen meseleye ve en yakınları olması hususunda ihtimam göstermek zorundadır, çünkü ilmî istidlaller bunlardan başlar.

Yerleri iktibas etmek gereken kaynaklar daha yukarda gösterilmişlerdir; şimdi biz sırayı ve suallerin teşekkülünü incelemek, ve- ilkin gerekli öncüllerden başka, benimsenmesi gerekli öncülleri tâyin etmek zorundayız. Gerekli öncüllerden, istidlâli gerçekleştirmeğe yarıyanlar kastolunur. Bunlar dışında kabul edilenler dört türlüdür: kâh tümevarım yoluyla, bütüncül öncülü kabul ettirmeğe, ya delili genişletmeğe, ya neticeyi gizli tutmaya, ya delili aydınlatmaya yararlar. Onların dışında, alınacak hiçbir başka öncül yoktur: bunlar, vasıtalarıyla suallerin genişletilmesinin ve tertiplenmesinin denenmesi gereken yegâne öncüllerdir. Bundan başka, neticeyi gizli tutmaya çalışan önermeler ancak tartışmanın icapları için kullanılırlar ; fakat bu tabiatta bir teşebbüsün daima bir hasma karşı yönetildiğinden dolayı, biz onları da kullanmak zorundayız.

İstidlâlin, vasıtalarıyla gerçekleştiği gerekli öncüller doğrudan doğruya teklif edilmemelidirler, fakat mümkün olduğu kadar onlardan en uzak olan önermelerden hareket etmelidir. Sözgelimi, hasma zıtların ilminin bir ve aynı olduğu kabul ettirilmek istenirse, ondan bunun zıtlar hakkında değil, karşılar hakkında kabul etmesi istenecektir: bu son önerme kabul edilirse, zıtlar, karşılar olduğundan, zıtların ilminin de bir ve aynı olduğu neticesi çıkarılacaktır ; kabul edilmişse bölümcül zıtlar üzerine dayanarak, tümevarım yardımıyla sözü edilen önermeyi kabul ettirmelidir. Çünkü gerekli öncüllerin kabulünü ister istidlâl ile, ister tümevarım ile, veya bazılarını tümevarım, bazılarını da istidlâl ile, fazlasiyle apaçık olan önermelerin doğrudan doğruya konulmaları gerektiği kaydıyla, sağlamak gerekir. Gerçekte, gelecek olan neticenin daima uzaktan ve tümevarım yoluyla fark ve temyizi daima çok güçtür, ve aynı zamanda hattâ biz istenilen öncüllere bu tarzda erişmeğe muktedir değilsek bile, hiçbir şey bizi onları kendi kendilerine teklif etmekten alıkoymaz.

Daha yukarda gösterilen gerekli öncüllerden başka olan öncüllere gelince: onların bu gerekli öncüller için alınmış olmaları gerekir, ve işte onların her birinden nasıl faydalanmak

gerekir. — Tümevarım bölümcül hallerden bütüncüle ve duyular altına düşen nesneler, ister mutlak olarak, ister hiç değilse insanların birçoğunca daha iyi bilinmekle bilinenden bilinmiyene gider. — Neticenin gizli tutulması başlangıçta konulan meselenin delilinin, vasıtalarıyla elde edilmesi gereken öncülleri, uzun kıyaslarla koyarak yapılır, ve bundan mümkün olduğu kadar büyük miktarda almak gerekecektir. Yalnız, gerekli öncüller değil, aynı zamanda bu sonuncuların konulmasında faydalı olanlardan bazıları da kıyasla tasdik ve ispat olunabilirse, buna muvaffak olunabilecektir. Bundan başka, bu uzun kıyasların neticelerini beyan etmemeli, fakat daha sonra onları arka arkaya çıkarmalıdır : çünkü bu tarzdadır ki cevap veren kimse, başlangıçtaki tezden mümkün olduğu kadar uzakta bulundurulacaktır. Umumi bir tarzda, sorguda gizli tutmadan faydalanmak istenildiği zaman, sorgu delilin bütününe taallûk ettiği ve netice bir kere konulduğu halde muhatabın hâlâ bunun niçinini araştırmakla meşgul olacağı tarzda sorgu sorulmalıdır. İşte bu sonuç bilhassa bizim şimdi tasvir ettiğimiz metotla elde edilecektir. Gerçekte, sade son neticeyi beyan etmekle, onun elde edilme tarzı karanlıkta, bırakılır: çünkü cevap veren kimse önceki kıyasların teferruatıyla ona açılmadığından ve neticeyi veren kıyasın da mümkün olduğu kadar az tafsilatlı olduğundan, daha önceden bunun hangi önermelerden çıktığını görmemiştir, çünkü biz onun, kendilerinden teşkil edildiği önermeleri değil, sadece bu önermelerin kendilerinin çıkarılmış oldukları önermeleri koyduk.

Kıyasların teşekkülü için istenilen önermeleri kendi öz sıraları içinde almamak da faydalıdır; fakat sırayla bir bir neticeye götürenleri, bir bir başkasına götürenleri almalıdır: çünkü herbir neticeye has olanlar birbirlerinin yanına konmuşlarsa, bundan çıkacak netice daha apaçık olacaktır.

İmkân ölçüsünde, bütüncül öncülün kabulünü sözü edilen terimlerin kendilerine değil, onlarla aynı sırada olanlara taallûk eden tariflerle sağlamak da lâzımdır : çünkü cevap verenler bütüncül önermeyi kabul etmediklerini sanarak, tarif bir aynı sıradaki terime taallûk ettiği zaman, kendiliklerinden hataya düşerler.

Sözgelimi, *öfkeli adam'ın* kendisine yapılan hakaret sebebiyle intikamı arzu ettiğini kabul ettirmek icap etse; ve *öfke'* nin bir hakaret izharının sebep olduğu bir intikam arzusu olduğu kendine kabul ettirilirse, durum bu olur: çünkü bu sonuncu önerme bir kere kabul edildi mi, bizim kabul ettirmek istediğimiz şeyi bütüncül olarak elde edeceğimiz açıktır. Buna karşılık, sözü edilen terimlerin kendilerine taallûk eden öncüller beyan olunursa, cevap verenin, terimin kendisinin itirazına daha çok tutamak arzettiğinden onları kabulden çekindiği çok defa vaki olur: sözgelimi, *öfkeli adam'ın* intikamı arzu ettiğini kabul etmez, çünkü kendilerinden intikam almak arzu etmeksizin, yine de ana ve babalarımıza öfkeleniriz. Şüphe yok, itiraz muteber değildir, çünkü bazı kimseler için onlarda basit bir üzüntüye sebep olmak ve onları nâdim ve perişan ettirmek yeter bir intikamdır; bununla beraber hasma önermeyi reddetmesi için güya bir sebep verir gibi bir hali de yok değil. Bunun aksine olarak, öfke tarif olunduğu halde, bir itiraz bulmak o kadar kolay değildir.

Bundan başka, önermeyi, kendi için değil, bir başka şey için ifade ve tertipleniyormuş gibi ifade ve tertiplemek gerekir. Çünkü cevap verenler teze yarıyabilecek her şeye karşı uyanıktırlar. — Mutlak olarak konuşulursa, kabul ettirmek istediğimiz ileri sürülen önerme midir, yoksa onun karşısı mıdır, bilmek hususu mümkün olduğu kadar karanlık tutulmalıdır: çünkü *muhakemeye* (****) yarıyan şey belirsiz kalırsa, cevap verenler, kendilerinin düşündükleri şeyi söylemeğe daha müsaittirler.

Bundan başka, sorguya benzerlik yardımıyla başlamak da mümkündür; çünkü bu sorgu sorma tarzı kandırıcıdır, bütüncül ise dikkatten daha iyi kaçır: bu, sözgelimi, nasıl zıtların ilmi veya cehaleti aynı ise, zıtların duyumunun da aynı olduğunu; veya bunun aksine olarak, duyum aynı olduğundan ilmin de öyle olduğunu kabul ettirmekten ibarettir. Bu delil, ona tamamiyle özdeş olmamakla beraber, tümevarıma benzer: çünkü, tümevarımda bütüncül, bölümcül hallerden alınmıştır, halbuki, benzerlik halinde, alınan şey, içinde bütün benziyenlerin bulunduğu bütüncül değildir.

Bazen kendi kendine itiraz yapmak da lâzımdır: çünkü cevap veren kimseler tarafsız olarak delil gösterir gibi görünenlere karşı güven duyarlar. İleri sürülen şeyin umumi olarak kabul edilen bir önerme olduğunu ilâve etmek de faydalıdır, çünkü cevap veren kimseler, kendilerinde tamamiyle hazır bir itiraz olmadığı zaman mûtat kanaatleri sarsmaktan çekinirler; ve aynı zamanda kendileri de bu cinsten deliller kullandıklarından, onları sarsmaktan sakınırlar. — Üstelik, ne kadar faydalı olursa olsun, bir delil üzerinde ısrar etmemek gerekir, çünkü ısrar, hasmın muhalefetini kuvvetlendirir — Bundan başka, teklifini sanki basit bir mukayese gibi öne sürmek gerekir: çünkü başka bir şey için teklif edilen ve kendisi için faydalı olmıyan şey, daha kolaylıkla kabul edilir. — Kabulü bizce gerekli olan önermeyi bile beyan etmemek gerekir, fakat ilki kendisinin zarurî neticesi olan bir önermeyi beyan etmelidir: hasım, neticesinin ne olacağını fark etmediğinden bu önermeyi daha kolayca kabul eder; sonuncu kabul edilmişse, öbürü de kabul edilmiştir. — Bundan başka, bilhassa kabul olunmasını görmek arzu edilen şeyi en son istemelidir: çünkü cevap veren kimseler sual soranların çoğu, ilkin en çok ehemmiyet verdikleri nesnelerin sözünü ettiklerinden, hassaten ilk sualleri reddetmeğe meyyaldirler. Buna karşılık, bazı hasımlarla ilkin ileri sürülmesi gereken bu türlü önermelerdir, çünkü inatçı insanlar kendilerine ilkin arzolanı en çok kolaylıkla kabul ederler (meğerki bundan çıkacak netice, aşikâr olarak gözlerine çarpmasın) halbuki onlar sonunda daha çetin ve müşkülpesent görünürler. Cevaplarında çok ince olmakla öğünen kimseler hakkında aynı durum müşahade olunmalıdır: çünkü başta teklif edilen nesneleri kabul ettikten sonra, neticenin konulan önermeleri vaz' etmediğini ileri sürerek sonuna doğru birtakım boş ve saçma sözler ortaya atarlar. Fakat karakterlerinden emin olarak ve başlarına sıkıcı bir şeyin gelmiyeceğini düşünerek kolayca rıza ve muvafakat gösterirler. — Bundan başka, delili sürüncemede bırakmak ya bir takım yanlış geometri şekilleri çizenler gibi araya münakaşa için faydası olmıyan bir takım şeyler sokmak iyidir, çünkü, teferruatın çokluğu hatanın nerede bulunduğunu iyice görmekten alıkoyar. Yine bu sebeptendir ki bazen sual soran kimseler kendiliklerinden arzolunsalar kabul edilmeyecek olan şeylerin bu karanlık içinde ileri sürdüklerinin farkında olmazlar.

Gizli tutma metodu, demek, bizim sözünü ettiğimiz kaidelere başvururlar. Düşüncenin süslenmesi için, tümevarım ile ve aynı cinse ait kavramların taksimi ile başlanır. Tümevarımın tabiatı nedir, bunu görmek kolaydır. Taksime gelince, bu sözgelimi, filân ilmin, ister daha büyük doğruluğu sebebiyle, ister konusu daha yüksek olduğundan ötürü, bir başka ilimden daha iyi olduğunu veya ilimlerin bir kısmının teoretik, bir kısmının pratik, bir kısmının da poetik olduklarını söylemekten ibarettir. Bu ayırtlardan her biri, gerçekte, her ne kadar netice bakımından beyan edilmeleri gerekli olmasa da, tartışmaya yeni bir süs ilâve eder.

Tartışmayı aydınlatmak için, misaller ve mukayeseler vermek, ama *Khoirilus'taki* gibi değil *Homeros'da* olduğu gibi uygun ve bizim bildiğimiz şeylerden çıkarılmış misaller vermek gerekir: bu tarzda ileri sürülen önerme daha açık olabilir.

< SORGUNUN KAİDELERİ (Devam) >

Divalektik tartışmalarda halk adamından ziyade diyalektikçilerle kıyası kullanmak gerekir. Aksine olarak, halk adamı ile kullanılması gereken daha ziyade tümevarımdır. Esasen bu nokta daha önce incelenmiştir.—Tümevarım içinde, bazı hallerde sorgu, bütüncül şekli altında kullanılabilir; fakat başka hallerde, bütün benzerlikler için konulmuş müşterek bir isim olmadığından ötürü, bu kolay bir şey değildir: o zaman, bütüncülü almak ihtiyacı oldu mu, **ve bu türlü bütün hallerde** deyimi kullanılır. Fakat en zor olan şey, teklif edilen şeyler arasında, **bu türlü** olanlarla, bu türlü olmıyanların hangileri olduğunu tâyin etmektir; çok defa, bazıları benzer olmıyan nesnelerin benzerliğini tasdik ettiğinden, bazıları da benziyen nesnelerin benzerliğinden şüphe ettiklerinden tartışmalarda karşılıklı bir şekilde aldanıldığı vakidir. Bunun için, hem cevap verenin şüphe etmesine ve teklif edilen nesnenin bir benzer mânada alınmadığını söylemesine, hem de sual soran kimsenin birçok nesnelerin, gerçekte benzer olmadıkları halde birçok şeyler benzer mânada alınmış göründüklerinden, nesnenin bir benzer mânada alındığını yanlış olarak telkin etmesine mâni olmak için, sözü edilen neviden bütün nesnelere uyan bir kelimeyi kendi kendine hazırlamağa çalışmak gerekir.

Birçok hallere taallûk eden bir tümevarım yapıldığı zaman, bununla beraber, cevap veren kimsenin bütüncül önermeyi kabulden çekinirse o zaman ondan itirazını istemek meşrudur. Fakat hangi hallerde nesnenin bu tarzda olduğunu kendimiz göstermediğimiz takdirde, hangi halde nesnenin bu tarzda olmadığını söylemesini ondan istemek meşru değildir: ilkin tümevarımı yapmak, ve yalnız o zaman, hasımdan itirazını istemek gerekir.—Bundan başka itirazların, meğerki teklif edilen nesne, sözgelimi, ikilik'in, çift sayılar arasında, biricik ilk sayı olduğu gibi, nevinin bir tek ve yegâne şeyi olmaya, teklif edilen nesnenin kendisine taallûk etmemesini ısrarla istemek lâzımdır: çünkü itiraz yapan kimsenin itirazını, sözü edilen nesnenin nevinin bir tek nesnesi olduğunu söyleyemediği takdirde bir başka nesneye taallûk ettirmesi gerekir.—itirazı nesnenin kendine değil de bir homonime yönelterek bütüncül bir önermeye birtakım itirazlar yapan kimselere, ve sözgelimi, kendine ait olmıyan bir renk, veya bir ayak, veya bir el sahibi olunabildiğini iddia edenlere gelince (çünkü ressam kendinin olmıyan bir renk; aşçı kendinin olmıyan bir ayak sahibi olabilir), ilkin bu cinsten hallerde, ancak bir kere ayırıt yapıldıktan sonra, sualini sormak gerekir: çünkü homonimlik gizli kaldığı müddetçe, önermeye itiraz yerinde görünecektir. — Fakat bir homonim üzerine değil, nesnenin kendisine taallûk eden itiraz sorguyu köstekliyorsa, sual soran kimse itiraza uğrıyan bölümü çıkarmak ve geri kalanı, kendisine faydalı olanı kabul ettirinceye kadar, bütüncül yaparak teklif etmek zorundadır; sözgelimi, unutmaya için, ve unutmuş olmak olgusu için durum budur: çünkü hasımlar ilmi kaybeden kimsenin unutmuş olmasını kabul etmediği reddederler, çünkü, nesne değişmişse, insan ilmi kaybetmiştir, fakat unutmuş değildir, diye itiraz ederler. O halde yapılması gereken şey, itiraza uğrıyan bölümü çıkarmak, ve geri kalanı müdafaa etmektir: sözgelimi, nesne var olmakta devam ettiğine göre, ilim kaybedilmiş ise, o zaman unutulmuştur demelidir. Daha büyük bir iyiliğe daha büyük bir kötülüğün karşı olduğu önermesine bir itiraz yapan kimseler hakkında da durum budur: çünkü onlar iyi yapı (la bonne constitution) dan daha az iyi olan sıhhate, hastalık, maluliyetten daha büyük bir kötülük olduğu için, daha büyük bir kötülüğün karşı olduğunu ileri sürerler. O halde,

burada da, itiraza uğrayan bölümü çıkarmak gerekir; çünkü bu bölüm bir kere çıkarıldı mı, hasım önermeyi, yani, misalimizde, daha büyük bir iyiliğe daha büyük bir kötülüğün karşı olduğunu kabul etmeğe daha müsait olacaktır, meğerki, iyi yapının sıhhati tazammun ettiği gibi, iki iyilikten biri öbürünü tazammun etmeye. Yalnız hasım bir itiraz tertip ve beyan ettiği zaman değil, hattâ şimdiki halde bir itiraz ortaya atmaksızın da, bu cinsten birini tertip ve beyan edebilmeyi önceden gördüğünden ötürü, bizim öne sürdüğümüz şeyi inkâr ederse de, bu yapılmalıdır: gerçekte, itirazın taallûk ettiği nokta çıkarıldıktan sonra, hasım, geri kalan içinde, söylenildiği gibi olmıyan her hangi bir hali önceden göremediğinden ötürü, önermemizi kabul zorunda kalacaktır; onu kabul etmekten çekinirse o zaman ondan bir itiraz isteneceği vakit, bir itiraz yapmağa muktedir olmıyacaktır. Kısmen yanlış, kısmen doğru olan önermeler bu tiptendirler, bunlar için, gerçekte, bölümlerini çıkarmakla, geri kalanı doğru bırakmak mümkündür. - Önerme birçok hallere teşmil olunduğu zaman, hasım itiraz etmezse, onun bunu kabul ettiğini düşünmek gerekir: çünkü Diyalektik'de, böylece kendisine karşı hiçbir itiraza sebep olmaksızın, bir çok nesnelere uyan bir öncül sağlamdır.

İster mümkün olmıyana irca olmaksızın, ister mümkün olmıyana irca yoliyle neticeye varılabildiğinde, o zaman, ispat olunursa ve diyalektik yönden münakaşa olunmazsa, bu metot ile veya öbürüyle netice çıkarılması ehemmiyetsizdir; fakat bir hasım ile diyalektik yönden münakaşa olunursa, imkânsız yoliyle istidlal kullanmamalıdır. Gerçekte, mümkün olmıyana irca olmaksızın istidlal yapıldıysa, hasım tarafından hiçbir şüphe ileri sürülemez; bunun aksine olarak, imkânsız bir önerme netice olarak çıkarıldıysa, onun yanlışlığı pek fazla aşikâr olmadıkça, hasım imkânsızlığına itiraz eder, öyle ki sual soran kimseler istediklerini kabul ettirmeğe muvaffak olamazlar.

Söylenilen tarzda birçok hallere uyan ve kendilerine ister mutlak tarzda, ister hiç değilse ilk bakışta yapılacak hiçbir itiraz görülmeyen bütün önermeleri öne sürmelidir: çünkü söylendiği gibi olmıyan halleri görmeğe muktedir olmadığından, hasım önermeyi doğru olarak kabul eder.

Sorguyu, netice üzerine yöneltmemek gerekir; aksi takdirde, hasım onu inkâr ettiği halde, istidlal yapılmamış gibi görünür. Çok defa, gerçekte, bir sorgu olarak konmuş olmayıp, bir netice olarak gösterilmiş olduğu zaman bile, hasımlar onu inkâr ederler, ve bu yapılmakla da, onun kabul edilen verilerin neticesinin olduğunu görmeyen kimseler için reddedilmiş görünmezler. O halde, onun bir netice olduğunu bile söylemeksizin, bir soru olarak konulduğu ve hasım onu inkâr ettiği zaman mutlak olarak, bir istidlâl yapılmış olduğu görünmez.

Göründüğüne göre, her bütüncül sorgu, bir diyalektik önerme değildir: sözgelimi *insan nedir?* veya *iyilik kaç mânada alınmıştır?* Çünkü bir diyalektik önerme kendisine *evet* veya *hayır* ile cevap vermek mümkün olan önermedir, bizim şimdi sözünü ettiğimiz önermeler için ise bu mümkün değildir. Bunun için bu cinsten sualler diyalektik değildirler; meğerki sual soran kimsenin, kendisi, sözgelimi, *iyilik filân mânada mı, yoksa filân mânada mı alınmıştır?* diyerek onları beyan etmeden önce, birtakım ayırtlar ve birtakım taksimler yapmaya. Çünkü bu türlü suallere bir tasdik veya bir inkârla cevap vermek kolaydır. İşte bu şekil altında bu cinsten önermeleri öne sürmeğe çalışmak gerektiği buradan gelir. Aynı zamanda sual soran kimse onları kendi kendine ayırdetmiş ve ifade etmiş olduğu halde hasım mutlak olarak onları kabul etmeği reddettiği vakit, hasma iyilik'in kaç mânada alındığını sormak da belki meşrudur.

Uzun zaman bir tek nesne üzerinde sual soran kimse kötü soran bir kimsedir. Gerçekte, kendisine sual sorulan şahıs sorulan şeye cevap verdiği halde, bunu yapıyorsa ya ona ayrı ayrı birçok sualler sorduğu, veya ona aynı suali bir çok defalar sorduğu açıktır: bundan, ya bunun

lâfazanlık olduğu, veya istidlâlden mahrum olduğu sonucu çıkar, çünkü istidlâl daima az sayıda öncüllerden itibaren teşkil edilir. Buna karşılık, hasım cevap vermediğinden ötürü böyle yapıyorsa o zaman bundan dolayı ihtarda bulunmadığı, veya tartışmayı orada bırakmadığı için hata eder.

3.

<DİYALEKTİK DELİLLERİN GÜÇLÜĞÜ.>

Bazı hipotezler vardır ki hem hücum etmek, hem de müdafaa etmek kolaydır: sözgelimi, tabii düzende ilk olan şeylerle son olan şeyler böyledir. Gerçekte, birincilerin tarife ihtiyaçları vardır, sonunculara gelince, ilk ilkelerden itibaren sürekli bir ispat sağlamak isteyen kimse için birçok ara önermeler vasıtasıyla netice olarak çıkarılmıştır. Veya bunsuz, haklarında her münakaşa sırf sofistlik gibi görünür, çünkü hareket noktası olarak, kendisine has olan ilkeler alınmazsa ve en son neticelere kadar istidlaller serisi zincirlenmezse bir şeyi ispat etmeğe muktedir olunamaz. İşte, ilk ilkeleri tarif etmek, cevap verenlerin yapmağı düşünmedikleri şeydir, üstelik tarif ettiği zaman sual soran kimseye de hiç dikkat etmezler: bununla beraber, teklif edilen şey açık oluncaya kadar, o kolayca çürütülemez. Ve ilkeler bahis konusu olduğu zaman bilhassa vaki olan da budur; çünkü, öbür önermeler onların aracılığı ile ispat olundukları halde, ilkeler başka şeylerle ispat olunamazlar: bu cinsten önermelerin her birini bir tarifle bilmek zorundayız.

İlkeye pek yakın olan önermeleri çürütmeğe çalışmak da zordur: çünkü netice ile ilke arasında az ara önerme olduğundan ve daha sonraki önermeleri gerekli olarak bu ara önermeler vasıtasıyla tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, bu yakın önermelere karşı birçok deliller sağlanamaz. — Fakat bütün tariflerden, hücum edilmesi en zor olanları, ilkin basit bir mânada mı, yoksa birçok mânada mı alındıkları pek iyi bilinmiyen, veya bundan başka, tarif eden kimse tarafından has mı, yoksa mecazî mânada mı alındıkları da bilinmiyen terimleri kullanan tariflerdir. Karanlık oluşları sebebiyledir ki bu terimlere karşı delil serdetmek mümkün değildir; ve karanlık oluşları mecazî karakterlerinden ileri gelip gelmediği meçhul olduğundan ötürü, onları çürütmek imkânsızdır.

Hulâsa olarak, bir meseleye hücum etmenin güç olduğu her defasında onun bir tarife muhtaç olduğu; yahut da birçok mânaları veya mecazî bir mânası olan bu nesneler içine girdiği; veya ilkelerden uzak olmadığı; veya nihayet ilk bakışta bunu bile, yani bize engel olan şeyin yukarda sayılan şekillerden hangisine bağlandığını görmediğimiz farzolunmalıdır: zorluğun kendisini gösterme tarzı bir kere aydınlandı mı, bizim ya tarif etmemiz veya ayırdetmemiz, yahut da kendimize mutavassıt önermeleri sağlamamız gerektiği apaçıktır, çünkü son neticeler bu suretle tasdik ve ispat olunur.

Birçok tezler için, tarif doğru olarak verilmediğinden ötürü, bu tezleri münakaşa etmek ve onlara hücum etmek kolay değildir: sözgelimi bir tek şeyin birçok zıtları olup olmadığı, gibi. Fakat zıtlar uygun olduğu üzere bir kere tarif edildi mi, aynı şey için birçok zıtları haiz olmanın veya olmamanın mümkün olup olmadığı neticesini çıkarmak kolaydır. Tarife muhtaç olan öbür terimler için de aynı tarzda hareket olunur. Matematikte, şekillerin ispatındaki zorluk bazen yine

bir tarif hatasından ileri geliyor gibidir. Sözelimi < paralelogramın > kenarına paralel bir sathi kesen bir doğruyun, benzer bir tarzda hem çizgiyi, hem de yüzeyi böldüğü ispat olunduğu zaman, halbuki tarif verilmişse, söylenen şey doğrudan doğruya açık olur: çünkü yüzeyler de çizgiler gibi aynı bölünmelere mâruz kalırlar. İşte bu *aynı bir nispet*'in tarifidir. — Mutlak tarzda, ilk elementar ilkelerin, tarif bir kere konuldu mu (sözelimi, çizginin tabiatı ve dairenin tabiatı) tasdik ve isbatı gayet kolaydır; yalnız, onlardan herbirine ait olma bakımından gösterilebilen deliller çok değildir, çünkü pek çok ara önerme yoktur. Buna karşılık, ilkelerin tarifleri konulmamış ise, ispat zordur, hattâ, büsbütün imkânsız da olabilir. Matematik kavramlar için olan şey, aynı şekilde diyalektik istidatlara da uyar.

O halde, tezin münakaşası güç olduğu zaman, onun bizim sözünü ettiğimiz kusurlardan birini arzettiğini gözden kaybetmemek gerekir. Fakat bu postulatı, başka deyimle öncülü münakaşa etmek tezin kendini münakaşa etmekten daha zor bir iş olduğu zaman bu türlü önermeleri koymalı mı, koymamalı mı, düşünülebilir: çünkü postulat teslim ve kabul olunmayıp, onun kendisini de tartışmaya tâbi tutmak iddia olunursa, hasma, başlangıçta konulan tezin kendisini tasdik ve ispat etmekten daha zor bir iş yükletilecektir; bunun aksine olarak, kabul olunursa, hasım inancını daha az inanılabilen unsurlardan çıkaracaktır. O halde meseleyi daha zorlaştırmamak zaruri ise, postulatın kabul edilmesi lâzım gelir; bir başka yandan da, daha çok bilinen öncüller vasıtasıyla istidlâlde bulunmak zaruri ise onu koymamak lâzımgelir. Başka terimlerle, ciddî bir araştırmaya başlandığı zaman, neticeden daha çok bilinmiyorsa onu koymamak gerekir; halbuki diyalektik ekzersizde, o bir tek şartla, hakikat görünüşünü haiz olması şartıyla, konulmalıdır. O halde görülüyor ki bu gibi postulatların istendiği tarz, sual sorulduğuna veya öğretildiğine göre değildir.

4

< SUAL SORANIN VE CEVAP VERENİN ROLÜ >

Sualleri tertip ve ifade etme, sıraya koyma tarzını bizim dediklerimiz göstermeğe aşağı yukarı yeter.

Cevaba gelince, ilkin, doğru olarak sual sormak için yapılması gereken şey gibi, doğru olarak cevap vermek için de yapılması gereken şeyi tâyin etmek lâzımdır. Sual soranın rolü, cevap veren kimseye tezin zaruri neticesi olan en garip paradokslarını müdafaa ettirecek tarzda münakaşayı sevk ve idare etmekten ibarettir; bunun aksine olarak, cevap veren kimsenin rolü, saçma veya paradoksal olarak söylediği şey, kendisinden geliyormuş gibi değil, tezden netice olarak çıkıyormuş gibi görünecek şekilde hareket etmektir. Çünkü şüphe yok, konulmaması gereken şeyi hareket noktası olarak koymaktan ibaret olan hata ile konulmuş olan şeyin münasip olan müdafaaasını sağlamaktan ibaret olan hata arasında bir fark vardır.

5

Çalışmak ve kendini denemek için sırf delil serdeden kimse tarafından riayet edilecek kaideleri henüz hiç kimsenin tâyin etmediğine göre (çünkü gaye, bir münakaşaya girişen kimselere öğretene, veya öğrenen kimseler için aynı değildir, münakaşaya girişenlerin gayesi de, bir araştırma maksadiyle birlikte münakaşa eden kimselerin gayesi ile aynı değildir: çünkü öğrenen kimse daima kendisine doğru gibi görünen şeyi koymak zorundadır; ve gerçekte yanlış olan şeyin ona öğretilmesine de alsa teşebbüs edilmez. Diyalektik bir münakaşada, aksine olarak sual soranın gayesi, bütün vasıtalarla, bir çürütmeyi gerçekleştirmekten ibarettir, cevap verenin gayesi ise hiçbir suretle bundan müteessir olmamaktır. Öbür yandan da, mübahase ve müzakere etmek için değil, kuvvetlerini denemek ve araştırmak için deliller serdolan diyalektik toplantılarda, cevap verenin istihdaf etmek zorunda olduğu gaye, ve tezinin iyi veya kötü müdafaası için ne türlü şeyler kabul etmek veya etmemek zorunda olduğu henüz tâyin edilmemiştir) demek, bizden önce gelenlerin bu konuda bize hiçbir şey nakletmediklerine göre kendimiz bu hususta birkaç söz söylemeği deniyelim.

Ya muhtemel olan ya muhtemel olmıyan, veya ne o ne de öbürü olmıyan ; sözgelimi, belli bir şahsa, veya cevap verenin kendisine, veya her hangi bir başkasına göre, ister mutlak olarak, ister belli bir tarzda, muhtemel olan veya olmıyan bir tezi koyarken, cevap veren kimsenin tartışmayı idare ve idame ettirmesi gereklidir. Bu iki tarzda hangisinde tezin muhtemel olmasının veya muhtemel olmamasının hiç ehemmiyeti yoktur: çünkü doğru olarak cevap verme tarzı, yani istenilen şeyi kabul etmek veya kabul etmemek tarzı iki halde de aynı olacaktır. — O halde, cevap veren kimsenin tezi muhtemel olmıyan ise sual soran tarafından istenilen neticenin muhtemel olması lâzımdır, muhtemel bir tez için de muhtemel olmıyandır: çünkü sual soran kimsenin çıkardığı netice daima konulan tezin karşısıdır. Konulmuş olan şey ne muhtemel olan ne de muhtemel olmıyan ise, netice de bu aynı tipten olacaktır. Fakat, mademki doğru olarak istidlal yapan kimse, kendisinden daha muhtemel ve daha çok bilinen öncüllerden itibaren verdiği neticeyi ispat ediyor, o halde konulan tez mutlak olarak muhtemel olmıyan ise, cevap veren kimsenin ne mutlak olarak muhtemel olmıyan şeyi, ne de, muhtemel olmakla beraber, sual soranın çıkardığı neticeden daha az muhtemel olan şeyi kabul etmek zorunda olmadığı açıktır. Çünkü cevap veren kimsenin tezi muhtemel olmıyan ise, sual soranın neticesi muhtemel olacaktır. Öyle ki sual soran kimse tarafından konulan öncüllerin hepsi muhtemel, ve verdiği neticeden daha çok muhtemel olmak zorunda olacaklardır, çünkü en az bilenin, daha çok bilinen öncüller yardımıyla çıkarılması gerekir. Bunun sonucu olarak, konulan sorgulardan her hangi biri bu tabiatta değilse, cevap veren kimse onu kabul etmemelidir. Öbür yandan da, cevap veren kimsenin tezi mutlak olarak muhtemel ise, apaçıktır ki sual soran kimsenin neticesi de mutlak olarak muhtemel olmıyan olacaktır.. O halde cevap veren kimse muhtemel olan her şeyi, ve muhtemel olmıyan şeyler arasında da sual soran kimsenin neticesinden daha az muhtemel olmıyan şeyleri kabul etmek zorundadır: çünkü o zaman, tatmin edici bir tarzda istidlalde bulunduğu takdir olunacaktır. Cevap veren kimsenin tezi ne muhtemel olan, ne de muhtemel olmıyan değilse, yine böyledir : çünkü o zaman da, muhtemel olan her şeyi; ve muhtemel olmıyan şeyler arasından da sual soranın neticesinden daha çok muhtemel olan bütün şeyleri kabul etmek, gerekir: çünkü, bu tarzda, istidlâllerin daha muhtemel olmaları vaki olacaktır. — O halde konulan şey mutlak olarak muhtemel olan veya mutlak olarak muhtemel olmıyan ise, o zaman mutlak olarak muhtemel olanın mukayese noktası olarak alınması gerekir: halbuki konulan şey mutlak olarak muhtemel olan, veya mutlak olarak muhtemel olmıyan değil de, yalnız cevap

veren kimse için sadece muhtemel olan veya muhtemel olmıyan ise o zaman cevap veren kimsenin muhtemel olan veya muhtemel olmıyan şeyi yardımıyla hükmetmek ve istenilen şeyi kabul veya reddetmek zorunda olduğu mukayese noktası onun kendisidir. — Cevap veren kimse bir başkasının sanısını müdafaa ediyorsa, ayrı noktaları kabul veya reddetmek için gözlerini çevirmek zorunda kalacağı, bu sonuncunun sanısı olduğu açıktır. İşte bunun için, kendilerini başkalarının, sözgelimi, Herakleitos'un sözüne göre, iyilikle kötülüğün özdeş olduğu gibi sanılarının nâkili yapanlar zıtlar için kendileri inanmadıklarından için değil, **Herakleitos**'a göre düşünmekle bu tarzda düşüncelerini ifade etmek zorunda olduklarından aynı zamanda ve aynı konuya ait olmalarının imkânsızlığını kabul etmeği reddederler. Birbirlerinin tezlerini karşılıklı olarak kabul eden kimselerin yaptığı da budur: düşünceleri tezi koyan kimsenin yapacağı gibi birbirlerine beyan etmeğe bakarlar.

6

<CEVAP VERENİN, SORGUNUN KARAKTERİ TARAFINDAN TÂYİN EDİLEN ROLÜ >

Demek, tezi mutlak olarak muhtemel olan olsun veya belli bir şahıs için muhtemel olan olsun cevap veren kimsenin neleri göz önünde bulundurması gerektiği görülüyor.

Her sorgu gerekli olarak ya muhtemel olan, ya muhtemel olmıyan, veya ne o ne öbürü olmak zorunda olduğundan ve yine ya delille münasebette olmak veya delille münasebette olmamak zorunda olduğundan, o zaman, sorgu muhtemel ise ve delille münasebeti yok ise cevap veren kimse muhtemel olduğunu söyliyerek onu kabul etmek zorundadır. Muhtemel değilse ve delille de münasebette değilse, onu yine, kabul etmek zorundadır, fakat pek sâf görünmemek için muhtemel olmadığında işaret etmelidir. O, delille münasebette ise ve muhtemel ise, muhtemel olduğunu, fakat başlangıçta konulan teze çok yakın olduğunu ve kabul edilirse, konulan meselenin çökeceğini söylemek gerekecektir. Sual soran kimsenin istediği önerme delille münasebette ise, fakat aynı zamanda çok muhtemel olmıyan ise, cevap veren kimse, o kabul edilirse aranılan neticenin bundan çıktığını, fakat önermenin kabul edilmek için pek fazla saf olduğunu kabul edecektir. Önerme ne muhtemel olmıyan, ne de muhtemel olan ise, o zaman delille hiçbir suretle münasebette bulunmaması halinde, onu tahditler koymadan kabul etmek gerekir: fakat delille münasebette ise cevap veren kimsenin, üstelik, o kabul edilirse, başlangıçta konulan meselenin yıkıldığına işaret etmek zorundadır. Bu kaidelere göre, cevap veren kimse, kabul edilen her noktanın neticesini önceden görüyorsa, ona vaki olandan şahsen hiçbir suretle mesul tutulamaz görünecektir, öbür yandan da, sual soran kimse netice çıkarmak iktidarında olacaktır, çünkü neticeden daha muhtemel olan bütün öncüller ona ta'viz olarak verilmiştir. Fakat neticeden daha muhtemel olmıyan öncüllerden hareket ederek bir netice çıkarmağa çalışanlar hiç şüphe yok, doğru olarak istidlâl yapmıyorlar: bunun için istiyen kimselere bunları vermemek gerekir.

7

<SORGUNUN KARAKTERİ, Devam>

Cevap veren kimse için de, terimlerin karanlık bulundukları yani birçok mânada alındıkları halde, bu böyledir. Gerçekte, cevap veren kimsenin, anlamadığı takdirde, anlamadığını söylemesi caiz olduğundan ve asla birçok manalı bir soruya *evet* veya *hayır* diye cevap vermek zorunda olmadığından, ilk olarak, ifade açıklıktan mahrum ise, bunu anlamadığını söylemekte tereddüt etmemesi gerektiği apaçıktır: çünkü çok defa, açık bir surette konulmamış olan birtakım sorulara cevap verildiğinden ötürü, birtakım zorluklarla karşılaşılır. Birçok mânalarda alınsa da, o ifadeyi anlıyorsa, o zaman, ifadenin bütün mânalarında doğru veya yanlış olması halinde, onu mutlak olarak kabul etmek veya red etmek zorundadır; bunun aksine olarak, kısmen yanlış, kısmen doğru ise, bundan başka birçok mânalarda alındığına ve yine bu mânalardan birinde doğru, öbüründe yanlış olduğuna işaret etmesi gerekir: çünkü bu ayırdı ancak daha sonra yaparsa, başlangıçta da ikircilliği görüp görmediğinde şüpheyeye düşülür. Cevap veren kimse önceden ikircilliği görmemişse, fakat kelimelerin ancak bir mânasını gözönünde tutarak soruya rıza ve muvafakatini vermişse, o zaman soruyu bir başka mânaya doğru çeken hasma, önermeyi kabul ettiği zaman gözönünde tuttuğu mânanın bu olmayıp öbürü olduğunu söylemesi gerekir. Gerçekte, birçok nesneler aynı bir terim veya aynı ifade altında bulunuyorlarsa, ikircillik kolayca hâsıl olur. — Fakat soru hem açık hem de basit ise, *evet* veya *hayır* ile cevap verilmelidir.

8

<TÜMEVARIMA CEVAP HAKKINDA>

Mademki, istidlâl içinde, öncül daima ya istidlâlin kendilerinden itibaren teşkil edildiği önermelerden biri, ya bu teşkil edici önermelerden birini koymak maksadiyle yapılmış bir önermedir (ve birçok benzer meseleler konulmuş olduğundan o, bir başka önerme kasdiyle alındığı zaman daima görülür: çünkü ya tümevarım ile, veya benzerlik iledir ki çoğu zaman, bütüncüle erişilir), cevap veren kimse, doğru ve muhtemel iseler bütün bölümcül önermeleri kabul edebilir. Öbür yandan, bütüncül önermeye karşı, bir itiraz yapmağa çalışmak lâzımdır, çünkü bu cinsten gerçek veya görünüşte, bir itiraz olmaksızın delilin yürüyüşünü zorlaştırmak mânâsız bir sataşma ve hırçınlık teşkil eder. O halde birçok bölümcül misallerden açıkça çıkan bütüncül önermeyi kabul etmeyi, yapılacak hiçbir itiraz olmadığı halde, insan reddederse, bunun mânâsız bir hırçınlıktan başka bir şey olmadığı açıktır. Bundan başka, hattâ bir delile karşı delille önermenin doğru olmadığı gösterilmezse her ne kadar bu delile karşı delil dahi kâfi olmasa bile, kötü bir hırçınlığa daha çok kapılmış görünülecektir: çünkü çok defa umumi sanılara zıt olan, ve çözümü güç olan deliller karşısında bulunuyoruz; sözgelimi hareketin imkânsızlığı veya stadyomu dolaşmak imkânsızlığı hakkında *Zenon'un* delili için durum budur. Bu, bununla beraber, bu örmelerin karşılarını kabul etmemek için bir sebep değildir.— O halde, ne itiraz ne de gösterilecek delile karşı bir delile sahip olmadan hasmın önermesini kabul etmek ret olunursa bunun kötü bir hırçınlık olduğu apaçıktır: kötü bir hırçınlıktan bizim sözünü ettiğimiz cevaplardan ayrı bir tarzda verilen ve istidlali yıkan bir cevap anlarım.

9

<ÖNCEDEN EKZERSİZ, VE MUHTEMEL

Bir tezi veya tarifi müdafaa etmeden önce cevap veren kimse bütün itirazları kendi kendine yapmak zorundadır : çünkü, apaçıkça, onun rolü, sual soran kimsenin koyduğunu vasıtalarıyla çürüttüğü delillerin zıddını almaktan ibarettir.

Bir muhtemel olmiyan tezi müdafaa etmeden de sakınacaktır. Bir hipotez ise iki tarzda muhtemel olmiyan olabilir. O, kendisinde bir takım saçma önermeler çıktığı zaman, muhtemel olmiyandır : sözgelimi, her şey hareket eder veya hiçbir şey hareket etmez denilirse. Bozuk ahlâklı ve her insanın duygularına zımnî olarak zıt olan insanların kabul edecekleri önermeler de muhtemel olmiyan önermelerdir: sözgelimi, hazzın iyilik olduğu: haksızlık irtikâp etmenin, haksızlığa uğramaktan daha iyi olduğu gibi. Gerçekte, bu düsturları müdafaa eden kimseden münakaşanın icapları için değil, gerçekte bunları düşündüğünden ötürü bunları müdafaa ettiği düşüncesiyle nefret edilir.

<YANLIŞ DELİLLERİN ÇÖZÜMÜ HAKKINDA>

Yanlış bir neticeye varıp dayanan bütün deliller için, yapılacak çözüm hatanın çıktığı bölümü ortadan kaldırmaktan ibarettir: çünkü herhangi bir bölümün ortadan kaldırılması delili, hattâ kaldırılan bölüm yanlış olsa bile, itibarlandırmaz. Gerçekte, delil bir yanlıştan fazla yanlış ihtiva edebilir. Sözgelimi, öncül olarak *oturan kimse yazıyor*, ve *Sokrates oturuyor*' un alındığını farz edelim; bundan çıkan netice: *Sokrates yazıyor*'dur. *Sokrates oturuyor* önermesini ortadan kaldırmakla delilin çözümüne daha çok yaklaşılmış değildir; istenilen önermenin yanlış olduğu olabilir, fakat delilin yanlışlığı ondan çıkmamıştır. Çünkü herhangi bir kimsenin oturduğu, fakat yazmadığı vaki olursa, böyle bir halde aynı çözümü tatbik etmek imkânsız olacaktır. Bunun sonucu olarak çıkarılması gereken bu önerme olmayıp *oturan kimse yazıyor* önermesidir. Çünkü oturan kimse daima yazmaz. Delilin tam çözümü, demek hatanın çıktığı bölümü çıkarmaktan ibarettir, ve delilin bu bölüme bağlı olduğu bilindiği zaman, tıpkı yanlış şekiller durumunda olduğu gibi, çözüm bilinir. Çünkü, hattâ ortadan kaldırılan bölüm bir yanlış olsa bile, bir itiraz yapmak yetmez, aynı zamanda yanlışın sebebinin de ispat etmek gerekir: bu tarzda, gerçekte, itiraz yapıldığı zaman, neticenin önceden görülüp görülmediği açıkça görülebilecektir.

Bir istidlalin neticesi dört tarzda önlenebilir. — Ya hatanın çıktığı bölüm yok edilerek. — Ya sual sorana bir itiraz tevcih edilerek, çünkü çok defa, hattâ bir çözümün gösterilemediği zaman bile, yine de sual soran kimse delil serdetmesini yürütemiyecek hale düşürülür. — Üçüncüsü, itiraz, konulan sorulara tevcih olunabilir: çünkü sual soran kimse tarafından istenen neticenin herhangi başka bir unsurun ilâvesi neticeye götürebilecek iken sorgular kötü olduğundan ötürü, konulmuş sorulardan çıkmadığı vaki olabilir. — O halde, sual soran kimse argümantasyonunu yürütmeğe muktedir değilse itiraz, sual sorana tevcih edilecektir, halbuki argümantasyonunu yürütebilirse, sorularına itiraz tevcih edilecektir. Dördüncü ve en kötü itiraz nevi tartışmaya tahsis edilen zamana ait olandır: gerçekte, öyleleri vardır ki incelenmeleri,

cereyan etmekte olan tartışmaya verilenden daha fazla zaman istiyecek mahiyette birtakım itirazlar yaparlar.

Demek böylece, bizim şimdi dediğimiz gibi, itiraz etmenin dört tarzı vardır; fakat bunlar arasından yalnız birincisi hakiki bir çözüm teşkil eder, öbürleri neticelere çıkarılan birtakım zorluklar ve manilerdir.

11

<İSTİDLÂLE KARŞI VE HASMIN KENDİSİNE KARŞI TENKİTLER>

Bir delile karşı yöneltilen tenkit kendi kendine alınan delile ve sualler şeklinde gösterilen delile taallûk ettiği zaman aynı değildir. Sual soran kimse,- tezine karşı meşru bir şekilde bir delil çıkarılabilecek olan önermeleri kabul etmeği reddettiğinden ötürü, gerçekte, çok defa argümentasyonun kötü yürüyüşü onun eseridir: çünkü ikisine ait müşterek işi uygun bir şekilde yapmak iki hasımdan yalnız bir tanesinin iktidarında değildir. O halde cevap veren kimse, sual soran kimseye zıt olan her şeyin kurnazca pususunu kurup beklediği zaman bazen muhatabın tezine değil, kendisine saldırmak zarurîdir: çünkü, bu kötü çatma ve münazaalarla, tartışmalar kavga halini alır ve artık diyalektik olmazlar. — Bundan başka, bu cinsten deliller, öğrenmek için değil, çalışmak ve kendini denemek için yapılmış olduğundan yalnız doğruyu değil, aynı zamanda yanlış netice olarak çıkarmak ve daima doğru öncüllerden değil, bazen de yanlış olanlarından başlamak gerektiği apaçıktır. Çok defa, gerçekte, bir doğru önerme konulunca, tartışmada önermeyi yok etmek mecburiyeti karşısında kalınır; öyle ki yanlış önermeleri öne sürmek gerekir. Bazen konulan yanlış bir önerme olduğu zaman, onu yanlış önermelerle yok etmek gerekir: çünkü belli bir hasmın doğru olana olduğu kadar, olmıyan bir şeye inanmasına hiçbir şey mâni değildir, bundan, delil kendisine doğru gibi görünen önermelere bağlı ise o kandırılacak veya daha kolayca desteklenecektir. Fakat doğru olarak <doğrudan yanlış, veya yanlıştan doğruya> geçmek istiyen kimse bu geçişi, neticesi doğru veya yanlış olsun, eristik olarak değil, diyalektik olarak (geometricinin geometrik olarak istidlâl yaptığı tarzda) yapmak zorundadır.— Ne türlü kıyasların diyalektik olduklarını bilmeye gelince, bunu daha yukarıda söyledik.

Müşterek işde engeller çıkaran kimsenin kötü bir arkadaş olduğunu sağlayan ilke, elbette tartışmaya da uyar: gerçekte delillerde de gözde tutulan müşterek bir gaye vardır, sırf mücadele maksadiyle münakaşa eden insanlar müstesna, çünkü zafer bir tanesinden fazlasına ait olamadığından ötürü, onlar da öbürleri de aynı gayeyi takip edemeyeceklerdir. Bu duruma ister, cevap veren kimse, ister sual soran kimse sebep ol«un, hiç ehemmiyeti yok. Eristik tarzda sorgular soran kimse, cevap verirken, kendisine doğru görünen cevabı vermiyen veya sual soranın araştırmasının taallûk ettiği noktayı anlamak istemiyen kimse kadar kötü bir diyalektikçidir. — O halde görülüyor ki, bizim şimdi dediklerimize göre hem delili kendi kendinde, hem de sual soranı aynı tarzda tenkit etmemelidir: gerçekte, istidlali kötü olduğu halde, sual soran kimsenin cevap veren kimse ile mümkün olduğu kadar iyi münakaşa etmiş olmasına hiçbir şey mâni değildir; çünkü belki de kötü münazaracılarla derhal istenildiği gibi istidlaller yapmak değil, sadece muktedir olunduğu gibi istidlaller yamak mümkündür.

Ve insanların ne zaman zıt nesneleri ve ne zaman başlangıçta konulmuş olan şeyi aldıkları tâyin olunmadıkça, (çünkü çok defa, kendi kendileriyle konuştukları zaman, zıt nesneler kabul ederler, ve bir nesneyi kabul etmeyi reddettikten sonra ardından kabul ederler: bu sebeple, kendilerine sual sorulduğu zaman çok defa birtakım zıt nesnelere ve başlangıçta teklif edilen şeye muvafakat ederler), deliller gerekli olarak bozuk olurlar. Bununla beraber, bunun sebebi, bazı noktaları kabul etmeği reddetmek ve bu tabiatta olan başkalarını kabul etmek suretiyle, cevap veren kimsedir. — O halde, tenkidin sual soran kimselerle delilleri hakkında aynı tarzda yapılmaması gerektiği aşikârdır.

Kendi kendine alınmış olarak, delil beş türlü tenkide elverişlidir. — Birincisi, konulan sorulardan ne teklif edilen netice, ne de asla hiçbir netice çıkarılmadığı ve neticenin dayandığı öncüllerin hepsi değilse büyük bir kısmı yanlış ve muhtemel — olmıyan oldukları, ve bundan başka, ne çıkarmalarla, ne ilâvelerle, ne de hem çıkarmalarla, hem ilâvelerle, netice elde olunamadığı zaman. — İkinci tenkit, her ne kadar bu tabiattaki öncüllerden itibaren ve yukarda gösterilen yöntemlerle teşkil edilmişse, istidlâl teze n'spetle gerçekleştirilmezse olur. — Üçüncü, bazı ilâvelerin neticeyi elde etmeğe elverdikleri, fakat bu ilâveler, konulan sorulardan aşağı, yani neticeden daha az muhtemel oldukları zaman olur. — Başka türlü tenkit: bazı çıkarmalar yapılmış olmakla beraber, netice elde olunduğu zaman olur: çünkü olmıyacak şekilde, bazen gerekli olduğundan fazla öncül alınır. — Öyle ki istidlâlin vaki olması onların varlığıyla değildir. Nihayet son tenkit: öncüller, neticeden daha çok muhtemel olmıyan ve daha az ikna edici iseler veya her ne kadar doğru iseler de, onlar ispat edilebilmek için, meselenin kendisinden daha çok emek isterler.

İstidlallerin bütün meseleler için eşit tarzda, muhtemel ve ikna edici olmasını istememelidir: çünkü bazı araştırma konularının daha kolay, bazılarının daha zor olmaları nesnelerin tabiatının doğrudan doğruya neticesidir, öyle ki konunun ihtiva edebildiği en muhtemel sanılardan hareket ederek netice çıkarıldıysa, doğru olarak münakaşa edilmiştir. O halde, hattâ delilin kendisini göz önünde tutulmakla dahi tenkidin, meseleye nispetle alındığına veya kendi kendine alındığına göre ayrı olduğu görülür: çünkü delilin kendi kendine takbihe şayan, bununla beraber konulan meseleye nispetle tavsiyeye şayan olmasına veya, bunun aksine olarak, kendisinden kolayca bir netice çıkarılabilecek hem doğru, hem de muhtemel birçok önermeler mevcut olduğu zaman, kendi kendine tavsiyeye şayan, ve konulan mesele için takbihe şayan olmasına hiçbir şey mâni değildir. Bazen bir delilin, hattâ netice veren bir delilin, netice vermiyen bir delilden daha az iyi olduğu da vaki olabilir: bu, mesele böyle olmadığı halde birincisinin zayıf öncüllerden neticesini çıkardığı, ve İkincisinin, bazı ilâvelere muhtaç olmakla beraber, üstelik kendileri delilin kuvvet merkezi olmıyan ancak muhtemel ve doğru ilâveler olarak istediği zaman, böyledir. Doğruyu yanlış öncüller vasıtasıyla çıkaranlar meşru bir şekilde tenkit edilemezler. Çünkü, yanlış, daima yanlış öncüller yardımıyla gerekli olarak çıkarıldığı halde, doğru, *Analitikler'le* görülebileceği üzere, bazan yanlış öncüllerin yardımıyla de çıkarılabilir.

Bahis konusu delille herhangi bir şey ispat olunduğu zaman ve netice ile hiçbir münasebeti olmıyan bundan başka bir şey varsa, aynı delil aynı zamanda bu başka şeyi de ispat etmiyecektir ; onu ispat eder görünüyorsa, bu bir ispat değil, bir sofizma olacaktır. — *Filozofem* (****) ispatçı bir istidlaldır ; *epikerem* (*****) diyalektik bir istidlaldır; sofizma eristik bir istidlaldır; bir *aporem* (*****) ise çelişmenin diyalektik bir istidlâlidir.

Her ikisi de muhtemel olan, fakat eşit olarak muhtemel olmıyan öncüllerden itibaren herhangi bir nesne ispat olunursa ispat edilen neticenin her birinden daha muhtemel olmasına hiçbir şey mâni değildir. Fakat öncüllerden biri muhtemel, öbürü ne muhtemel olan, ne de muhtemel olmıyan ise, veya biri muhtemel olan, öbürü muhtemel olmıyan ise : o zaman iki öncül aynı derecede ise, netice için de derece eşitliği olacaktır; fakat biri öbürüne üstün gelirse; netice en kuvvetli olanı takip edecektir.

İşte istidlallerde işlenen bir hata daha: bu, ispat daha az sayıda ve delil içinde bulunanlarla yapılabileceği halde, pek büyük sayıda ara terimlerle yapıldığı zaman, olur; sözgelimi, bir sanının bir başka sanıdan daha çok sanı olduğunu göstermek için, aşağıdaki postulatlar konulursa: *her kendinden-Nesne en çok bu nesne olan şeydir; gerçekten bir kendinden sanının konusu vardır.* Bu ise netice olarak şunu verir: *kendinden - sanının - konu'su bölümcül sanı konularından daha çok sanı konusudur.* Bundan sonra: *en çoğu kabul eden relatif terime yine en çoğu kabul eden bir correlatif cevap verir, ve bölümcül sanılardan daha kesin olarak bir sanı olacak bir gerçek kendinden - sanı vardır.* Fakat bir gerçek kendinden - sanı vardır ve *Her kendinden nesne en çok bu nesne olan şeydir,* postulat olarak konmuşlardır; buradan şu netice çıkarılır: ***kendinden-sanı daha kesin olarak, bir sanı olacaktır.*** Bu istidlalin kusuru nerededir? Sadece delilin bağlı bulunduğu sebebi gizlediğindedir.

12

<DELİLİN AÇIKLIĞI HAKKINDA. — DELİLİN YANLIŞLIĞI HAKKINDA.>

İlk ve en bayağı mânada bir delil açıktır; neticesi kendisinden sonra artık sorulacak hiçbir sual mevcut olmıyacak şekilde olduğu zaman — yine mûtat mâna olan bir başka manada, kabul edilen önermeler neticesi kendilerinden gerekli olarak çıkacak şekilde oldukları zaman, ve delil'in kendileri de birtakım neticeler olan öncüllerden çıktığı zaman.— Son bir mânada, son derece muhtemel olan bir unsuru, delil sükûtle geçirdiği zaman.

Bir delil dört mânada yanlışır denilir. — Bir mânada, gerçekte, bir netice çıkarmamakla beraber netice çıkarır gibi görüldüğü zaman: bu, eristik bir istidlâl denilen şeydir. — Bir başka mânada, teklif edilen bir netice olmıyan bir neticeye varıp dayandığı zaman: imkânsıza ırcalar için bilhassa durum budur. — Veya daha, delil konuya has metoda göre değil, teklif edilen neticeye götürürse : bir tıbbî — olmıyan delil tıbbî gibi veya geometrik — olmıyan delil geometrik gibi, veya diyalektik — olmıyan delil diyalektik gibi görüldüğü zaman, elde edilen netice doğru veya yanlış olsun, vaki olan budur. — Nihayet, bir başka mânada, netice yanlış öncüller vasıtasıyla elde edildiği zamanki mânadır; ve bu tipten bir netice o zaman bazen doğru, bazen yanlış olabilir: çünkü yanlış bir netice daima yanlış öncüllerin sonucu olduğu halde doğru bir neticede bizim yine daha yukarda söylediğimiz gibi, doğru olmıyan öncüllerden de çıkarılabilir.

Delilin yanlışlığı delilin kendisinden ziyade delil serd edenin bir hatasından ileri gelir; bununla beraber bu, her zaman delil serd edenin hatası da olmayıp yalnız bir yanlış yaptığının farkına varmadığı zaman olur: çünkü biz, çok defa kendi kendine, birçok doğru delillere

tercihen, mümkün olduğu kadar muhtemel olan öncüllerden itibaren başlarsa bir doğru önermeyi yıkan bir delili kabul ediyoruz. Gerçekte, bu tabiatta olan bir delil doğru olan başka nesnelerin bir ispatını teşkil eder: çünkü konulmuş olan öncüllerden birinin mutlak olarak böyle olmaması gerekirdi, ispat işte bunun hakkında da olacaktır. Fakat doğru olan bir netice, yanlış ve çok fazla saf öncüllerle elde edilmişse delil, her ne kadar yanlış bir neticeye götüren bir delil bu tipten olabilirse de yanlış bir neticeye götüren birçok delillerden çok aşağı olacaktır. O halde görülüyor ki kendi kendine alınmış bir istidlâlde incelenecek olan ilk şey, bir neticeyi haiz olup olmadığıdır; ikinci şey, neticenin doğru mu, yoksa yanlış mı olduğudur; üçüncüsü, onun ne türlü öncülünden çıktığıdır: çünkü öncüller yanlış, fakat muhtemel iseler, delil diyalektiktir; doğru fakat muhtemel olmıyan iseler, bozuktur; ve hem yanlış, hem de son derece muhtemel olmıyan iseler, ister mutlak olarak, ister sözü edilen nesneye nispetle delilin bozuk olduğu açıktır.

13

<İSPAT EDİLECEK OLANI DELİL YERİNE ALMA, VE ZITLARIN DELİL YERİNE ALINMASI.>

İspat edilecek olanı delil yerine almanın ve zıtların delil yerine alınmasının sual soran kimse tarafından yapılabilmesi tarzını, biz *Analitikler'imizde* hakikat bakımından inceledik; bize şimdi onun hakkında sanı bakımından konuşmak kalıyor.

Göründüğüne göre, ispat edilecek olanı delil yerine alma, beş tarzda yapılabilir. Birincisi ve en apaçık olanı, ispat olunacak nesnenin kendisi ifade ve iddia olunursa olandır: bu, istenen, sözü edilen terimin kendisi olduğu zaman, kolayca dikkatten kaçan bir hatadır ; fakat sinonimler veya aynı mânayı haiz olan bir terim ve bir ifade halinde, bunu meydana çıkarmak daha güçtür. — İkincisi, bölümcül olarak ispat edilmesi gereken herhangi bir nesne bütüncül olarak ifade ve iddia olunduğu zaman olandır: sözgelimi, zıtların ilminin bir tek olduğunu tasdik ve ispat etmeğe çalışırken, umumi olarak karşıların ilminin bir tek olduğu konulursa; çünkü o zaman, öyle geliyor ki kendi kendisiyle tasdik ve ispatı gereken şey bir çok başka şeylerle ifade ve iddia olunuyor. — Üçüncüsü bütüncül olarak tasdik ve ispat edilmesi kastolunan şey bölümcül olarak ifade ve iddia olunursa, olan budur: sözgelimi, zıtların ilminin daima bir tek olduğunu tasdik ve ispat etmeği kastederek bu bazı zıd çiftleri için konulursa; çünkü burada da, öyle geliyor ki birçok başkalarıyla tasdik ve ispatı gereken nesne ayrı ayrı ve kendi kendine ifade ve iddia olunuyor. — Taksim edildikten sonra mesele ifade ve iddia olunursa yine ispat edilecek olanı delil yerine alma vardır: sözgelimi, Tıbbın sihatlinin ve hastanın ilmi olduğunu göstermek icap ederken, bu iki şeyden her biri ayrı olarak konulsa. — Veya nihayet, birbirini gerekli olarak tazammun eden iki önermeden biri ifade ve iddia olunursa : sözgelimi, diyagonalin kenar ile ölçülemez olduğunu ispat etmek icap ederken, kenarın diyagonal ile ölçülemez olduğu konulsa.

İspat edilecek olanı delil yerine alma kadar zıtları delil yerine alma çeşidi vardır. — Birincisi: karşı olan tasdik ve inkâr konulursa bu olur —İkincisi, bir antitezin zıt terimleri konulursa: sözgelimi, aynı şeyin iyi ve kötü olduğu gibi. — Üçüncüsü bir bütüncül önerme konulduktan sonra, bölümcül bir bale taallük eden çelişigi istenirse: sözgelimi, zıtların ilminin bir tek olduğu konulduktan sonra, bunun sihatli ve hasta halinde ayrı olduğu iddia olunur ise. —

Veya, bir sonuncu önerme ifade ve ileri sürüldükten sonra, antitezi bütüncül olarak almak denenirse. — Nihayet konulan öncüllerden gerekli olarak çıkan neticenin zıddı ifade ve iddia olunursa, ve bu da, hattâ karşıların kendilerini almaksızın, birinci neticeye karşı olan önerme kendilerinden başlayacak şekilde iki öncül ifade ve iddia olunursa.

Zıtların delil yerine alınması ile ispat edilecek olanı delil yerine alma arasındaki fark, bu sonuncuda, hatanın neticeye göre vaki olmasıdır (çünkü biz neticeye bakarak, başlangıçta konulan sorunun ifade ve iddia edildiğini söyleriz), halbuki zıtların delil yerine alınması, öncüllere nispetle, yani birinin öbürü ile herhangi bir münasebeti içinde vaki olur.

14

<DİYALEKTİK TARTIŞMALARIN PRATIĞİ HAKKINDA>

Bu tabiatta olan deliller içinde çalışmak ve kendini denemek için, en iyisi ilkin, delilleri aksetmeğe alışmaktır: çünkü bu tarzda, sözü edilen önermeyi münakaşa etmeğe daha çok muktedir olacağız ve birkaç teşebbüsten sonra, birçok delilleri esaslı bir şekilde bileceğiz. Gerçekte, bir delili aksetmek, geri kalan matlûp önermelerle neticenin tersini almaktır, ve böylece kabul edilmiş olanlardan birini yok etmektir: çünkü bütün öncüller verilmiş olmakla, netice gerekli olarak çıkacağından, netice doğru değilse, öncüllerden birinin yok edildiği gerekli olarak çıkar. Her tez hakkında, hem lehte, hem aleyhte delil toplamaya koyulmalıdır ve bir kere bunları bulduktan sonra, hemen bunların nasıl çürütülebileceğini araştırmalıdır : çünkü bu tarzda aynı zamanda hem cevap vermeğe, hem de sorular sormağa çalışılmış olacaktır. Kendisiyle münakaşa edecek başka hiçbir kimse bulamazsak, bunu kendi kendimizle yapacağız. Bundan başka, bu aynı tezi vasıtalarıyla çürütebildiğimiz delilleri seçerken, öncekilerle onları paralel olarak koymak zorundayız : çünkü lehte ve aleyhte delillerle mücehhez olmak, hasmı zorlamak için bol bol delil, ve aynı zamanda, çürütmek için kuvvetli bir yardım elde etmektir; çünkü o zaman konulması istenene zıt önermelere karşı insan kendi kendini korumuş olur. Başka fayda: felsefî mânada bilgi ve ilim hususunda, bir bakışta, hipotezlerin birinden ve öbüründen çıkan neticeleri kavrayabilmek veya daha önceden kavramış olmak, ihmal edilecek bir alet değildir; çünkü her ikisi arasında artık doğru bir seçme yapmaktan başka bir şey kalmıyor. Ama bu türlü bir iş için tabii bir meyil ve istidat gerekir. Bu tabii meyil ve istidat, gerçekte, doğruyu seçmek, yanlış önlemek hususundaki doğru yetiden başka birşey değildir. Bu ise, mustait insanların yapmağa muktedir oldukları şeydir: çünkü onlar kendilerine teklif edilen şeye duydukları yakınlık veya nefret ile en iyinin ne olduğunu hükmetmeği çok iyi bilirler.

Tartışmalarda sık sık kendini gösteren meseleler için, bilhassa ilk önermeler bahis konusu olduğu zaman kullanılacak delilleri esaslı bir şekilde bilmek iyidir: çünkü, onları münakaşa ederken, cevap verenler çok defa bir tiksinti duyarlar. Bundan başka, tarif tedariki yapmalıdır,, ve el altında muhtemel olanlarla, ilk olanları bulundurmalıdır. Çünkü istidlâl bunlarla kuvveden fiile çıkar. Yine delillerin çok defa içine girdikleri umumi yerlere sahip olmağa da çalışmalıdır: çünkü Geometride, unsurların bilgisinde tecrübe sahibi olmak, Aritmetikte de ilk on sayının çarpılarını maharetle bilmek faydalı olduğu gibi, (gerçekte, bunun öbür sayıların çarpılarını bilmek için büyük bir ehemmiyeti vardır), yine bunun gibi delillerde de ilkeleri elde tutmak ve öncülleri ezbere bilmekte büyük bir kârdır. Gerçekte, hafızaya tevdi edilen yerlerin doğrudan

doğruya, nesnelerin kendilerinin hâtırasını hatırlamamıza yettiği gibi, bizim sözünü ettiğimiz meyil ve istidatlar da, gözler önünde sayıca tarif edilmiş önermeler bulunduğundan ötürü istidlâl yapmağa daha muktedir kılacaklardır. Hem, hafızaya bir delilden ziyade umumi bir öncülü tevdi etmek tercihe şayandır, çünkü bol bol ilke veya hipoteze sahip olmakta büyük güçlük yoktur.

Bundan başka, ameliyeyi mümkün olduğu kadar tamamıyla gizliyerek bir tek delili birçok deliller haline çevirmeğe alışmalıdır. Böyle bir neticeye delilin konusunun yakın yerlerinden mümkün olduğu kadar kendini uzak tutmakla erişilecektir ; bilhassa en bütüncül olan delillerdir ki bu neticeyi verebilirler: sözgelimi, birden fazla nesnenin bir tek ilmi olamayacağı önermesi gibi, çünkü göreliler, zıtlar ve bir hizadaki terimler için olup biten budur.

Önceki münakaşaları da, hasmın delil serd etmesi, vakide, bölümcüle taallûk etmiş olsa bile, bütüncül bir şekle sokmak gerekir, çünkü bu tarzda, bir tek delilden birçok deliller yapılabilecektir. Aynı kaide Rhetorik'de enthymemlere de tatbik olunur. Bununla beraber, kendisi için, insan kendi istidlallerini bütüncül bir şekil altında göstermekten mümkün olduğu kadar kaçınmalıdır. — Delillerin umumi ilkeler üzerine dayanıp dayanmadıklarını daima incelemek gerekir : çünkü bütün bölümcül deliller de bütüncül olarak tasdik ve ispat edilmişlerdir, başka deyimle, bölümcül bir ispatta bütüncül bir ispat daima muhtevi bulunur, çünkü bütüncülleri kullanmadan hiçbir istidlal yapılmaz.

Tümevarımlık istidlâllerin pratiğini yeni başlıyan birine karşı, ve tümdengelimlik istidlâllerinkini ise tecrübeli bir hasma karşı kullanmak gerekir. Bundan başka, tümdengelimlik tarzda istidlalde bulunanlarla birtakım öncülleri, tümevarımlık tarzda istidlalde bulunanlara da mukayeseleri kabul ettirmeyi denemelidir, çünkü onlar karşılıklı olarak bu nokta üzerinde çalışmışlardır. Yine umumi olarak, bu diyalektik ekzersizlerden herhangi bir konuya dair, ister bir kıyas, ister bir çürütme ister bir öncül, ister bir itiraz, ister nihayet sorunun kendimiz veya başkası tarafından iyi mi, yoksa kötü bir tarzda mı, konulduğunu ve niçin iyi veya kötü konulduğunu bilmek hususunda bir aydınlatma elde etmeğe çalışmak gerekir. Gerçekte, san kuvvetini bu şeylerden almaktadır ve hususiyle önermeler ve itirazlara taallûk eden hususlarda, çalışması bu kuvveti elde etmek maksadıyledir. Çünkü, bir tek kelime ile söylemek gerekirse, birtakım önermeler ve itirazlar tertip ve ifade etmeğe kabiliyetli olan kimse bir diyalektikçidir. Bir önerme tertip ve ifade etmek ise bir çok şeylerden bir tek şey yapmaktır (çünkü delilin götürdüğü neticeyi umumi bir mânada bir tek nesne olarak almak gerekir), halbuki bir itirazı tertip ve ifade etmek, bir şeyden birçok şeyler yapmaktır, çünkü o zaman, ileri sürülen önermelerin filan bölümü kabul olunmak ve filân başka bölüm reddolunmakla, taksim yapılır veya yok edilir.

Ne herkesle münakaşa etmeli, ne de rasgelenle diyalektik yapmalıdır, çünkü bazı insanlar hakkında, istidlaller daima tehlikeli bir hal alırlar. Gerçekte, bütün vasıtalarla sıyrılır görünmeğe çalışan bir hasma karşı bütün vasıtalarla neticeye varmağa teşebbüs etmek meşrudur; fakat bu yöntem zarafetten mahrumdur, işte bunun için rasgele şununla bununla hemencecik tehlikeye düşmemek tercihe şayandır, çünkü o zaman müessif bir tartışma çıkması mukadderdir. Ve gerçekte böyle çalışanlar bir münazaaya varmaksızın münakaşa etmekten kendini alakoymağa muktedir değillerdir.

Nihayet birtakım ehemmiyetsiz kaynaklarla, mümkün olduğu kadar büyük sayıda hallerde kullanabileceğimiz bu çeşit meseleler için delilleri daima hazır bulundurmalıdır: bunlar bütüncül olan ve gündelik tecrübe yardımıyla sağlanması daha güç olan delillerdir.

Table of Contents

Title page	
Organon -5 - ARİSTO	
GİRİŞ	
Bibliyografya	
ORGANON V - TOPIKLER	
KİTAP I	
KİTAP: II	
KİTAP III	
KİTAP IV	
KİTAP V	
KİTAP VI	
KİTAP VII	
KİTAP VIII	